

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Мішеніна Тетяна Михайлівна

УДК: 811.161.2'367 +81'37 М 71

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНИХ
КОНСТРУКЦІЙ ПОСЕСИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
МОВІ**

10.02.01 — українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
Вербовий Микола Володимирович
кандидат філологічних наук,
доцент

Кривий Ріг – 2004

ЗМІСТ

Вступ.....	4
РОЗДІЛ 1. ПОСЕСИВНІСТЬ ЯК МОВНА КАТЕГОРІЯ.....	10
1.1. Визначення поняття “посесивність”.....	10
1.2. Структура категорії посесивності.....	21
1.3. Засоби вираження категорії посесивності.....	25
1.4. Класифікація предикативних посесивних конструкцій.....	33
РОЗДІЛ 2. КОНСТРУКЦІЇ З СЕМАНТИКОЮ НЕОРГАНІЧНОЇ / ОРГАНІЧНОЇ НАЛЕЖНОСТІ.....	41
2.1. Конструкції зі значенням наявності в особі предмета.....	41
2.1.1. Конструкції на позначення зв’язку “посесор – конкретний предмет”.....	42
2.1.2. Конструкції на позначення зв’язку “посесор-одяг”	47
2.1.3. Конструкції на позначення зв’язку “посесор – матеріальні цінності”.....	52
2.1.4. Конструкції на позначення зв’язку “посесор – продукти харчування”.....	55
2.1.5. Конструкції на позначення зв’язку “посесор- просторовий об’єкт”.....	58
2.2. Конструкції зі значенням наявності у посесора стосунків з іншими особами по лінії родинних, соціальних та функціональних зв’язків.....	65
2.3. Конструкції зі значенням наявності в особі фізичних властивостей і характерних ознак зовнішності.....	78
2.3.1. Конструкції з відносно невідчужуваним об’єктом... 2.3.2. Конструкції з абсолютно відчужуваним об’єктом....	80
2.3.2. Конструкції з абсолютно відчужуваним об’єктом....	82
2.4. Похідні одиниці на позначення посесивного зв’язку “особа / неособа – тіло / будова”.....	88
РОЗДІЛ 3. ДИФУЗНІ ТИПИ ПОСЕСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ.....	101
3.1. Конструкції зі значенням внутрішнього стану, властивості особи.....	101
3.1.1. Конструкції на позначення афективно-когнітивних проявів суб’єкта.....	102
3.1.2. Конструкції зі значенням інтелектуального стану особи.....	115
3.1.3. Конструкції зі значенням судження	119
3.2. Конструкції зі значенням самопочуття особи, її фізіологічного стану.....	132
3.3. Конструкції зі значенням наявності зовнішніх обставин, ситуацій і подій у житті людини.....	140
3.4. Конструкції на позначення духовних цінностей особи	146
ВИСНОВКИ.....	163

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	172
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	192

ВСТУП

Панівним у сучасній лінгвістиці є функціональний підхід до аналізу мовних явищ. Це зумовлено тим, що до сьогодні достатньою мірою досліджена структура мови, взаємовідношення між одиницями в мовній системі, але недостатньо вивчено те, як ці одиниці функціонують. Адже потенції мовної одиниці, її можливості передавати певний семантичний і структурно-синтаксичний зміст зумовлюють вибір тієї чи іншої одиниці мовцем у процесі мовлення й визначають сферу її вживання [19, 37, 51, 93, 96, 205, 217]. Функціональна парадигма об'єднує різнорівневі засоби, які виражають варіанти певної поняттєвої категорії. У її дослідженні йдеться, насамперед, про елементи відображених відношень між об'єктами дійсності, які (елементи) входять до сфери варіативності узагальнених семантичних категорій.

Функціональний аналіз застосовано у дослідженнях категорій темпоральності, модальності, локативності, аспектуальності, оцінки тощо [37, 84, 113, 120, 205, 206]. Посесивність же розглядалася лише з позиції реалізації на словотвірному, лексичному або морфологічному рівнях в українській, польській, чеській, болгарській, російській, англійській мовах [8, 19, 162, 205, 209, 231, 232, 235].

На рівні предикативних посесивних конструкцій категорія посесивності привертала меншу увагу дослідників. На матеріалі романських і балтійських мов ці питання частково висвітлені у працях Е.Бенвеніста, Л. Лухта, О.Мухіна, О.Селіверстової [231, 135, 162, 182]. На окремі риси синтаксису посесивних конструкцій української мови вказували Л. Булаховський, Н.Гуйванюк, М.Жовтобрюх, О.Курило, О.Мельничук, І. Слинько, С.Смеречинський [39, 74, 87, 88, 125, 139, 188, 193]. Проте, незважаючи на значний доробок науковців, багато питань цієї проблеми залишаються дискусійними; немає єдності й у визначенні критеріїв виділення власне посесивних конструкцій. З позиції функціональної

граматики спостереження над посесивною одиницею має спиратися на аналіз семантичних компонентів посесивних відношень і засобів їх реалізації. Сукупність засобів вираження розуміється як певний простір, в якому виділяється ядро й периферія. Ядерна одиниця реалізує в реченні значення категорійної домінанти щодо формального вираження позиції всіх учасників ситуації.

Традиційно ядерними (базовими) посесивними конструкціями вчені вважають одиниці, що конституюються на базі дієслів *мати*, *бути* ($N_1 - Vf$ (мати) – N_4 ; (У) $N_2 - Vf$ (бути) – N_1). Проте поняття ядра й периферії у вираженні посесивних відношень нам уявляється більш широким. Базова одиниця, згідно з теоретичними положеннями дериваційного синтаксису, характеризується симетрією співвідношень власне семантичного, семантико-синтаксичного, формально-граматичного й комунікативного планів [46, 70, 217]. У такому разі постає питання про віднесення ускладнених (семантично і формально) моделей з дієсловом *мати* (конверсивної – з дієсловом *бути*) до ядра чи периферії та про співвіднесеність (або дериваційний зв'язок) таких конструкцій з іншими одиницями з посесивним значенням.

Залишаються неописаними численні структурно-семантичні типи конструкцій (на позначення відношень “людина — абстрактне поняття”).

Отже, вивчення посесивних предикативних конструкцій передбачає визначення семантичних компонентів посесивних відношень, які зумовлюють їх структурно-семантичні особливості, а також характеризують зв'язок “посесор — об'єкт володіння”.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю поглибленого аналізу специфіки конструкцій, що відображають посесивні відношення (володіння). Функціональний підхід дозволяє здійснити аналіз однорівневих і різнорівневих засобів, які взаємодіють на основі спільних семантичних функцій і можуть бути нетотожні як за формою, так і за змістом. Одним із важливих аспектів функціонального аналізу є виявлення загального й відмінного в одиницях на основі порівняння інваріанта й варіанта. У зв'язку з цим актуальним видається виділення формального інваріанта, який у своїй семантичній структурі виявляє компоненти (посесивного зв'язку), обов'язкові для розуміння категоріальної ситуації. Граматичне оформлення відтінків посесивного значення, відповідно, пов'язується з комбінацією цих компонентів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в рамках реалізації наукової програми “Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності”. Проблематика дослідження координується з науковою темою кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету “Проблеми функціонування мовних одиниць і граматичних категорій у різних стилях української мови”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Криворізького державного педагогічного університету 09 січня 2003 р., протокол № 6.

Мета роботи полягає в системному аналізі синтаксичних конструкцій посесивності, з'ясуванні зумовленості структурно-семантичних особливостей

цих структур в основних стилях української мови.

Реалізація поставленої мети передбачає *розв'язання таких завдань*:

- 1) з'ясувати зміст поняття “посесивність”, розглянути структуру функціонально-семантичної категорії посесивності;
- 2) класифікувати різні типи відношень, об'єднані загальним поняттям “посесивність”;
- 3) описати основні семантичні типи посесивних предикативних конструкцій;
- 4) виділити й описати мінімальні структурні схеми синтаксичних конструкцій з дієсловом *мати*, зумовлені способом організації семантичних компонентів посесивних відношень, та засоби їх морфолого-синтаксичної реалізації;
- 5) охарактеризувати основні семантичні компоненти посесивного значення ;
- 6) виявити особливості функціонування посесивних предикативних структур в українській мові, з'ясувати причини, які уможливають паралельне вживання тих чи інших конструкцій.

Теоретико-методологічні засади. В основу дослідження покладено положення про зв'язок мови й мислення. Мова є засобом пізнання світу, універсальною оболонкою різних форм суспільної свідомості. Мовна система граматики, що охоплює впорядковану множинність граматичних одиниць, класів і категорій, їхню структуру та зв'язки з лексикою, включає також закладені в цій системі закономірності функціонування мовних засобів, що реалізуються в процесах мисленнево-мовленневої діяльності. Важливе значення має положення про взаємодію елементів мовної системи й навколишнього світу, про тісний зв'язок семантичних і граматичних категорій на рівні мовних засобів та їх функцій. У роботі використано положення функціонально-граматичних досліджень, що знайшли відображення у працях Й.Андерша, Е.Бенвеніста, Л.Булаховського, І. Вихованця, К.Городенської, А.Грищенка, Н.Гуйванюк, Ж.Лейтнера, О. Мельничука, І.Слинька, В.Топорова, С.Ульман, В.Харьковського, К.Чинчляя, Ч.Філлмора, В.Ярцевої.

Об'єктом дослідження є посесивні предикативні конструкції, які на сьогодні ще недостатньо описані на рівні структурної й семантичної організації, а також на рівні дериваційних відношень цих одиниць та одиниць інших мовних рівнів (морфологічного, лексичного, словотвірного, синтаксичного).

Предметом дослідження є семантико-синтаксична структура предикативних конструкцій посесивності.

Матеріал дослідження. Фактичний матеріал, проаналізований у дисертації, добирався з текстів розмовно-побутового (фольклор, художні тексти) та наукового стилів, художніх текстів української літератури ХІХ — ХХ століття різної жанрової приналежності (прозових, поетичних і драматичних творів). Усього проаналізовано близько трьох тисяч синтаксичних конструкцій.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві системно описано структурно-семантичні типи посесивних предикативних конструкцій з позицій функціонально-семантичного синтаксису, з'ясовано умови формування та засоби їх реалізації як однорівневих та різнорівневих дериватів). Досліджено семантичні компоненти, що є релевантними при визначенні характеру посесивного зв'язку.

Уперше виділено відношення органічної / неорганічної належності, належності дифузного типу.

Теоретичне значення дослідження. Дослідження структурно-семантичних особливостей посесивних предикативних конструкцій поглиблює теорію граматики на основі з'ясування механізму відображення в мові складної взаємодії та взаємозв'язку явищ реальної дійсності у вияві посесивних відношень і мовних засобів вираження їх у посесивних конструкціях.

Практичне значення роботи визначається можливістю використання її результатів у підручниках і посібниках з сучасної української літературної мови з метою поглибленого опису структурно-семантичної специфіки простого речення, а також у практиці викладання курсу української мови у вищих навчальних закладах освіти, у спецкурсах і спецсемінарах з проблем синтаксису простого речення. Матеріали дисертації можна використати при укладанні синтаксичного словника сполучуваності дієслова *мати* з суб'єктивними, об'єктивними, локативними й темпоральними синтаксемами.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта дослідження, мета роботи зумовили використання як основних описового методу, трансформаційного та компонентного аналізу. Також застосовувалися прийоми класифікаційного та кількісно-статистичного методів.

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету. Наукові доповіді з теми виголошувалися на наукових конференціях професорсько-викладацького складу Криворізького державного педагогічного університету (2002, 2003, 2004 рр.); на Других Всеукраїнських науково-граматичних читаннях (м. Донецьк, 23–24 жовтня 2002 року). Результати дисертаційного дослідження впроваджені на уроках української мови с/ш № 52 м. Кривого Рогу (довідка № 57 від 17 вересня 2004 року) та у лекційно-практичному курсі Київського міського педагогічного університету імені Б.Д.Грінченка (довідка № 137 від 27 грудня 2004 року).

Публікації. Результати дослідження відображені в десяти публікаціях, сім з них розміщено в наукових виданнях, рекомендованих ВАК як фахові.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, що нараховує 235 позицій, списку джерел фактичного матеріалу та їх умовних скорочень. Загальний обсяг дисертації 198 сторінок, з яких 162 сторінки основного

тексту.

РОЗДІЛ 1

ПОСЕСИВНІСТЬ ЯК МОВНА КАТЕГОРІЯ

1.1. Визначення поняття “посесивність”

Процес пізнання реальності відбувається за допомогою побудови об’єктивних еквівалентів тих зв’язків, які фіксуються в категоріальній структурі мислення. При аналізі матеріального плану пізнання вихідною позицією є створення штучних умов, у яких досліджуються предмети, процеси, явища [129, с. 41]. Типи відношень базуються на різноаспектних ознаках, що відбиваються в мові як компоненти смислу. Наприклад, зв’язки, що існують між предмети та явищами навколишньої дійсності, відбивають поняття про часові, умовні, просторові відношення; зв’язки на рівні людина – реалії характеризують емоціональні, раціональні, посесивні відношення [63, с. 10-11]. На основі системи категоріальних ситуацій виділяються відповідні семантичні категорії: темпоральність, зумовленість, локативність, буттєвість, модальність, персональність, посесивність, аспектуальність тощо [37, с. 10].

Традиційно категорія посесивності розглядається як одна з універсальних понятійних категорій мови, основним значенням якої є визначення назви об’єкта, що перебуває у відношенні володіння з суб’єктом (особою чи предметом) [130, с. 388].

З’ясовуючи межі і структурну організацію посесивності, І.Камова зазначає, що „найзагальніше значення посесивних конструкцій є абстрактним і позначає відношення між об’єктами” [108, с. 4]. Аналіз конкретних систем посесивних значень, що реально репрезентуються в різних мовах [108, с. 17; 19; 22], дозволив дослідниці визначити посесивність як семантико-синтаксичну універсалію, яка означає зв’язок між незалежною субстанцією та залежним об’єктом. Відношення володіння І.Камова розглядає як складні, багатокомпонентні значення, на специфіку яких впливає певним чином загальнотипологічна детермінанта мови [108, с. 3].

Як бачимо, посесивні одиниці, на думку вченої, слід розглядати з позиції їх взаємозв’язку із загальною моделлю, що реалізує абстрактне значення відношення. З’ясування специфіки функціонування категорійних конструкцій, уточнення обсягу та змісту їх посесивного значення дає підстави визначати належність семантико-синтаксичну універсалію із складною структурою, що зумовлює формальні й семантичні особливості посесивних одиниць усіх мовних рівнів.

При моделюванні системи посесивних відношень обов’язковим є визначення напряму зв’язку, ступеня його тривалості. Згідно із зазначеними характеристиками посесивної ситуації російські дослідники (О.Головачова, В.Іванова, Т.Молошна, Т.Ніколаєва, В.Топоров) витлумачують посесивність як відношення між об’єктами зовнішнього світу, коли об’єкт „включається” в

посесивний простір суб'єкта (власника, посесора) [68, с. 44-45].

Характер зв'язку (залежно від ситуації) дозволяє трактувати посесивність як категорію, що позначає єдине фізичне і / чи функціональне ціле. Посесивне відношення усвідомлюється мовним менталітетом і репрезентується на лексичному, морфологічному або синтаксичному рівнях.

Отже, зміст категорії посесивності розуміється з позиції диференціації зв'язків, що визначаються як постійні (статичні) і непостійні (динамічні).

Згідно з концепцією функціональної граматики учені (О.Бондарко, М. Воєйкова, В.Гак, С.Храковський, К.Чинчлей), аналогічно визначаючи посесивність як мовну інтерпретацію широкого кола відношень володіння, виділяють граматичну форму, яка інтегрує найбільш характерні ознаки аналізованої семантичної сфери [205, с. 99]. Типова структура, що базується на семантичній категорії посесивності, репрезентує той аспект „загальної ситуації”, який розкриває й характеризує посесивні відношення. Подібна структура займає центральне місце в синтаксичному змісті речення, а предикативна ознака володіння інтерпретується як наявність (наявність предмета у сфері володіння).

Як бачимо, учені визначають посесивність на основі поняття про „інваріантне значення володіння” і його інтерпретацію у сфері периферійних реалізацій. Змістовно-формальна єдність посесивних одиниць дозволяє розглядати їх (одиниці) в системній організації, тобто як елементи поля.

Посесивність виражається за допомогою лексичних, морфологічних, синтаксичних засобів. Кожна мова характеризується індивідуальним набором формальних засобів. Одиниці всіх рівнів містять релятивну сему – сему належності.

Найвиразнішими і структурно завершеними є посесивні одиниці синтаксичного рівня, де на формальному рівні мають вираження позиції суб'єкта (посесора) й об'єкта володіння. Власне посесивні конструкції, що є основними засобами вираження посесивно-предикативних відношень (реалізують інваріантне значення володіння), конституюються на базі дієслів *мати* і *бути* [18, с. 23-25; 80, с. 8-9; 205, с. 99-100]. Такі конструкції виражають значення володіння і називаються власне посесивними. Посесивні відношення у подібних одиницях виявляють ознаки: а) об'єкт володіння є залежною субстанцією, утворює простір суб'єкта; б) суб'єкт володіння (посесор) являє собою незалежну субстанцію і є носієм предикативної ознаки володіння; в) предикативна ознака володіння представлена як спрямування відношення від посесора до об'єкта.

Розмежування інваріантної одиниці й одиниці, що репрезентує варіативність загальної семантичної функції (посесивності), дозволяє виділити не власне посесивні конструкції з тематичними дієсловами. Семантико-синтаксична структура подібних одиниць містить імпліцитний семантичний компонент на позначення відношення належності.

На думку О.Головачової, таку структуру можна охарактеризувати як таку, що реалізує значення „узгодження за посесивністю” або „узгодження за відношенням” [224, с. 173]. Типи предикативів подібних структур досить

різноманітні. Так, І.Данильчук окремо виділяє посесивно-предикативні лексеми, що називають даний стан, а також дії та процеси, що його детермінують, суб'єкти та об'єкти такого стану, характерні для стану ознаки. Напр.: *держати, усиновляти, добирати, товстіти, вулканізувати, надавати, підсипати, поглинати, забезпечувати тощо* [80, с. 11]. Такі лексеми мовознавець визначає як „лексеми з позитивною посесивністю”, що називають значення власності в широкому смислі, тобто її існування, присутності, набуття, розширення, збільшення тощо. За шкалою позитивне / негативне виділяються „лексеми з негативною посесивністю”, що виражають значення відсутності власності в широкому розумінні, тобто її відсутність, втрату, зменшення, звуження тощо [80, с. 12].

Проте, на нашу думку, розуміння посесивності в загальному розумінні не дозволяє чітко визначити межі посесивного простору, виокремити групи лексем на позначення суб'єктів, які містять у семантичній структурі сему „володар, власник”.

Російські вчені (О.Бондарко, М. Воєйкова, В.Гак, І.Долініна, К.Чинчлей) звужують вибір не власне посесивних одиниць, класифікуючи їх за двома параметрами: семантика дієслова (значення дії) і семантика об'єкта. Зв'язок суб'єкта й об'єкта являє собою посесивне відношення між людиною й об'єктом [205, с. 130-132]. Ученими виділяється три підкласи конструкцій з посесивними актантами. Перший підклас одиниць відбиває відношення „людина – тіло (кінцівки, органи)”. Подібні одиниці позначають різноманітні способи й види фізичного існування тіла, володіння ним людиною тощо. За характером семантики дослідники виділяють дієслова моторики, що можуть виражати загальний вигляд фізично-моторного стану тіла (*расслабить руки, лицо, живот; напрячь шею, ноги; шевелить ресницами, пальцами*); спрямовані рухи кінцівками або частинами тіла (*вытянуть руки, шею; поднять / опустить ноги, руки, глаза*); рухи, пов'язані з мімікою (*наморщить лоб, нахмурить брови, скривить губы, закрыть / открыть глаза*).

Окрему групу утворюють дієслова, що позначають функціональні дії окремих частин тіла й органів (*смотреть глазами, слушать ушами, брать руками* тощо).

Конструкції з посесивними актантами другого підкласу передають відношення „людина – її одяг”, „людина – їжа”. Найбільш репрезентативними є групи, де дієслова відповідно до семантики відношень називають маніпуляцію з одягом (*надеть, снять, растянуть, растянуть, завязать, развязать* тощо), відбивають процес уживання їжі (*пить чай, есть суп, глотать сметану* тощо).

Третій підклас утворюють конструкції, що передають відношення „людина – її внутрішні якості, соціальна, психічна, мовна поведінка” (*потерять время, авторитет, надежду; проявить силу, слабость, мудрость; открыть чувства, душу; развивать способности; произнести речь; забыть неприятности*).

Формуючи список подібних конструкцій, уживаних у слов'янських мовах, Т.Молошна й Г.Свешнікова характеризують тематичні дієслова як дієслова елементарної дії: *V nohe som zacitil palcivú bolest'* (словацька); *Hned se potáci na slabých pohou* (чеська); *Pan Andrzej przykleknął na jedno kolano* (польська); *Wziął do ręki podłużną białą kartkę* (польська) [224, с. 226-227].

Наведені вище типи конструкцій ілюструють одиниці з посесивними актантами. На думку вчених, в аналізованих конструкціях між суб'єктом й об'єктом існує референційний зв'язок, проте не завжди об'єкт можна охарактеризувати як власне посесивний. Йдеться про одиниці, в яких об'єкт становить темпорально обмежені характеристики, якості, властивості, особливості поведінки суб'єкта, як можуть з'являтися, зникати, певним чином виявлятися [205, с. 134]. Такі сутності є невід'ємними якостями людини в той момент, коли вони виявляються. Отже, посесивність у цьому плані розуміється як семантична категорія, що фіксує зв'язок двох об'єктів, де критерієм належності об'єкта до посесивного простору можна вважати відчужуваність / невідчужуваність; функціональний вияв.

Як уже зазначалося в роботі, власне посесивні конструкції конституюються на базі дієслів *мати* й *бути* [с. 12]. У зв'язку з цим гадаємо, що необхідним є виділення критеріїв, які уможливають формування одиниць з тематичними дієсловами, семантично співвідносних з власне посесивним дієсловом *мати*, а також дозволяють визначити місце невластивих посесивних одиниць у польовій структурі посесивності. Такі конструкції виявляють позиції посесора та об'єкта володіння. Посесивне відношення експлікується за допомогою предиката, вираженого дієсловом на позначення дії, що відносить такі структури до периферії.

Отже, слід розрізняти поняття, відповідно, “власне володіння” (N_1 — Vf (мати) — N_4) та “належність як відношення за функцією” (N_1 — Vf (дієслово на позначення дії) — N_4): *Хлопець має окуляри* — *Хлопець купив окуляри*, *Хлопець узяв окуляри*; *Григорій має сині очі* — *Григорій розплющив очі*; *Оксана має здібності (до чогось)* — *Оксана розвиває здібності*.

Понятійна основа ситуації володіння трактується по-різному. У вузькому розумінні посесивність характеризує зв'язок власне володіння, виражений за допомогою ядерних конструкцій польової структури (N_1 – Vf (мати) – N_4 ; (У) N_2 – Vf (бути) – N_1) [205, с. 100-101; 210, с. 151]. Як зазначають Р.Бірюкович, О.Селіверстова, В.Топоров, у широкому розумінні посесивність виражає просторові відношення, коли один із об'єктів “включається” або “входить” до іншого [33, с. 96-98; 182, с. 40; 210, с. 153-155].

З метою розмежування „включення” і „входження” дослідники застосовують критерій відчужуваності / невідчужуваності об'єкта; функціонального вияву. До посесивного простору за ознакою „включення” відносяться відчужувані об'єкти (*Олег має машину*). До посесивного простору за ознакою „входження” – невідчужувані об'єкти (*Вікторія має сірі очі*) й об'єкти (абстрактні сутності), що пов'язані з духовними, темпоральними й іншими характеристиками існування суб'єкта (*Оксана має*

неприємності).

Ми поділяємо думку про те, що посесивний зв'язок слід розглядати як стан „входження” або „включення”, оскільки виділення сфер посесора розширює межі відношень на рівні суб'єкт – об'єктивна дійсність. Володіння з цієї позиції витлумачується у зв'язку з аспектом відносності, а не абсолютності [145, с. 213]. Таким чином, для характеристики посесивної ситуації актуальним є окреслення меж простору суб'єкта володіння. Посесивні відношення в мовній реальності виявляють зв'язок, що існує між людьми (спорідненість, спілкування, дружба, ворожнеча, емоційні стосунки); зв'язок, який відбиває усвідомлення людиною об'єктивної дійсності (відношення знання, сприйняття, фізичні відношення). Учасниками ситуації можна вважати ті реалії, між якими виявляються, встановлюються ті чи інші стосунки. Людина як система, що становить єдність фізичного та духовного, природного та соціального, спадкового та набутого протягом життя, усвідомлює зв'язок із матеріальними та духовними об'єктами її діяльності як посесивний. Стан володіння, у якому перебуває конкретний предмет, аналогічно характеризується за допомогою компонентного аналізу відношень з іншими субстанціями.

Спосіб практичної діяльності людини стає основою різних (у тому числі альтернативних) орієнтацій пізнання, що визначають ціннісне сприйняття об'єктів [129, с. 55]. У процесі практичного освоєння дійсності людина-суб'єкт перетворює річ в об'єкт зовнішнього впливу, фіксує характеристики об'єкта й виділяє його з-поміж інших речей. У цьому випадку йдеться про індивідуалізацію речі, коли здійснюється процедура визначення її місця у просторі [129, с. 53; 214, с. 348-349].

Ціннісні орієнтири діяльності й пізнання у випадку індивідуалізованих об'єктів змінює форми даності (буття) цих об'єктів, що зумовлює якісне перетворення пізнавальної ситуації. Можливість експериментувати з моделями індивідуальних об'єктів дозволяє побудову розгорнутого матеріального (експериментального) плану пізнання, що уможливорює „опредмечення” (вираження на мовному рівні) поняття й теоретичних конструкцій.

Практична детермінація пізнання розгортається за допомогою понять суспільної свідомості, в яких фіксуються різноманітні уявлення про практику – від одностороннього зовнішнього перетворення речей до відтворення характеристик буття окремої речі (об'єкта). У цьому випадку категоріальна модель абстрагованого ототожнення окреслює межі „існування” об'єкта серед штучних умов. Принципове значення має здібність суб'єкта пізнання побудувати систему, що фіксує умови існування і статус об'єкта.

Отже, розмежування та співвідношення сфер посесивного простору зумовлене виміром предметної основи об'єкта, коли людина створює матеріальний еквівалент двох форм предметності, що перебувають у відношенні належності. Гадаємо, що узагальнене розуміння відношення як зв'язку у просторі дозволяє об'єднати дискретні одиниці різних рівнів у

логічно побудовану систему. Відношення, що виникають між об'єктами, ототожнюються людиною з матеріальним процесом, ознаки якого безпосередньо пов'язані з параметрами відповідного рівня організації дійсності. У такий спосіб складові відношення являють собою потенційні характеристики реальності, що фіксує можливі наслідки (результати), напрями, варіанти реалізації компонентів зв'язків. На цій підставі ми розуміємо відношення як характеристику реальності, в якій є можливими події, процеси як результат практичної варіативності умов існування об'єктів володіння. У такий спосіб відношення вказують на своєрідну незавершеність певного фрагменту дійсності, можливість виникнення нових процесів. Тому виділяємо динамічний аспект посесивних відношень: володіння об'єктом певним чином „реалізується”.

Враховуючи зазначене вище, за робоче визначення посесивності приймаємо таке: **посесивність** – одна з універсальних категорій, що виявляється на семантико-синтаксичному рівні і відбиває відношення між двома об'єктами, коли один об'єкт сприймається як елемент особистої сфери іншого об'єкта (особи) або коли один об'єкт (особа) має право володіння чи користування іншим об'єктом (матеріальним).

Аналізуючи посесивні конструкції, ми орієнтуємося на концепцію функціональної граматики, яка базується на понятті функціонально-семантичного поля. За О.Бондарком, функціонально-семантичне поле становить змістовно-формальну єдність, що твориться різнорівневими засобами, які взаємодіють, мають спільну семантичну функцію і виражають варіанти певної семантичної категорії [37, с. 17-18].

Функціональні варіанти семантичної категорії складають зміст категоріальних характеристик (у випадку посесивної ситуації йдеться про семантичні компоненти посесивних відношень). Реалізація граматичними одиницями спільної семантичної функції уможлиблюється при розгляді функціонально-семантичного поля як двоїстої системи, в якій виділяється парадигматичний і синтагматичний аспекти. Парадигматика полягає у внутрішньому структуруванні поля, що за характером відношень поділяється на ядерну й периферійну сфери.

Аналіз посесивної ситуації передбачає виділення не тільки денотативно-понятійної основи (універсальної за своєю природою), а й інтерпретаційний компонент, пов'язаний з мовною семантичною інтерпретацією змісту, яка визначається конкретною формою його вираження. Такий підхід дозволяє класифікувати посесивну одиницю як центральну (ядерну) або периферійну.

В умовному просторі функцій і засобів конфігурація центральних і периферійних сфер поля дозволяє окреслити зони інтерференційної взаємодії на синтагматичному рівні з іншими полями. Перетин ядер між собою та перетин функціонально-семантичних полів з іншими функціонально-семантичними полями свідчить про динамізм цієї сфери. Досліджуючи подібні посесивні одиниці з декількома семантичними домінантами, ми орієнтувалися на розвідки таких учених, як: Н.Арутюнова, О.Бондарко, І. Данильчук, Л.Лонська, Т.Ніколаєва, О.Селіверстова [19, 205, 80, 134, 164, 182

].

Дослідники звертають увагу на семантичний і формальний зв'язок посесивних висловлювань із екзистенційними й локативними одиницями, інтерпретуючи його (зв'язок) з різних позицій. Так, І.Данильчук вважає, що конструкції з дієсловом *бути* за ознакою „неозначеність присутності якісно неідентифікованого об'єкта посесивності у посесора” типу *У викладача є сиве волосся* виконують посесивно-екзистенційну функцію [80, с. 11].

На думку Л.Лонської, конструкції, що конституюються на базі дієслова *бути*, реалізують значення „посесивної наявності”. Учена зараховує подібні одиниці до буттєво-посесивних, кваліфікуючи їх як семантичні типи речень наявності / належності. Напр.: *Він мав кімнату у слов'янському кварталі (Скляренко); Мав Дмитро Клумак дружину Варвару (Скляренко); Данило має в душі велику віру (Стельмах)* [134, с. 13-15].

На можливість смислових кореляцій посесивності й локативності вказує також Т.Ніколаєва, підкреслюючи багатозначність одиниць. Напр.: *Моя машина знаходиться в гараже; У Пети заболела голова* [164, с. 216-217]. О.Селіверстова розуміє простір як множинність елементів (сукупність якостей, властивостей), простір подій, ситуацій, дій тощо [182, с. 14-17] і визначає одиниці моделі, в яких позиція суб'єкта володіння виражається прийменниково-іменниковим сполученням (*У*) N_2 як посесивно-екзистенційні конструкції. Напр.: *У тебе на щекі комар; На его піджаке нитка; У мене в комнате ребёнок; У тебе на ботинках грязь* [182, с. 55-57]. Повідомлення про мікросвіт людини Н.Арутюнова зараховує до одиниць буттєвого типу і кваліфікує суб'єктну позицію як локативний член [19].

Як бачимо, спостерігається активна інтерференційна взаємодія функціонально-семантичного поля посесивності з іншими полями. Ми схилиємося до думки, що такі конструкції доцільно кваліфікувати, виходячи з аналізу компонентів посесивних відношень, тобто як посесивні (модель (*У*) $N_2 - Vf$ (*бути*) – N_1) або посесивні з відтінком локативності (одиниця базується на основі дієслів *мати* й *бути*).

Оскільки посесивний простір утворюють об'єкти, що є складовими різних рівнів організації дійсності, категоріальна ситуація розширює зони перетину полів, виявляючи додаткові семи атрибутивності, калітативності, темпоральності [148; 149; 150; 154]. Прикладами посесивних одиниць з додатковими семантичними відтінками можуть бути такі: *Сергій має руде волосся (У Сергія руде волосся); Чоловік має два велосипеди (У чоловіка два велосипеди); У Маринки завтра іспит*.

Отже, ми розуміємо посесивність як одну з універсальних категорій, що виявляється на семантико-синтаксичному рівні відбиває відношення між двома об'єктами (посесором та об'єктом володіння). Посесивний зв'язок визначається за ознакою власне володіння чи володіння за функцією (функціональна єдність). Аналізована категорія розглядається з позиції функціональної граматики, оскільки граматичні одиниці зі спільною семантичною функцією (посесивності) утворюють змістовно-формальну єдність (поле). У структурі функціонально-семантичного поля посесивності

виділяється ядро й периферія. Ядерна одиниця ($N_1 - Vf$ (мати) – N_4) кваліфікується як власне посесивна конструкція. Специфічність реалізації посесивних відношень залежно від рівня організації дійсності зумовлює явище інтерференційної взаємодії функціонально-семантичного поля посесивності з іншими полями (локативності, атрибутивності, калітативності, темпоральності).

1.2. Структура категорії посесивності

Спостереження над типологією посесивних відношень дозволяє зробити висновок про те, що характерною рисою цієї мовної категорії є застосування одночасно логічно різнорідних принципів при побудові концентричної (польової структури). Польова структура посесивності передбачає окреслення простору ядра й периферії. Виділення семантичних компонентів посесивних відношень (характеристики суб'єкта й об'єкта володіння) дозволяє виокремити за ступенем відчужуваності об'єкта різновиди посесивних одиниць визначити співвідношення формальних структур з ядром поля. Віднесення посесивних одиниць до ядра чи периферії залежить також від диференціації зв'язків, які можна охарактеризувати як постійні чи непостійні.

Важливими щодо розмежування інваріантних та варіативних одиниць є перенесення моделі „істота – відношення володіння – об'єкт” на інші типи відношень, де володар репрезентовано як неістоту. Пор.: *Марина має м'яч – Стіл має ніжки*. Отже, структура посесивності як мовної категорії є неоднорідною.

На основі аналізу посесивних відношень дослідники (О.Бондарко, О.Головачова, В.Топоров) розглядають категорію посесивності як концентричну (антропоцентричну) структуру, центром якої є людина. Її духовне ядро, тіло, зовнішня реальність усвідомлюється як “посесивний простір” [68, с. 44; 205, с. 102; 210, с. 158]. У сучасній лінгвістиці антропоцентризм визначається як основа взаємозв'язку мови та мислення. Антропологічна модель розглядає мовні явища у проекції на вищий рівень організації мови, котрий передбачає обов'язкову присутність людини. Про антропоцентричні механізми мови можна говорити як на рівні судження, так і на рівні суб'єкта і предиката вторинної номінації. На рівні суб'єкта антропоцентризм полягає у самому виборі першого, тобто у задані теми, яка

підлягає концептуалізації. Суб'єкт вторинної номінації належить в основному до сфери людини та до гуманізованих сфер досвіду (абстрактні поняття) [15, с. 116-117; 90, с. 77].

Ми зазначали, що за спрямованістю зв'язку відношення посесивності може характеризуватися як відношення “входження” й відношення “включення”. Об'єкт, включений до посесивного простору, представлений як невідокремлювана частина посесора. Подібні зв'язки характеризують неорганічну належність.

Сфера невідчужуваності, згідно з дослідженнями мовознавців, має біологічний та соціальний аспекти [98, с. 5; 10]. Так, біологічні витoki належності полягають у тому, що частини та органи тіла усвідомлюються людиною як посесивний простір. Напр.: *Коли чорні брови маєш, Коли такі, як у мене, То й сідай коло мене* [Фольклор, с. 376], *Очі маєш не сині, а каламутні, бо прийшов з невідомості* [Загребельний 1971, с. 38].

Соціальний аспект виявляється у тому, що людина належить до множинності, яка включає назви спорідненості [40, с. 10-25]. Аналогічно розуміється відношення між людьми по лінії функціонального зв'язку, який визначається соціальною структурою: *О! Тяжкий дзвоне, твій привіт Тому, хто милого не має* [Прадіди, с. 221].

Наше бачення невідчужуваності ґрунтується на тому, що посесивні відношення виникають між незалежною субстанцією (суб'єктом) і залежною (об'єктом) – заданою, обов'язковою складовою посесора. З цієї позиції функціональні, родинні зв'язки на рівні особа – особа визначаємо як ознаку відчужуваної належності. Неорганічна належність характеризує об'єкт як окремих, відчужуваний від посесора. Об'єкт, що входить до сфери посесора, становить дискретну одиницю зовнішньої реальності і є відчужуваною частиною посесора.

Невизначеною залишається сфера, складові якої становлять абстрактні поняття і характеризують внутрішній світ особи, її зв'язки з соціальною дійсністю. Особливістю посесивного зв'язку є потенційна реалізація володіння, що виявляється у безпосередньому користуванні об'єктом або втраті / набутті власності. Реалізація зв'язків у вигляді матеріального процесу вимагає більш конкретного підходу до їх розуміння, розподілу за рівнями організації реальності, оскільки, наприклад, емоціональні й раціональні відношення можуть виявлятися не у вигляді фізичного процесу, а за допомогою поведінки людей, їх дій і вчинків. Пор.: ...*Віталій, проте, не мав на неї гніву, він прощав їй цей, як завжди буйний спалах* [Гончар 1, с. 457], *Але ж має тепер життячко: відколи ту поліцейську ганчірку на руку начепив, у вічнім перебуває страху...* [Гончар 2, с. 241].

Отже, в рамках відповідного рівня організації матерії (соціального, психофізичного рівня) абстрактні поняття включаються до системи посесивних зв'язків і ототожнюються з об'єктом володіння. Ми вважаємо, що для аналізованої сфери володіння не є визначальними ознаки на рівні опозиції відчужуваність / невідчужуваність, оскільки опосередковане співвідношення матеріальних еквівалентів з абстрактними поняттями не

усуває різниці між чуттєвим і раціональним. Тому виділяємо належність дифузного типу, яка характеризує зв'язок „людина – внутрішній світ”; „людина – соціальна дійсність”.

За характером посесивного зв'язку вчені виділяють субординативну й домінантну належність [108, с. 11-12; 68, с. 51]. Субординативна належність — це пасивне, неконтрольоване відношення між двома окремими об'єктами, при якому посесивний об'єкт або сама наявність зв'язку не залежить від посесора. Домінантна належність — це активне, контрольоване відношення між двома окремими об'єктами, при якому посесивний об'єкт або наявність зв'язку залежить від посесора [108, с. 12]. У світлі такого бачення посесивності розглядувані різновиди належності демонструють узгодженість компонентів різних рівнів. Так, очевидно, що при посесорі-неістоті можливі тільки конструкції субординативної належності; при посесорі-істоті можливі обидва типи конструкцій, залежно від того, якою є роль володаря — пасивна чи активна — у відношеннях.

Відношення належності протиставляються також на рівні опозиції постійність / тимчасовість зв'язку. Постійне володіння містить інформацію про об'єкт, що постійно пов'язаний зі своїм посесором. Тимчасове володіння визначає об'єкт як такий, що пов'язаний з посесором тимчасовим відношенням. [68, с. 44-45; 115, с. 18]. Проте, на нашу думку, таке розуміння вимагає конкретизації, оскільки виділені різновиди посесивного простору модифікують узагальнене поняття володіння. У понятті „постійність” відбиваються однорідність, тотожність, цілісність зв'язків. Непостійність визначається як розщеплення або одноактність, переривання чи відновлення зв'язків [20, с. 161-162]. Отже, в загальному значенні постійність (статичність) характеризує зв'язок власне володіння. Відповідно, сфера відчужуваності включає предмети навколишньої дійсності. Такі відношення характеризуються як володіння або зв'язок за функцією: *Чи не пожалієш нам хоч трохи, бо ми й шматка хліба не маємо* [Кармалюк, с. 176], *Ми навіть власної не маєм хати, Не відкрийте нас тюремним ключарам* [Українка, с. 119], *Балабуха чоловік вчений, пригожий, має вже парафію* [Н.-Левицький, с. 70]. Розуміння відчужуваності уявляється як динаміка втрати та набуття власності.

Для органічної належності визначальною є постійність посесивних зв'язків. Відношення, які здійснюються в межах посесивного простору дифузного типу, мають функціональний характер, оскільки абстрактні поняття відбивають результат пізнання людиною об'єктів соціальної і духовної реальності у формах практичної діяльності. Проте подібні одиниці ми вважаємо не власне посесивними, оскільки в цьому випадку відбувається фактично лише перенесення сформованої моделі посесор – відношення володіння – об'єкт володіння, категоріальне значення посесивності набуває відносного, не спрямованого характеру.

Самоусвідомлення людиною самої себе, свого тіла і його частин, а також найближчих об'єктів зовнішнього світу як “належних особі”, потім сприймання на рівні володіння абстрактних понять; нарешті, абстрагування

категорії, формує “посесивний простір”, належний посесору-неособі. У цьому випадку належність позначає зв’язок за ознаками матеріал – джерело, частина – ціле (будинок – вікно; сорочка – комір; вівця – вовна).

Отже, категорія посесивності має концентричну будову, центром якої є людина, носій ознаки володіння. Багаторівневність дійсності зумовлює виділення трьох сфер за ознакою приналежності об’єкта до зовнішньої чи внутрішньої (ідеальної) реальності. В межах простору здійснюються посесивні відношення, що характеризують об’єкт як відчужуваний / невідчужуваний або такий, що поєднує ознаки обох типів зв’язків. Реалізація відношень залежно від різновиду посесивного простору може мати статичний або динамічний характер. Проте на кожному рівні організації дійсності, окрім загальних для всіх рівнів зв’язків, існують свої, специфічні відношення.

1.3. Засоби вираження категорії посесивності

Для побудови посесивних конструкцій використовуються засоби різних рівнів мови. В синтаксичних конструкціях знаходять свою реалізацію не тільки граматичні, але й лексичні потенції слів, тому часто складно розмежувати явища, які належать до різних рівнів мови. Отже, внутрішня класифікація значень належності відповідно до елементарної семантичної опозиції (внутрішнє — зовнішнє володіння), яка є первинною для диференціації цих значень у мові, має ґрунтуватися на певній універсальній моделі посесивних відношень. Основними засобами вираження значення володіння та його семантичних варіантів учені вважають предикативні конструкції, в яких знаходять формальне вираження позиції посесора, об’єкта та предикативної ознаки володіння [156, с. 164-165; 205, с. 101].

Посесивні предикативні конструкції, що реалізують значення володіння, конституюються на базі дієслів *мати*, *бути*. Відношення володіння можуть перебувати у статиці чи динаміці, що в мовній реальності передається за допомогою конструкцій з тематичними дієсловами. Виділяються дієслова, які мають додаткову характеристику: набуття власності (*купити*, *вкрати*, *отримати*, *придбати*, *виграти* тощо); втрата власності (*продати*, *загубити*, *втратити*, *програти* тощо) [80, с. 15]. Такі одиниці вказують на спосіб набуття чи втрати об’єкта, що дозволяє їх розглядати як „фазисні модифікації щодо значення володіння” [205, с. 103].

До посесивних предикативних конструкцій відносять структури, у яких суб’єктний член виражається давальним та орудним відмінками. Для посесивних конструкцій першого різновиду характерним є вживання дієслів, що не керують давальним відмінком взагалі або таке керування для них нетипове. Згідно з дослідженнями мовознавців, протягом історичного розвитку української мови помітно зменшилася загальна кількість синтаксичних функцій давального безприйменникового відмінка. Так, на

сучасному етапі конструкції з давальним належності, реалізуючи значення фізіологічного стану особи, поступаються формі родового прийменникового. У південно-західних говірках подібні конструкції є одним з основних засобів вираження присвійності, де поруч зі значенням належності виразно виступає ще й власне давальний відтінок значення: *Очі йому незрячі, І тому бідному вродилася дитина, Зanedужала мені жінка* [42, с. 289; 139, с. 271-272]. Про поширення конструкцій з давальним посесивним свідчить мова періодичних видань к. ХІХ — п. ХХ століття: *Нам відобрали нашу свободу, Магістратському слугі Климову умерла дитина* [88, с. 125].

Формальні структури з посесивною семантикою містять набір семантичних компонентів, частина з яких може пов'язуватися з іншими категоріями. Наприклад, конструкції типу *Він має будинок у селі, Іграшка є в Михайла* повідомляють не лише про факт володіння, а й вказують на локалізацію об'єкта володіння. Отже, відзначаємо поєднання локативного й посесивного значень.

До категорії посесивності зараховують периферійні конструкції, які передають відношення „людина – тіло (органи, кінцівки, частини)”; „людина – їжа, одяг”; „людина – внутрішні якості, соціальна, психічна поведінка” [66, с. 97-99; 68, с. 63-65; 205, с. 129-131]. Моделі подібних одиниць конституюються на базі тематичних дієслів: *Він витягнув шию; Вона їла тістечко; Хлопець одягнув пальто; Дівчина виявила мудрість. У семантичній структурі конструкції виявляють сему належності й дії. На рівні висловлювання, якщо об'єкт виступає в позиції суб'єкта, в посесивному значенні можуть виявлятися буттєвий і локативний компоненти: У нього тренування, У нього дзенькає в голові, У неї на серці радість.*

Досліджуючи семантику дієслів відношення, Р.Гайсіна звертає увагу на конструкції (на означення емоціональних і раціональних відношень), що мають у своїй структурі співвідносні форми на рівні „дієслово”; „дієслово – віддієслівний іменник”; „дієслівно-іменникове сполучення”: *любити, відчувати любов, мати любов, виявляти любов* [63, с. 154; 158-159]. Зазначимо, що наведені функціонально-семантичні еквіваленти реалізують не тотожні значення. Дієслово *любити*, сполучення *відчувати любов* у семантичній структурі містять семи „стан”, „поведінка”. Значення моделі *мати любов* виявляє семи „стан”, „належність”, які, як бачимо, характеризують посесивні відношення.

Привертають увагу спостереження над орнативними (*озброїти*) та привативними (*знедолити, знесилити*) відсубстантивними дієсловами [224, с. 210; 225, с. 37]. В.Каліущенко виділяє логічні класифікації відсубстантивних дієслів на основі вихідної моделі *суб'єкт – Vf (мати) — об'єкт*: С — не (мати) — О; С — починає не (мати) О; С — каузує О не (мати) Z [106, с. 97]. Таке розуміння посесивних відношень наближається до характеристики посесивних дієслів із додатковими семантичними компонентами втрати чи набуття власності. Пор.: *знесилити — виграти; ховати — уквітчати.*

До лексичних засобів вираження посесивності вченими зараховуються складні іменники та прикметники, які у семантичній структурі містять сему володіння. Складні, присвійні й деякі якісні прикметники за умови препозиції утворюють атрибутивні посесивні конструкції. Складні прикметники, що характеризують фізіологічний стан, є показовими в сучасній українській мові. Пор.: *Хлопець має сині очі* — *Синьоокий хлопець*. Зауважимо, що мовознавці відзначають високу продуктивність аналізованих лексем у всіх слов'янських мовах [156, с. 209; 157, с. 190]. Напр.: *синеок*, *белоглав* (болгарська); *црноока*, *кривошија* (сербохорватська); *czarnowłosy* (польська). Менш уживаними є складні іменники: *синьоок*, *кривоніс*.

Якісні прикметники з посесивним значенням вказують на об'єкт володіння (*вусатий*, *горбатий*) або позначають ознаки суб'єкта (*багатий*, *бідний*, *розумний*).

Значення належності у формальній репрезентації родового присубстантивного відмінка зумовлене синтаксичним контекстом, сконденсовані конструкції якого утворилися на комунікативному рівні [26, с. 63]. Їх лексико-граматична характеристика передбачає відповідний набір лексичних значень обох компонентів. Зазначені конструкції становлять субстантивні словосполучення з родовим посесивним. У результаті трансформації вихідної моделі $N_1 - Vf(\text{мати}) - N_4$ аргумент-адресат власне семантичного рівня при предикаті стану набув синтаксичних ознак атрибута, потрапивши в постпозитивну щодо опорного іменника позицію. Актуалізація атрибутивності простежується в умовах завершеної транспозиції, яка зумовлює творення присвійних прикметників.

Як бачимо, конструкції з родовим посесивним та присвійним прикметником перебувають у дериваційних зв'язках. Говорячи про функціонування розглядуваних конструкцій, слід зазначити, що в текстах староукраїнської доби, за спостереженнями Л.Булаховського та Н.Гуйванюк, друге місце за поширенням після присвійних прикметників посідав родовий належності [39, с. 545; 74, с. 8-9]. Активність уживання присвійних прикметників засвідчується в таких джерелах, як "Грамматіки Славенския правилное сунтагма" М.Смотрицького та "Грамматика слов'янська" І.Ужевича [194, с. 111; 212, с. 50]. На широке використання присвійних прикметників у мові української преси к.ХІХ – п.ХХ ст. звертає увагу М.Жовтобрюх: *Шевченків віриш, Кулішева повість, Дарвінова теорія, в Бруновім житю* [88, с. 128]. На сьогодні в українській, як і в білоруській мові, спосіб вираження належності формами присвійних прикметників у приіменному їх уживанні є продуктивним. Напр.: *У Сашкової матері, крім Сашка, була на шії вервечка дітей...* [Сенченко, с. 221], *У ёй невядомы Кларын муж, якога мы адразу залічылі у інтэнданты* [Навуменка, с. 47]. Показовим у цьому плані є співвідношення частотності вживання присвійних прикметників порівняно з посесивними конструкціями з родовим безпріименниковим: в українській і білоруській мовах кількість присвійних прикметників становить 36%; чеській мові — 51%; російській — 10% [100, с. 9]. Про актуальність присвійних прикметників у чеській мові говорить вживання атрибутивних конструкцій

на позначення не тільки власне посесивних, а й об'єктних, часових, локативних відношень. Напр.: *Helenino okno, bratrovo pero, Husova doba* [156, с. 133-134]. Про системність використання присвійних прикметників в українській мові свідчить широкий діапазон зв'язків, що передаються за допомогою синтаксичних конструкцій (суб'єкт — конкретний предмет; особа — особа; особа — тіло; особа — психічний, фізіологічний стан) [147, с. 47]. Напр.: *Перша їх угледіла Марцієва дружина Волумнія, що Біля теці своєї в задумі сиділа* [Франко 7, с. 520], *На якусь мить Чернишеві руки самі, поза його власною волею, затримались на її плечах* [Гончар 1, с. 343], *Кармалюк ішов ночувати до Маланчиної хати* [Кармалюк, с. 219].

Проте слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку української мови сфера вживання присвійних прикметників звузилася. Широко побутують вони в усно-розмовному й художньому мовленні [147, с. 49]. У науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилях ці прикметники — явище рідкісне [42, с. 162; 203, с. 185]. На наш погляд, цей факт можна пояснити кількома причинами. По-перше, родовий відмінок замінює прикметникові форми у випадку, коли вони не можуть виступати в певних позиціях. Для вираження присвійності від назв з означенням можливий тільки родовий відмінок, бо присвійні прикметники не сполучаються з іншими прикметниковими формами [100, с. 8; 188, с. 8-9; 209, с. 7-8]. Напр.: *На сивих вустах скорботних дітей їхніх бачу печать!* [Драч, с. 235], *То і тоді на серці у того Все б менше горя, радості лягло, Ніж од пісень слов'янської дівчини* [Прадїди, с. 217]. Як зазначають Н.Гуйванюк, М.Жовтобрюх, присвійні прикметники не можуть передавати число власників, тому що їх множина не означає фактичної кількості [74, с. 8-9; 88, с. 221]: *При згадці самого імені Оленки суворі обличчя вояків світлішали, і не було такого, на кого б не поширювалась її влада — влада любові* [Гончар 1, с. 597]. Уживання форми родового відмінка обов'язкове, якщо суб'єкт виражений субстантиватом або складною власною назвою: *Босі ноги Марії Яремівни збивають вечірню росу на буркуні* [Драч, с. 227], *То — дарунок капітана Дорошенка* [Гончар 1, с. 458], *В маєтку гетьмана Івана Сулими... промчали хлопці — загула бруківка* [Костенко 2, с. 25].

Використання посесивного родового без означень зумовлене також впливом системи російської мови, для якої такі форми є показовими. Так, за спостереженнями Є.Тимченка, ділова писемність правильно фіксує використання родового посесивного у мові XIV-XVIII століття. Родовий належності без означень майже не вживається і в записах народної мови XIX-XX століття [39, с. 545; 188, с. 82-83]. У цілому на сучасному етапі розвитку української мови конструкції з родовим посесивним та присвійним прикметником широко використовуються і є важливим засобом збагачення її стилістичних можливостей та лексико-синтаксичної синоніміки.

Регулярним в українській мові (як і в білоруській) є вживання присвійних займенників, які також є дериватами вихідної моделі $N_1 - Vf$ (мати) – N_4 : *Я маю будинок – Мій будинок*. Напр.: *Моя любов ще у мені нуртує, хоч спопеліла вже любов вже любов твоя* [Петрова, с. 16], *Ты*

адгарыш – І я з табой згару, маё малое, трапяткое сэрца [Аксёнчик, с. 19].

Одиниці всіх рівнів містять сему, яка передбачає зв'язок між двома предметами і може реалізуватися як у лексичних одиницях, визначаючи сам принцип номінації об'єкта, так і на синтаксичному рівні. Тому виділення базової моделі уможливило систематизацію семантичних компонентів посесивних відношень, які своєрідно групуються у конструкціях певного семантичного різновиду, а також зумовлюють трансформаційний процес через актуалізацію певних компонентів посесивних відношень.

Синтаксичні одиниці мають системну організацію. Дериваційна парадигма як сукупність форм одного структурного типу виявляє їх взаємозв'язок. Компонент дериваційної парадигми в ролі похідної конструкції відбиває процеси модифікаційної або транспозиційної природи [46, с. 178-179]. Визначення похідної одиниці здійснюється за допомогою аналізу формально-граматичної, семантико-синтаксичної та комунікативної організації речень, які перебувають у дериваційному зв'язку. Формально-синтаксична організація конкретних речень співвідноситься з відповідним реченнєвим зразком. Визначальними характеристиками формально-синтаксичної організації речення є синтаксичні зв'язки й виділювані на їх основі компоненти речення. Семантико-синтаксична організація речення стосується відображення предметів і явищ позамовного світу та їх стосунків. До категорій об'єктивного семантико-синтаксичного змісту належать категорії предикатності та предметності. Предметність охоплює видові поняття: суб'єктність, об'єктність, адресатність, інструментальність [46, с. 62]. Названі видові семантико-синтаксичні категорії ґрунтуються на семантичних ролях іменникових компонентів у реченні. Базова модель речення характеризується симетрією усіх рівнів.

Як уже зазначалося, посесивні відношення відображають зв'язок посесора та об'єкта. Оскільки семантично елементарне просте речення являє собою структуру, яка складається тільки з одного предиката й зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю іменникових синтаксем, семантично передбачувані валентністю предиката стану, вираженого дієсловом *мати*, є позиції суб'єкта та об'єкта: *Хлопець має книгу*. У наведеній моделі посесор (носій активної ознаки) нами розуміється денотативно: як реальний актант категоріальної ситуації. Суб'єкт представлений у пропозиції в її основному вигляді, співвідноситься з „даним” (темою) при актуальному членуванні конструкції. Дериваційні відношення між компонентами парадигми речення мають неоднаковий характер, хоча разом із тим видозміни речення не порушують необхідних у цих процесах меж семантико-синтаксичної тотожності синтаксичних одиниць. За явищ транспозиції одні похідні речення в дериваційній парадигмі на формально-граматичному рівні характеризуються згортанням, інші — поширенням і збереженням у всіх випадках спільного семантичного змісту. Транспозиційні видозміни стосуються перетворень складних речень на прості ускладнені та перетворень речень на словосполучення. Регулярні співвідношення вихідності / похідності виявляють складнопідрядні речення з

детермінантними підрядними частинами (часу, причини, цілі, допустові, умовні) і прості ускладнені речення з детермінантними членами [46, с. 173-175; 70, с. 179-181]. Отже, в таких структурах просте речення типу *Хлопець має книгу* займає серединну позицію парадигматичного ряду, функціонує як похідна одиниця щодо складного речення; як вихідна одиниця щодо ускладненого простого речення або синтаксичної одиниці нереченнєвої природи (словосполучення, синтаксеми): а) *Михайло має книгу — книга Михайла — Михайлова книга; Дівчина має русяве волосся — Дівчина з русявим волоссям — Русявоволоса дівчина — Русявка*; б) *Катря має гроші на сукню — Катря має гроші, щоб купити сукню*.

Окрім цього, згідно з визначенням поняття “посесивність”, статика у відношеннях між посесором та об’єктом визначається як вихідне, матричне поняття, яке слугує пунктом для аналізу більш складних та різноманітних видів посесивності. Виникнення або переривання посесивних відношень трактується як динамічність, похідність щодо вихідних статичних відношень. У мовній реальності, як уже зазначалося в роботі, базова модель конструкцій зі значенням володіння містить статичний предикат стану, виражений дієсловом *мати*.

Аналіз вихідної посесивної предикативної конструкції дозволяє, по-перше, визначити співвідносність однорівневих та різнорівневих дериватів, по-друге, виділити шляхом порівняння компоненти посесивних відношень, що виявляються на семантико-синтаксичному та власне семантичному рівнях (*Микола має фотокартку — володіння за функцією; наявність предмета; наявність як результат дії*). Деталізація компонентів посесивних відношень спирається на протиставлення зовнішнього та внутрішнього володіння, посесивність як мовна категорія комплексно відбиває характеристику зазначених видів володіння за напрямками зв’язку та його значення (відповідно: суб’єкт – об’єкт).

1.4. Класифікація предикативних посесивних конструкцій

Вивчення посесивних предикативних конструкцій передбачає опис взаємозв’язку семантики предиката та його актантів. Посесивна конструкція може мати багато інтерпретацій, зумовлених семантикою суб’єкта та об’єкта. Лексичне значення слів, що представляють актанти посесивної ситуації, — посесора та об’єкт володіння — визначає референційний статус відповідних тематичних груп, що зумовлює встановлення посесивних відношень у висловлюванні.

Так, конструкції з дієсловом *мати* можна умовно розподілити на дві класифікаційні групи: 1) конструкції, що експлікують сему наявності деяких об’єктів у власності суб’єкта; експлікація семи наявності супроводжується неозначеною референцією лексеми у позиції об’єкта; 2) конструкції, в яких актуалізується сема характеристики суб’єкта за належністю; об’єкт

належності виражається лексемою, що має означену референцію. Відповідно до цього, сфера посесивності визначається як: а) все те, на що розповсюджується право володіння посесора; б) те, що несе в собі елемент посесора.

Згідно із загальною характеристикою “посесивного простору” учені виділяють конструкції зі значенням відчужуваної та невідчужуваної належності. У конструкціях відчужуваної належності третій компонент виражається лексемами на означення конкретних об’єктів-неістот (предмет); на означення абстрактних понять (фізичні, фізіологічні, психічні, філософські характеристики тимчасового характеру) [68, с. 54-55]. Напр.: *Неофіт-раб. За те ж я маю жаль до вас великий, що ви мені, замість того життя... у вічнім царстві даєте страву, одіж та слова* [Українка, с. 371372], *Як маківка меж квітками, Цвіте, розцвітає, Має поле, має волю, Та долі не має* [Шевченко, с. 136], *Та того ж ми розпадаєм, що пристанища не маєм* [Кармалюк, с. 79], *Вона не розуміла, як можна не дбати про здоров’я людини, що обов’язки має не тільки родинні, але й громадські* [Коцюбинський, с. 315].

У конструкціях невідчужуваної належності третій компонент виражається лексемами на означення фізичних властивостей (характерних ознак зовнішності). Напр.: (Олеся — Т.М.) *мала не такі тонкі та гострі брови, як в Онисі Прокоповичівни* [Н.-Левицький, с. 56].

Як уважає Л.Лухт, класифікація повинна ґрунтуватися на обов’язковому виділенні характеристик: істота — неістота; пасивність — активність через узагальнені моделі “особа — конкретний предмет”; “особа — особа”; “конкретний предмет — конкретний предмет” [135, с. 123-143].

Й.Андерш, М.Плющ класифікують посесивні предикативні конструкції, виходячи зі знакового характеру мінімальних реченневих структур [9, с. 18-19; 169, с. 142-145]. При цьому включення до одиниць компонентів, зумовлених “семантичною неповнотою дієслівних предикатів”, робить їх такими моделями-зразками, за якими утворюються мінімальні, але достатні в структурному й інформативному відношенні речення-висловлення” [9, с. 18]. Мовознавці підкреслюють, що між валентними та інтенційними структурами речення існує органічний зв’язок і що в мові вони функціонують як одне ціле — комплексні мінімальні реченневі структури. Тому доцільно розрізняти два рівні синтаксико-семантичного моделювання речення — абстрактний (інтенційні типи) та конкретний (структурні та семантичні моделі речення). Згідно із запропонованою класифікацією виділяються три типи посесивних структур. Речення першого різновиду (семантична структура: носій посесивного відношення — посесивне відношення — об’єкт посесивного відношення; структурна модель: $N_1 — Vf$ (мати) — N_4 , $N_1 — Vf$ (належати) — N_3 конституюються на базі дієслів, що за значенням корелюють з дієсловом “мати”: *мати, містити, вміщувати, володіти*. Наприклад: *Кімната має три вікна, Овочі містять у собі вітаміни*. До цієї групи зараховують також конверсивні конструкції: *Хата належить батькам*. Побудовані за моделлю $N_1 — Vf — N_3$ речення виражають таку семантичну

структуру: носій статичної реляції — статична реляція — об'єкт статичної реляції. Наприклад: *Дитина належить матері*. До подібних речень віднесено конструкції зі значенням наявності подій у житті особи (структурна модель при цьому може варіюватися: $N_1 — Vf$ (статися, трапитися) $N_3 / (3) N_5$: *Зі мною сталася пригода — Пригода сталася зі мною / мені*. І, нарешті, речення третього типу будують за моделлю $N_1 — Vf — N_5$. Семантична структура має вигляд: агенс — емоційний вплив — пацієнс. Напр.: *Його охопив страх — Ним оволоділи почуття*.

Аналізуючи подану класифікацію, слід зазначити, що знаковий характер мінімальних реченнєвих структур припускає їх аналіз у двох аспектах — формальному і семантичному. З іншого боку, семантична структура виділених типів не охоплює всіх різновидів відношень між посесором та об'єктом. Окрім цього, не розмежовано конструкції за ознаками відчужуваність / невідчужуваність; входження / включення; статичність / динамічність.

Слушною видається думка М.Колечко про те, що залежно від статусу іменних груп, які репрезентують посесора й об'єкта володіння, можна виділити посесивні одиниці, що виражають ряд різнопланових відношень: 1) власне володіння (*Хома купив, Хома й н'є, бо в Хоми гроші є; Только у молодца золотица, что пуговка оловца*); 2) родинно-сімейних, соціальних, функціональних та інших зв'язків (*Як ся чоловік гаразд має, то і сусід у нього буває; Прежде Мокей был лакей, а ныне у Мокея два лакея*); 3) фізичних властивостей стану особи (*Хто має викрути, не піде в некрути; Должно быть, у меня был жар, потому я нєс какую-то бессвязную чепуху... (В.Каверин)*); 4) психічних, емоційних, інтелектуальних якостей, тобто всього того, що характеризує людину як фізичну і психічну особистість (*Кожний учений має свою хибу; У всякой стряпки свои порядки*) [115, с. 6-7]. Проте класифікація лише з позиції семантики відношень нівелює, на наш погляд, розгляд конструкцій як елементів змістовно-формальної єдності. За такого підходу також залишається нез'ясованою компонентна структура посесивного зв'язку.

Привертає увагу спостереження Р.Гайсіної над одиницями, що утворюють лексико-семантичне поле відношення. Учена відносить до поля не тільки дієслова, що позначають ситуації відношення (*дружити, любити, ненавидіти*), а й одиниці, в яких знаходять вираження актанти ситуацій. [63, с. 175-176]. У такий спосіб дієслова відношення організують релятивні речення, що відбивають різноманітні зв'язки між реаліями об'єктивної дійсності. Релятивна сема виявляється на декількох рівнях: 1) виражає абстрактне значення; 2) сема відбиває відношення в його конкретному вигляді; 3) сема позначає функціональні ознаки предметів – учасників ситуації (суб'єкт – об'єкт). За дифереційними ознаками відношення вчена виділяє лексеми на позначення особи (*син, дочка, колега, друг, приятель* тощо), предмета (*дублікат, копія*) і визначає сему відношення як основну в організації значення цих одиниць [63, с. 19-20]. Отже, Р.Гайсіна визначає відношення як ознаку, що характеризує роль учасників ситуації.

Ми аналізуємо посесивні предикативні конструкції, виходячи з аналізу посесивних відношень, відображених у базовій моделі. Структура посесивних предикативних конструкцій відповідає загальній формулі *суб'єкт — відношення — об'єкт*. У вихідній моделі конструкцій спостерігаємо симетрію співвідношень власне семантичної, семантико-синтаксичної та формально-граматичної структури. Отже, базова конструкція визначається як така, що має модель $N_1 — Vf(\text{мати}) — N_4$; виражає семантичну структуру: носій посесивного відношення — посесивне відношення — об'єкт посесивного відношення.

У базовій посесивній конструкції з дієсловом *мати* учасники ситуацій характеризуються однозначно: суб'єкт відношення є активним, об'єкт — пасивним, оскільки на нього спрямоване відношення володіння. Відомо, що реляційне значення підкоряється законам логіки: воно має об'єднувати однорідні сутності. Оскільки у мовній реальності модель посесивних відношень є антропоцентричною, то суб'єкт володіння виражається лексемами на позначення особи. У семантичній структурі такі лексеми містять реляційне значення „володар”. Посесивний простір утворюють предмети, події, явища й інші особи. Референція лексем у позиції об'єкта володіння дозволяє визначити характер посесивного зв'язку, враховуючи ознаки: відчужуваність / невідчужуваність; статичність / динамічність; активність / субординативність.

Таким чином, ми кваліфікуємо категорію посесивності як семантично гетерогенну, тобто таку, що об'єднує ряд різнопланових відношень. Враховуючи релевантні для визначення типу посесивного відношення ознаки, визначаємо конструкцію типу *Хлопець має книгу* як базову, тобто таку, що виявляє активний суб'єкт, субординативний об'єкт, відчужуване відношення (об'єкт не є частиною посесора); статичність володіння (характеризує простір як включення). Комбінація семантичних компонентів дає можливість виділити різновиди посесивних предикативних структур: конструкції органічної належності (об'єкт є частиною посесора; простір являє собою входження); конструкції дифузного типу, які відбивають відношення між людиною та абстрактним поняттям (відношення, що передають психічні, інтелектуальні властивості особи; відношення, які відбивають результати духовного засвоєння дійсності).

Співвідносність конструкцій визначається за ознакою їх паралельного функціонування синонімічних утворень внаслідок тотожності їх граматичних позицій. Наприклад: *Федір має палицю в руках — Федір тримає палицю в руках, Дівчина має любов до хлопця — Дівчина відчуває любов до хлопця*. Дериваційна парадигма вихідної моделі відображає системність формальних засобів на позначення посесивного зв'язку. Аналіз семантичних компонентів відношень дозволяє визначити напрям трансформації. Наприклад: *Хлопець має злість* (активний суб'єкт, статичний зв'язок) — *Хлопця охопила злість* (пасивний суб'єкт, динамічний зв'язок).

З огляду на зазначене вище, можна висунути положення про те, що структурно-семантичні поширювачі базової посесивної конструкції різняться

ступенем обов'язковості, необхідності в семантико-синтаксичній структурі речення. Обов'язкові компоненти співвідносні з такими елементами ситуації, які відіграють основну роль для характеристики й ідентифікації відношень. Необов'язкові (другорядні) компоненти вказують на вірогідні, можливі елементи ситуації. Структурна організація значень посесивних відношень визначає структурно-семантичні особливості конструкцій зі значенням належності.

У цьому розділі зроблено спробу визначити обсяг поняття “посесивність”, з'ясувати структурно-семантичні характеристики посесивних предикативних конструкцій. Проведений теоретичний аналіз дозволив зробити такі висновки:

1. Посесивність визначається за характером зв'язку між об'єктами ситуації, оскільки не всі випадки відношень передбачають наявність посесивного зв'язку. Модель відношень володіння розуміється як зв'язок посесора із матеріальними та духовними об'єктами його діяльності, що утворюють “парціальне ціле”. Посесивність, таким чином, звужує загальне значення “відношення між об'єктами” і відбиває відношення між посесором та об'єктом володіння, який сприймається як елемент сфери людини.

Посесивність розглядається і як функціонально-семантична категорія. Граматичні одиниці з посесивним значенням об'єднуються на семантико-функціональній основі й утворюють функціонально-семантичне поле посесивності. За ознакою інваріантність / варіативність посесивного значення виділяють конструкції, що відносяться до ядра чи периферії. Для функціонально-семантичного поля посесивності характерною є регулярна інтерферентна взаємодія з іншими полями (атрибутивністю, локативністю, калітативністю, темпоральністю).

2. На сучасному етапі розвитку української мови для передачі посесивних відношень використовуються засоби різних рівнів мови (морфологічний, лексичний, синтаксичний). Одиниці, що реалізують значення належності, перебувають у дериваційних зв'язках. Базова модель характеризується симетрією власне семантичного, семантико-синтаксичного, формально-граматичного та комунікативного рівнів речення. Конструкції, що конституюються на базі дієслова *мати*, характеризуються симетрією усіх рівнів речення, оскільки семантична структура посесивного зв'язку (носій посесивного відношення — посесивне відношення — об'єкт посесивного відношення) на семантико-синтаксичному рівні відповідає позиціям предиката стану й передбачуваних його валентістю позиціям суб'єкта та об'єкта.

Базова модель займає серединну позицію парадигматичного ряду: функціонує як похідна одиниця щодо складного речення і як вихідна одиниця щодо ускладненого простого речення або одиниці нереченневої природи. Аналіз вихідної посесивної предикативної конструкції дозволяє виявити компоненти посесивних відношень, що зумовлюють модифікації або трансформації моделі, з'ясувати продуктивність однорівневих та

різномірних предикатів.

3. Антропологічна модель у проекції на вищий рівень організації передбачає обов'язкову присутність людини, тобто на рівні суб'єкта і предиката (С — П — О). Суб'єкт у базовій посесивній конструкції ($N_1 - Vf$ (мати) — N_4) є носієм активної ознаки — посесивного відношення; представлений у пропозиції в її основному вигляді (тобто співвідноситься з „даним” при активному членуванні).

Конкретні різновиди посесивних відношень формують такі компоненти, як активність / пасивність суб'єкта; відчужуваність / невідчужуваність об'єкта; постійність / тимчасовість посесивного зв'язку. Розподіл цих компонентів визначає невідчужуваність як зв'язок за функцією або належність; відчужуваність характеризується через розуміння втрати та набуття власності.

Структурно-семантичні особливості посесивних предикативних конструкцій виявляються за допомогою аналізу семантичних компонентів, виділених шляхом порівняння базової та похідної одиниць.

4. Посесивні конструкції, що конституюються на базі дієслова *мати*, класифікуються нами на основі характеристики відношень „людина — внутрішній простір”; „людина — зовнішній простір”. Враховуючи релевантні для визначення типу посесивного відношення ознаки (відчужуваність / невідчужуваність; входження / включення; статичність / динамічність; активність / пасивність), виділяємо конструкцію типу *Хлопець має книгу* як базову, тобто таку, що виявляє активний суб'єкт, відчужуваний об'єкт, що постійно перебуває в посесивному зв'язку з особою.

Комбінації семантичних компонентів дозволяють виділити конструкції, що відображають відношення по лінії родинних чи функціональних зв'язків (неорганічна належність); відношення, що характеризують фізичні властивості особи (органічна належність); відношення, які передають психічні, інтелектуальні характеристики людини як психофізичного концепту (конструкції дифузного типу).

РОЗДІЛ 2

КОНСТРУКЦІЇ З СЕМАНТИКОЮ НЕОРГАНІЧНОЇ / ОРГАНІЧНОЇ НАЛЕЖНОСТІ

2.1. Конструкції зі значенням наявності в особі предмета

Конструкції, в яких в позиції об'єкта виступають іменники на позначення конкретного предмета, як уперше зазначила Г.Золотова, містять інформацію про власне володіння [96, с. 148]. К.Чинчлей включає конструкції цього різновиду до таких, які демонструють відношення: зовнішній мікросвіт і людина [221, с. 93]. О.Селіверстова характеризує подібні відношення “як такі, де посесор має право та / або можливість використовувати предмет (послугуватися ним), навіть передати його (предмет) у користування іншому суб'єкту” [182, с. 37]. Такої ж думки дотримується С.Цейтлін, зазначаючи, “що в конструкціях цього типу значення належності представлено найбільш чітко. Їх можна було б назвати власне посесивними конструкціями” [219, с. 72].

Порівнюючи системи української та чеської мов, Й.Андерш зазначив, що речення типу *Автомашина належить директорові* перебувають у конверсивних відношеннях з конструкціями типу *Директор має машину*, оскільки їхня семантична структура має вигляд: *Носій посесивного відношення — Посесивне відношення — Об'єкт посесивного відношення*. Мовознавець акцентує увагу на тому, що конверсія можлива лише за умови, якщо “семантична структура конституюється на базі абсолютно статичного дієслова *мати*” [9, с. 63]. Структури з предикатами, вираженими тематичними дієсловами *приходиться, припадати, бракувати*, відрізняються певними відтінками у значенні.

Із зазначеного вище можна зробити висновок про те, що одиниці, в позиції об'єкта яких виступає лексема на означення конкретного предмета, відносяться до ядерних конструкцій зі значенням власне володіння. Ми дотримуємося цієї думки, оскільки, по-перше, робоче визначення посесивності як мовної категорії (специфічне відношення між двома субстанціями, де посесор має право на об'єкт) визначає загальну семантику конструкцій із відношеннями належності: повідомлення про те, чим володіє посесор. По-друге, оскільки відношення усвідомлюється мовним менталітетом і виражається спеціальною мовною одиницею (лексичною, словотворчою, синтаксичною), зазначені конструкції як тип, самостійний за структурно-семантичним та комунікативним аспектами, представляють симетричну структуру на всіх рівнях речення.

2.1.1. Конструкції на позначення зв'язку “посесор — конкретний предмет”. Характер відношень розглядуваних конструкцій демонструє зв'язок зовнішнього мікросвіту та людини як зв'язок за функцією. Виділення тематичних груп лексем, які стоять у позиції суб'єкта, уможлиблює деталізацію обсягу значень конструкцій, дозволяє виявити відтінки значення володіння.

Відповідно до структури соціальної дійсності можна визначити групи лексем зі значенням: 1) належності по лінії родинних стосунків (*дід, баба, матір, батько, син, брат, дядько*); б) роду заняття, професії (*рибалка, музика, слюсар, боєць, учитель*); в) соціального статусу (*директор, робітник, інтелігент*).

Тематична група “предмети невеликих розмірів” представлена лексемами типу *книга, платівка, підручник, зошит, ліжко, лялька, фотографія, годинник*. Як і кожна річ навколишньої дійсності такі предмети мають характеристики виміру: простір та існування в часі, матеріальне вміщення. Сема володіння, виступаючи детермінантом на семантико-синтаксичному плані посесивної конструкції, виявляє такі семантичні компоненти: а) об'єкт постійно / тимчасово пов'язаний із суб'єктом; б) суб'єкт активний щодо об'єкта; в) об'єкт не є частиною посесора. Тобто об'єкт (конкретний предмет) у синтаксичній конструкції з дієсловом *мати* представлений як відчужуваний предмет, який може бути постійно або тимчасово пов'язаним із суб'єктом. Суб'єкт-посесор є домінантним (активним), тобто таким, який потенційно спроможний спрямовувати певну дію на об'єкт. Активність суб'єкта виявляється в динаміці посесивних відношень, де він (суб'єкт) може бути агенсом. Пор.: *Брат був неодружений і, крім братових книжок, які я подарував інститутіві, власне, не мав нічого* [Підмогильний, с. 288] — (книжки — читати; суб'єкт дії), *Ніколи не буває, щоб очі не червоні, окуляри маєш, але не користуєшся ними...* [Гончар 2, с. 132], *Зеленого пера... й шарманки не мав навіть батько* [Смолич, с. 29] — (шарманка — грати; суб'єкт дії), *Фотографи завжди мають у своїх чорних конвертах заздалегідь наготовлені знімки на всі пори року* [Загребельний 1971, с. 30] — (знімки — поклали; суб'єкт дії).

Для розглядуваних речень співвідсною є конструкція зі зв'язкою *бути* та суб'єктним членом, вираженим прийменниково-відмінковою формою: $У(в) N_2 — V_f(бути) — N_1$. Напр.: *Кажу йому: “У тебе ж он ще й тигрня є, і собачка Тузик”* [Ткач, с. 30].

До периферійних посесивних конструкцій ми також відносимо одиниці, що конститууються на базі тематичних дієслів *вистити, стояти, лежати*. Суб'єктний член у подібних одиницях виражається прийменниково-відмінковою формою $у(в)N_2$. Регулярним є локативний поширювач у формі *на (у, в) N_6*. Причому лексичне наповнення місцевого відмінка повинно включати лише такі просторові поняття, що є усталеними, “звичайними” для розташування предметів володіння (*книга — на столі; фотографія — на стіні, у конверті; ліжко — у кімнаті, в хаті*). *У мене навіть фото висить на стіні: Автік Ісаакян, ви, Вахтанг Ананян* [Шкляр, с. 38], *У мене в запічку лежать*

відповіді з “Вітчизни” ще 1946 роком датовані, а толк який?!

[Білкун, с. 115].

Змістові складники об'єкта володіння, призначеного для потреб людини, зумовлюють сприйняття з позиції логічного суб'єкта або суб'єкта стану. Характеристика об'єкта володіння може бути нейтральною, тобто такою, що об'єктивно відбиває якості предмета: *Німець запитав через перекладача, чи має Шуляк міцну віршовку. Шуляк радо і не без гордоців відповів: “Конопляну маю, пане коменданте”* [Дрозд, с. 48], *А такі волосяні м'ячі щоразу мали мої ровесники з сусіднього двору* [Сенченко, с. 306].

Оцінна інформація виводиться із характеристики об'єкта в процесі функціонального зв'язку з ним суб'єкта дії або процесу. Пор.: *Скоро і Ліля матиме гарну ляльку* [Дімаров, с. 351] — *У батька була гарна... бібліотека, де кожна шафа старанно замикалася на ключ* [Стельмах, с. 450].

Отже, атрибутивний структурно-семантичний поширювач (С — П — Adj — О) характеризує об'єкт як у просторі дійсності, так і у просторі посесора.

Ситуація, що відбиває посесивні відношення, передбачає можливість певної кількості суб'єктів або об'єктів володіння:

1. Два і більше суб'єкти – одиничний об'єкт. Формальне вираження одиничного об'єкта здійснюється через залучення лексем із семою “спільне” або використання сполучення числівника *один* у родовому чи знахідному відмінках у цьому ж значенні з прийменниково-відмінковою формою (*на*) N_2 , де числівник позначає кількість суб'єктів: *Запам'яталося Степанові з дитинства побрехенька чи й бувальщина про двох сусідів, які мали спільного воза* [Дрозд, с. 48], *Ніна і Олежка... мали одного на двох велосипеда* [Мушкетик, с. 337].

2. Якщо одиничний суб'єкт володіє певною кількістю однорідних предметів, то об'єкт може бути виражений такими способами: а) поєднанням означено- або неозначено-кількісного числівника у знахідному відмінку (N_4) з іменником у родовому відмінку (N_2) на означення об'єкта ($N_4 N_2$); б) уживанням іменників у формі множини; в) використанням збірних назв (на рівні семантико-синтаксичних відношень): *Ніна і Олежка... мали підручники і зошити* [Мушкетик, с. 337], *Він хотів не тільки читати книжку, але й відчувати її коло себе, тому задрив на всіх, хто мав бібліотеку, і десь потай надіявся мати і свою* [Підмогильний, с. 474].

Варіативність у вираженні множинного суб'єкта та об'єкта, з одного боку, відбиває реальні зв'язки між посесором та предметом володіння, а з іншого, — свідчить про їх закономірне використання в конструкціях розглядуваного типу. Окремо стоять конструкції, які містять інформацію про причину набуття власності і являють собою деривати складнопідрядного речення з підрядною причиновою частиною. Пор.: *Сашко... Має від нас він передачі, має цигарки і ковток із баклаги...* [Гончар 1, с. 583] — *Сашко має передачі, цигарки, ковток із баклаги, тому що ми даємо.*

Особливу увагу слід звернути на конструкції, в яких лексеми в позиції третього компонента позначають знаряддя праці (дії) та зброю (*драбина*,

пилка, ложка, гвинтівка, пістолет, револьвер тощо). За умови трикомпонентної будови розглядувані структури реалізують значення наявності предмета: **Вони** (бойові дружини самооборони — Т.М.) **мали гвинтівки, кулемети, гранати** [Смолич, с. 628], *Тамтешні хлопці навіть автомати мали, й карабіни теж!* [Гуцало Кроп, с. 204], *Хіба вже я не маю шпаги, Анно?* [Українка, с. 603].

Названі лексеми містять у собі сему користування, тому аналізовані конструкції можуть реалізовувати значення дії суб'єкта. Перший варіант характеризує дію суб'єкта розчленовано: в першому ярусі комунікативного акту міститься інформація про наявність знаряддя дії (в цьому випадку типовим є локативний поширювач, виражений сполученням *в(у) руці(руках)*). Тому звичайною є редукція локатива на формально-граматичному рівні, оскільки місце розташування логічно усвідомлюється у мовному менталітеті як характеристика простору суб'єкта: *Люди мали в руках палиці й безнадійно шукали щось у листі* [Шевчук 1989, с. 450]. У подібних конструкціях дієслово *мати* корелює з дієсловом *тримати* за суміжністю функції: **Диякон тримав у лівій руці невеличкий срібний дзвоник і безперестанку калатав** [Смолич, с. 52], **У руках Шовкун тримав туго напнуті віжки** [Гончар 1, с. 210].

У другому варіанті дія відбувається з поступовим розгортанням, коли відношення посесивності між суб'єктом та об'єктом — знаряддям дії є сигналом логічного переходу до фізичної дії, типової при використанні конкретного знаряддя. Іншими словами, конструкція виражає значення наміру або безпосередньо близьку в майбутньому відрізку часу дію. На формально-граматичному рівні необхідною умовою для оформлення значення наміру або готовності виконати дію, типову для конкретного знаряддя, є частка *уже (вже)*, іноді *нареши́ти* (у значенні готовності). Крім цього, необхідною має бути відповідність *діяч — знаряддя праці*, де діяч виражається іменниками зі значенням роду занять (*рибалка — сіті; швець — голка; боєць — зброя*). Напр.: **Вони** (бійці — Т.М.) **уже мали гвинтівки у руках**. *За вікнами казарми була ніч, невідомість і недалеко гарматна стрілянина* [Смолич, с. 369]. Якщо результативність ситуації має гіпотетичний характер, позиція локатива опускається. Напр.: — **Миколка теж збирається битися з фашистами: вже дві гвинтівки з набоями має** [Стельмах, с. 332].

Отже, структура посесивних відношень у конструкціях, де в позиції об'єкта виступають лексеми на означення конкретних предметів, виявляє домінуючий семантичний компонент — постійність, що є вихідним у процесі модифікації значень конструкцій з об'єктами іншого характеру посесивного зв'язку. У цьому випадку представлена трикомпонентна конструкція.

Належність за функцією представляє динамічний вияв зв'язку, який реалізується в чотирикомпонентній конструкції зі значенням мети або безпосереднього користування об'єктом. Структурно-семантичні поширювачі мають фіксовані позиції та конкретне наповнення.

2.1.2. Конструкції на позначення зв'язку “посесор — одяг”. Лексеми, які складають групу “одяг”, згідно з дослідженнями мовознавців, виявляють у складі посесивного значення семантичний компонент “*O* не є частиною *S*, але є обов'язковим для конкретного *P_s*”. Тому при цих іменниках предикація включення в семантиці присвійного займенника відсутня: **Він носить його одяг, Його одяг завжди ошатний* [68, с. 48-49]. Відношення належності, “входження” може бути виражене іменними та займенниковими словосполученнями [19, с. 34; 68, с. 48; 80, с. 8-9; 89, с. 196-197], а також конструкціями з дієсловами, які виражають належність (власне належність або належність за функцією): *Цей одяг належить мені; цей одяг ношу я.*

На думку Н.Арутюнової, Є.Ширяєва належність за функцією в конструкціях типу *Цей одяг ношу я* не є власне належністю. Подібні одиниці вживаються у випадку, “коли йдеться про звичку одягатися певним способом і про те, що та чи інша людина носить” [19, с. 148]. Тобто дієслово *носити* не може вживатися в повідомленнях, які описують актуальну ситуацію. Далі мовознавець наводить типові контексти для дієслова *носити*: *завжди носити що-небудь, любити носити що-небудь, звикнути носити що-небудь, не носити чого-небудь, ніколи не носити чого-небудь* [19, с. 148-149].

Ми розрізняємо конструкції, що реалізують значення власне володіння (*Людина має одяг – У людини є одяг – Одяг належить людині*) й володіння за функцією (*Людина носить одяг, одягається, взувається*). Одиниці, що містять інформацію про наявність об'єкта у просторі, належному суб'єктові, вказують на верифікаційність, але необов'язковість посесивних відношень (*На Марії був синій плащ – Марія мала на собі синій плащ; Плащ у Марії*) [148, с. 51]. Пор.: *А в баби Марти хоч не хустка була, а очіпок, та старовинний ...* [Сенченко, с. 412], — *Ярина: Дивись, які гарні маєш чоботи!* [Стельмах, с. 413], — *Я жупана не маю, під чорну свиту сховаю* [Фольклор, с. 153] – *У Якутії штани до колін — селя — носять і чоловіки, і жінки* [Костюм, с. 107], *Князі носили рід каптана, що сягав нижче колін, мав широку обшивку долом, рукави були вузькі, також з обшивкою* [Історія культури, с. 26]

Той факт, що людина носить одяг, вважається заданим. Тому якщо відношення посесивності між суб'єктом та об'єктом характеризуються за функцією, то вірогідність функціонування на семантичному рівні компонентів власне володіння становить різні величини. Так, поряд із буттєвими реченнями типу *На ній (був) блакитний плащ* функціонують партиципні речення типу *Вона (була) одягнена в блакитний плащ, Вона (була) взута в чоботи*. Напр.: *Галинський саме виходив із ліщини, був одягнений у спортивний костюм, ніс кошик лісових горіхів* [Цюпа, с. 365], *Батько був по-святковому одягнений в костюм із сурового полотна...* [Сенченко, с. 312]. На семантико-синтаксичному рівні речення предикативна ознака виражає стан як наслідок дії, а посесор виступає як носій цього стану. Аналогічну семантико-синтаксичну структуру мають конструкції з дієсловом *мати*, які формально втілюються через модель: $N_1 - V_f$ (мати) — (на) $N_6 - N_4$, де вторинний об'єкт у формі місцевого відмінка представляє ототожнення

суб'єкта як тіла, що має невідчужувані частини, з комунікативно виділеними: *на собі* (тіло–тіло = ціле–ціле); *на ногах, на голові, на руках* (тіло–частина = ціле–частина).

Ототожнення тіла з частиною тіла ґрунтується на загальному взаємозв'язку простору (тіла) та об'єкта (одягу, покриття) для посесора-людини або живої істоти. Іншими словами, соціально закріплена інформація про відносно невідчужувану належність концептів на позначення одягу чи покриття посесора-істоти містить узагальнення: певна частина тіла, як правило, повинна бути одягнена у певний, призначений для неї одяг (*на ногах — взуття, чоботи, калоші; на голові (волосі) — головні убори (шапка, капелюх, корона тощо); на руках — рукавички, муфта; на шії — шарф, хусточка; на собі (тіло-ціле) — сукня, плащ, куртка, шуба, кожух, блузка, сорочка тощо*): ...(Євпраксія – Т.М.) **мала на золотистому своєму волоссі корону** [Загребельний 1987, с. 144], *Він був у парадній гімназичній одежі — синьому мундирі — і на руках мав білі рукавички, як того вимагала форма* [Смолич, с. 123].

У реченні *Бранці мали блідо-голубі плащі-епілоріки, на головах — башлики з тої самої тканини* [Загребельний 1971, с. 305] залежний компонент передає значення матеріалу. “Семантика матеріалу, речовини залежного компонента сприяє морфологічному завершенню ад'єктивної деривації” [70, с. 89-90]. Лексичне наповнення відмінкової форми залежного компонента включає назви: тканин (*плаття з ситцю — ситцеве плаття, сорочка з сатину — сатинова сорочка*); пряжі (*костюм з вовни — вовняний костюм, спідниця з меланжу — меланжева спідниця*); матеріалу (*корона із золота — золота корона, гудзики із срібла — срібні гудзики*): (Чоловік – Т.М.) **полотняних штанів не має, і білої сорочки не має теж** [Білкун, с. 49], (Павлик — Т.М.) **мав ще широкий брезентовий ремінь...** [Харчук, с. 171].

Конструкція на позначення зв'язку „посесор – одяг” може містити інформацію про форму, загальний вигляд, складові одягу. На формально-граматичному рівні таке значення виявляється в порівняльній конструкції з редукованим залежним компонентом зі значенням зовнішньої форми, вигляду, або у конструкціях, в яких оцінку несе атрибут. У першому випадку об'єкт репрезентовано загальним (цілим). Лексичне наповнення здійснюється за допомогою слів *одяг, костюм*. У другому випадку об'єкт може бути складеним, коли порівнюються ознаки складової частини, деталі цілого; особливості кольору, малюнка на цілому тощо. Напр.: **Той теж був русявий і мав таку ж одежу, що й убитий** [Шевчук 1987, с. 173], **Іщинський мав на собі такий костюм, на який ніхто не повинен був би заздрити** [Шевчук 1987, с. 491], **Марія мала на своєму платті малюнок з пелюсток маку такого червоного, живого кольору, який не існує в природі** [Гуцало, с. 169], **Був він у білій-білій полотняній сорочці з червоненькою стрічечкою в комірі, у таких самих білих-білих полотняних штанях...** [Сенченко, с. 368].

У динамічному вираженні посесивних відношень за функцією ототожнення суб'єкта-цілого з суб'єктом-частиною може опускатися. Необхідною умовою для цього є пропозиція посесивної наявності в суб'єкта

загального цілого (одягу, костюму, вбрання). Пор.: *Хлопець мав неначе справжню, зіткану з химерного тонкого залізного дроту кольчугу. Крім того, він мав при боці маленьку справжню шабельку, виложеною сріблом* [Смолич, с. 89] — *Схуд, геть спав з лиця, зате був у новому костюмі, новій сорочці, черевиках, тільки галстука бракувало...* [Праліс, с. 13].

Предикат стану як результат дії динамічного вираження посесивних відношень між суб'єктом-посесором та об'єктом замінюється предикатом, що виражає відношення стану — *мати*, а сема належності відходить на другорядний план. Для виявлення цієї семи використовуються морфологічні засоби — присвійні займенники. Семи володіння за функцією та власне володіння комунікативно нерівноцінні. У такий спосіб виділяється сема власне володіння, оскільки вона є первинною у тлумаченні посесивних відношень між посесором та об'єктом: *Вона одягає (одягла) на себе свій плащ — Вона накинула на плечі свій плащ — Вона мала на собі свій плащ*. Напр.: *Стягайло скидає новенький костюмчик, одягає сіренький плащик, бере обшарпаний портфель під пахву і зникає на місяць—два* [Білкун, с. 69], *Дід зранку одягнеться у своє галіфе і нічого не робить, хіба до сусіда дядька Логвина заговорить та ще питає у баби, чи все до ладу* [Десять Мастерова, с. 59].

У загальній характеристиці конструкції з локативним структурно-семантичним компонентом, вираженим сполученням типу *на собі, на плечах, на голові*, у першу чергу, відбивають посесивні відношення за функцією. Значення ж власне володіння є вторинним і не завжди наявним, оскільки типовою конструкцією для виявлення такого значення є така, що включає лише суб'єкт-ціле: *Марія мала плащ*. Локалізатор з партитивним значенням у поєднанні з дієсловом *мати* набуває значення „бути одягненим” у щось, якщо для об'єкта-цілого така локальність є типовою, звичайною. Невідповідність зазначених позицій зумовлює формування значення власне локатива і не містить інформації про володіння одягом і володіння одягом за функцією. У другому випадку місцезостащування об'єкта являє собою простір, який потенційно може перебувати в посесивних зв'язках із посесором: *на полиці, у шафі* тощо.

Розмежування посесивних значень власне володіння відбувається у таким чином: а) одяг належить людині, локатив означає чітко окреслений простір, який також утворює посесивну сферу; б) одяг належить людині, локатив-простір не належить людині. Семантико-синтаксичною репрезентацією предикатно-аргументної структури є речення: а) *Плащ належить Петрові; Шафа належить Петрові; б) Плащ належить Петрові. Шафа не належить Петрові; в) Плащ не належить Петрові. Шафа не належить Петрові* [148, с. 52].

Отже, конструкція типу *Я маю плащ у шафі* з більшою вірогідністю реалізує значення володіння об'єктом — одягом, тоді як локативна функція не виявляє такої активності. Розмежування посесивних значень зумовлюється змістом категорії посесивності: об'єкт, який потенційно може стати належністю посесора, повинен мати для цього в синтаксичній позиції

формально виражений суб'єкт-посесор. Поєднання різнопланових об'єктів володіння (предмет — простір) призводить до неоднозначного, можна сказати, неконкретного вираження посесивних відношень.

У такому світлі конструкція з локативом *на руках (у руках)* — *Марія мала в руках плащ* на семантико-синтаксичному рівні має значення: а) одяг і локатив належить людині; б) одяг і локатив не належить людині; в) суб'єкт-ціле збирається, хоче (підготовка дії) одягти одяг; г) суб'єкт-ціле одягнений у речі, типові для цієї частини тіла суб'єкта.

2.1.3. Конструкції на позначення зв'язку “посесор — матеріальні засоби”. Тематична група “матеріальні засоби” включає іменники із загальним (*золото, срібло, мідь, багатство, скарб, гроші*) та конкретним (*гривня, франк, копійка* тощо) значенням. В українській мові конструкція *Я маю гроші* конкурує з конструкцією *У мене є гроші* з присвійним значенням дієслова *бути* [180, с. 116]. Слід зазначити, що об'єкт володіння може виражатися словосполученням з кількісним значенням. Об'єкт-словосполучення у такому разі складається з кількісного числівника або його еквівалента й тематичного іменника. Напр.: *Антосьо почав: — Пане Орун! Ви знаєте, що я на копійку не жаден: маю, слава Богу, не одну тисячу (гривень)* [Свидницький, с. 132], *Ви щиро допомогти хотіли — он маєте на олтарі срібло і золото — замість отих аган, могли б рабів з неволі викупляти* [Українка, с. 371] — *Крім нерухомого добра, в старого була ще купа грошей, векселі і якесь поняття про справедливість* [Сенченко, с. 53].

Компонентний склад іменників на позначення матеріальних засобів інформує про статус або фінансовий стан посесора. Напр.: *Йому добре служити в пана: і гроші має, і хліба перепадає йому чимало* [Коцюбинський, с. 78], *Кунаш. Скарбів, ні добра Не маю, — пощо ж вам мене тримати?* [Франко 24, с. 284], *Ось тільки за які гроші тепер продати мед? За паперові страшно, а золото мало хто має* [Стельмах, с. 310], *І хто мав срібло і мідь — приносив також, і приносив також, хто мав дерево негниюче* [Хоткевич, с. 45].

Природною є ситуація, яка відображає цільові відношення, що формуються в семантико-синтаксичному ярусі речення з причиново-наслідкових і модально-пропозитивних власне семантичних відношень. У соціальній дійсності матеріальні засоби призначені для набуття певного товару. У мовному просторі призначення лексичних еквівалентів матеріальних засобів формально виражається за допомогою цільових семантико-синтаксичних відношень підрядною й головною частинами складнопідрядного речення, де сполучник *щоб*, який подібно до інших підрядних сполучників (показників семантико-синтаксичних відношень), замінюється прийменником (*на*) N_4 у процесі згортання предиката підрядної

цільової частини [148, с. 53]. Пор.: *Був він бідний, хати не мав і грошей на те, щоб побудувати її, теж не мав* [Сенченко, с. 77], *Він (Шая – Т.М.) не мав грошей, щоб заплатити хабаря, і мусив перед вступом до гімназії чекати кілька років, поки для нього звільниться випадкова єврейська вакансія* [Смолич, с. 168], *Тепер, їй же Богу, не маю грошей на подати* [Коцюбинський, с. 107], *До речі, вона безробітна — та й робити, певно, нічого не здатна, — нудиться, не має грошей на вбори* [Підмогильний, с. 351].

Конструкція, яка містить вказівку на причину набуття матеріальних засобів, включає відповідний структурно-семантичний поширювач, виражений прийменниково-відмінковою формою (за) *Н4: Воевода: Якщо зумієш — матимеш за працю п'ятнадцять кіп грошей та п'ять локтів французького сукна* [Кочерга, с. 345].

Перехідною ланкою між посесивною наявністю та відсутністю її у посесора для іменників на позначення матеріальних засобів є дієслова *позичити, зайняти*, що демонструють зміну посесорів, виявляючи семантичний компонент тимчасовості. Такі дієслова *губити, давати, дарувати, брати, красти, знаходити* тощо, тобто дієслова володіння, присвоєння, передачі, мають при собі об'єкт, лексичною базою якого слугують іменники, що позначають конкретні предмети, істоти та абстрактні поняття [12, с. 9-10; 80, с. 9]. Отже, наведені дієслова є периферійними для вираження посесивної наявності матеріальних засобів. Пор.: *Крім того, він придбав собі годинник “Мазер”, срібний півфунтовий портсигар, флакон найдорожчих духів “Коті” і ще безліч різних дрібниць для туалету чи просто для забавки* [Смолич, с. 274], *Позичив у мене п'ять карбованців і побіг, бо сказав, що вже, мабуть, Юра нервує* [Білкун, с. 134] — *Як виготовлення вказаних предметів слід кваліфікувати і дії особи, яка свідомо придбала підроблені гроші, державні цінні папери чи білети державних лотерей з метою їх подальшого збуту* [Кодекс, с. 504].

У зіставному плані слід зазначити, що конструкція типу *Він має гроші* не характерна для наукового та офіційно-ділового стилів. У соціальній дійсності поняттям “гроші” охоплюється національна та іноземна валюта — “грошові знаки у вигляді випущених Національним Банком паперових грошей (банкнот) та розмінної металевої монети” [Кодекс, с. 503]. Тому показовою є конструкція, в якій об'єкт виражається описово; предикат — дієсловами *отримати, одержувати*, що містять відтінок регулярності. Напр: *Приховування виручки слід вбачати в діях підприємців — експортерів робочої сили, які за роботу, виконану за кордоном найманими робітниками, отримують кошти в іноземній валюті* [Кодекс, с. 541].

В українській мові функціонують прикметники, що містять у собі семантичний компонент посесивної наявності матеріальних засобів. Кількісна градація ознаки формально виражається суфіксами — *еньк, — ющ, — овит*, реалізуючи значення кількісної градації ознаки. Посесивно-атрибутивні прикметники утворюють ряд на рівні опозиції *бідний – багатий*: а) збільшена кількість — *багатий, грошовитий, багатющий, багатенький*; б)

зменшена кількість — *небагатий, бідний, біднючий, бідненький*.

Деривація речення з дієсловом *мати* відбувається у такий спосіб: *Чоловік має гроші. Грошей багато (велика кількість) – Чоловік із великою кількістю грошей – грошовитий чоловік*. Отже, комбінація семантичних компонентів посесивних відношень конструкцій, в яких об'єкт виражений іменником на означення матеріальних засобів, визначає тип трансформації. Кількісно-неозначений детермінант, виражений прислівниками *багато, мало, трохи, досить* у поєднанні з об'єктом виявляє компонент градаційної кількості ознаки у площині статичності / динамічності. Так, у реченні *Людина маю багато грошей – Багатюща людина* на перший план виходить семантичний компонент постійності, характеризуючи матеріальний стан особи. Напр.: *Пожалуй, багатенький-то був, а через таку благодать дівчата не дуже дивляться, чи хороший, чи придуркуватий...* [Кв. Основ'яненко, с. 399], *А грошовитий. Копійку має.* [Сенченко, с. 287]. Навпаки, речення *Чоловік має сто п'ятдесят гривень* реалізує значення посесивної наявності, імплікуючи ситуацію зі значенням мети. У цьому випадку на перший план виходить семантичний компонент тимчасовості: категорія кількісної градації ознаки на формальному рівні виражається сполученням числівника (конкретно-означений поширювач) та іменника (*гривня — гроші*). Пор.: *Маю я багатства стільки, Що його й на тебе стане!* [Українка, с. 280], *Анна була убога; та й тому не мала для них (хлопців – Т. М.) ніякої вартості. Не мала ні землі, ні грошей* [Кобилянська, с. 75] — *Маршрут ще не вироблено... Маю триста карбованців і постараюсь заїхати якнайдалше і якнайдовше* [Підмогильний, с. 397].

Таким чином, посесивні відношення у конструкціях зі значенням наявності в особи матеріальних засобів включають семантичні компоненти на рівні опозиції статичність / динамічність. Відповідно, статичність характеризує посесивний простір особи як постійний, диктуючи вибір кількісно-неозначеного поширювача. Динамічність посесивних відношень імплікує ситуацію зі значенням мети або втрати чи набуття власності.

2.1.4. Конструкції на позначення зв'язку “посесор — продукти харчування”. У позиції третього компонента найменування “продукти харчування” детермінують структурно-семантичні поширювачі залежно від поєднання семантичних компонентів посесивних відношень. Формальна трикомпонентна конструкція ($N_1 - Vf$ (мати) — N_4 ; (У) $N_2 - Vf$ (бути) – N_4) містить у собі семантичні компоненти тимчасовості володіння, що характеризується комплексним (двоплановим) значенням посесивності: власне володіння та володіння за функцією. Другий компонент визначає тимчасовість, спираючися на об'єктивний процес взаємодії між посесором та продуктами харчування: — *Давай нагодую тебе. Я маю хліб, а меду зараз добудемо* [Загребельний 1971, с. 168], *Я ходив обідати й снідати в недорогий ресторанчик, а ввечері мав сухі харчі* [Шевчук 1987, с. 518], *Коли прийдеш зараз, то дам тобі обідати, бо в нас є й вареники...* [Кв.-Основ'яненко 3, с

. 91].

Перше речення реалізує значення власне володіння, друге речення — значення володіння за функцією. У динамічній конструкції предикат процесу як результату дії (*їсти, вживати, харчуватися*) N_5 корелює за значенням із предикатом стану як результату дії (*мати*). Напр.: **Савка сьорбав вихололий борщ і жував вихололу кашу** [Сенченко, с. 323], **Насилу їв Михайло снідання** [Кобилянська, с. 102].

Функціонування посесивного значення за функцією демонструє сполучуваність об'єкта дії й темпорального детермінанта, що формує значення регулярності дії. Темпоральний поширювач може бути виражений: а) одиничними лексемами (*ввечері, вранці, вдень*); б) прийменниково-відмінковою формою ((*на*) N_4 — *на вечерю, на сніданок*); в) прислівником; сполученням означального займенника з іменником темпорального значення (сема регулярності процесу) — *завжди, постійно, кожен день (кожного дня), кожний (кожен) ранок (кожного ранку)*. Структурна формула С — П — Adv — О: *Степан... матиме обід і на сніданок та вечерю щось* [Підмогильний, с. 321].

Згортання темпорального детермінатива може формувати узагальнене значення посесивної конструкції, активізуючи компонент власне володіння. У такий спосіб речення можуть містити інформацію, відповідно: а) про соціальний статус: загальний хід справ особи; б) узагальнену дію (узагальненого значення набуває також об'єкт дії): **Гостинний господар завжди мав запас найрізноманітніших солодоців** [Мушкетик, с. 276], **Хочете, щоб кожен мав шматок хліба і був щасливий від того** [Щербак, с. 235], — **Повторите, що план здачі буде виконано і перевиконано, що люди вже мають чорний хліб і сиву паляницю** [Стельмах, с. 146].

Регулярним є функціонування одиниць, в яких об'єкт володіння виражається словосполученням з кількісним значенням: (Степан — Т.М.) **мав аж три паляниці, з півпуда пшеничного борошна, фунтів з чотири сала, десяток варених яєчок і торбинку гречаної крупи** [Підмогильний, с. 317], **Тепер же він куриє тільки люльку... і мав запас англійського „Кепстену” фунтів два** [Смолич, с. 275].

У конструкціях з узагальненим значенням об'єктний компонент у позамовній дійсності сприймається як критерій при визначенні соціального статусу особи, включаючи сему кількості. Пор.: **Ще маєм хліба власного доволі** [Українка, с. 635] — **Ті шматочки хліба, що їх мав** (Максим — Т.М.) **при собі, він повіддавав по одному Костикові, а сам навіть і не думав про їжу** [Багрянний 1992, с. 155].

Квазілокалізатор розглядуваних конструкцій може бути виражений іменниками на означення частин (органів тіла): *у роті + N_4 ; повен рот + N_2 ; в зубах + N_4* . Локативна формула *у роті + N_4 ; повен рот + N_2* демонструє як пряме, так і переносне значення: — **Шанувався б, то щодня б мав повен рот такої вепрятини, — промовив таке Ситник** [Загребельний 1971, с. 74], **Васюренко з того дня, як поласував паляницею, й зернятка не мав у роті** [Підмогильний, с. 151].

Локативний поширювач *на(у) N₆*, виражений іменниками на позначення місткостей, вказує на місце розташування їжі чи речовини, виявляючи додатковий відтінок — “зберігання”. Предикат виражається співвідносними дієсловами *мати, тримати*. Пор.: **Бідна** вив’язала, що там **мала сиру у вузлику**, і кинула на воду [Свидницький, с. 435] — **Він** підійшов до мисника, дістав з-під **дерев’яного кадубця**, у якому **тримав сіль**, заздалегідь приготовлені гроші.. [Шкляр, с. 206].

Форма вираження залежного компонента (*з*) *N₅* в реченні типу *Він мав кашу з м’ясом* збігається з формою вираження основного приприсудкового залежного члена речення, що передає соціативне значення. Соціативно-посесивний орудний відмінок називає наповнювачі місткостей (*банка з медом*); основні складники або наповнювачі страв (*борщ з м’ясом, пиріжки з капустою, пиріг з яблуками*); допоміжні складники страв (*телятина з грибами, полуниці з морозивом, кава з молоком*). Отже, на семантико-синтаксичному рівні формується складений ієрархічний об’єкт із структурою *ціле — частина або локатив — об’єкт*: *А сьогодні я мав фізично пиріжки з капустою. Розкішна річ — фізичне поїдання* [Підмогильний, с. 129], — *Може, ти голодний, то в мене є шматок хліба з салом* [Стельмах, с. 397].

Таким чином, для конструкцій, в яких позицію третього компонента займає об’єкт, виражений іменниками тематичної групи “продукти харчування”, характерний взаємозв’язок темпоральності й регулярності дії, спрямованої на об’єкт; локативності й тимчасовості (у володінні). Така комбінація семантичних компонентів зумовлює функціонування конструкцій, відповідно, з дієсловами *мати та бути* (в тому числі і співвідносні тематичні дієслова).

Склад компонентів диктує функціонування переважно чотирикомпонентних конструкцій. У трикомпонентній конструкції увага акцентується на факті володіння або особі посесора.

2.1.5. Конструкції на позначення зв’язку “посесор — просторовий об’єкт”. Іменники зі значенням простору в позиції об’єкта володіння посесора-особи виявляють функціональні особливості, що ґрунтуються на взаємозв’язку простору та особи. Такі іменники в посесивній конструкції формують повідомлення про зовнішній мікросвіт людини. Сполучуваність предиката з просторовими іменниками виявляє семантичний компонент часу (існування, визначене у темпоральній площині) і простору (бути, існувати в певному просторі, в якомусь місці).

Простір виражає порядок розташування одночасно існуючих об’єктів. Характеристиками простору є властивість об’єктів бути протягнутими (видовженими), займати місце серед інших, межувати з іншими об’єктами [214, с. 75; 77-78].

У мовній реальності знаходження об’єкта у просторі передається за допомогою прийменниково-іменникових сполучень (*в*) *N₆*; (*на*) *N₆*; (*по*) *N₆* або *над(під) N₅*; (*при*) *N₃* — контактне місцезнаходження із додатковою

семою неозначеності, приблизності розташування, якщо межі просторового вміщення більші або не мають чітких розмірів (протягнутості): *Я з Києва Петрівна, По батькові Йванівна, На Подолі хату мали* [Прадіді, с. 109], *Уже мав і квартиру Києві на Шулявці, і в роботу втягнувся* [Шкляр, с. 192], *Жінка Волоського мала хату під горою, під котрою й церква стояла* [Свидницький, с. 42], *Пригадалося їй, як той Лобода квартирою вихвалявся, що він її має на цьому проспекті* [Гончар 2, с. 76]. Функціональною є співвідносна конструкція моделі (У) N₂ — Vf — N₄. Напр.: — *У вашої дочки й зятя добряча хата в Білогір'ї, переходили б до них, — сказала Надія* [Цюпа, с. 362].

Трикомпонентна конструкція типу *Я маю хату (помешкання)* означає власне володіння. Фактично ж наявність у особи такого “простору” як *житло* є звичайним, хоч і не обов'язковим. Тому можна розрізнити значення власне володіння й володіння за функцією (*жити, ночувати*). Пор.: *Розпізнав, що вона не так давно з села перебралась, своєї квартири не мала, жила у гуртожитку* [Дімаров, с. 212], *Карпо й хазяйство своє мав, і пристанище* [Гуцало, с. 239], — *Коли б це, господи, вирватися з Вінниці, щоб хоч куток теплий мати і хліба ковалок* [Коцюбинський, с. 498], *Жив у розкішній резиденції, користався господарськими виїздами, садом..* [Сенченко, с. 327]. Отже, узагальнене значення в реченнях розглядуваного різновиду формально виражається через описові сполучення або лексеми з узагальнено-абстрактним значенням (*пристанище, помешкання*).

Мовний матеріал засвідчує, що в науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилях активно функціонує конверсивна конструкція, висуваючи на перший план значення володіння. Предикат виражається дієсловом *належати* або описовою формою *перебувати у власності* (володінні); носій посесивного відношення, відповідно, — іменником у формі давального або родового відмінків. Напр.: *І плантації, і млини, і економії належали не йому...* [Сенченко, с. 327], *Помилка винного щодо належності майна тому чи іншому власникові (наприклад, винний вважає, що майно (житло) належить приватній особі... для правової оцінки значення не має)* [Кодекс, с. 449], *Чужим слід визнавати майно (житло), яке не перебуває у власності чи законному володінні винного* [Кодекс, с. 390], *Порушення встановленого законом порядку проникнення до приміщення, яке належить юридичній особі, не утворює складу злочину* [Кодекс, с. 390].

Локативний поширювач може бути виражений прислівниками на зразок: *неподалік, близько, далеко, поблизу, недалеко: Володимир Петрович мав приміщення неподалік* [Підмогильний, с. 199]. Структурна схема речень цього різновиду має вигляд С — П — Adv_{loc} — О. На власне семантичному рівні локатив свідчить про визначення суб'єктом вихідної точки у просторі, в якому в цей момент знаходиться суб'єкт: *Мав приміщення неподалік (того місця, де він знаходився)*. Таким чином, локативний поширювач, виражений прислівником, містить інформацію про простір посесора.

Одиниці, в яких позицію об'єкта володіння займають іменники на позначення господарських будівель (субстанцій-структур), можуть

демонструвати відношення володіння за функцією. Предикат якісного стану виражає відношення між пов'язаними або нерозривними об'єктами дійсності. На формально-граматичному рівні в реченні з активним посесором склад об'єкта виражений прийменниково-відмінковим сполученням (з) N_5 + частина (елемент) об'єкта або біля (N_2) + ціле (об'єкт). Пор.: **Мав Порфир Денисович у Червонограді садибу з садом і хатою, вкритою очеретом** [Сенченко, с. 240] — **Мені ще добре. Маю хату, маю поле, та й небагато на нас двоє треба** [Коцюбинський, с. 120] — **маю хату з полем, Біля кожної хати маємо копанку, в ній тримаємо рибу: карасі, лини, коропи і в'юни є** [Стельмах, с. 404].

Отже, речення на зразок **Його мати, удова, мала в слобідці мікроскопічну хатку з мікроскопічним коло неї городом** [Смолич, с. 222] містить інформацію про те, що елемент цілого є вірогідним складником, але не обов'язковим. Відношення одночасності диктує сприйняття просторових об'єктів на одному рівні посесивних відношень, що уможливорює розподіл часових характеристик. Як зазначає Л.Лухт, подібні структури можна охарактеризувати як такі, що „межують між локативністю й належністю за ознакою різного функціонального взаємозв'язку” (у хаті — жити; поле, землю — обробляти) [135, с. 138-139].

У реченні типу **Степан мав кімнату в будинку дядька** відношення між просторовими об'єктами можна охарактеризувати, спираючися на визначене раніше значення сполучення (в) N_6 ; (по) N_6 — неозначені межі локатива. З цього, як засвідчує семантико-синтаксичний аналіз конструкцій, посесивна наявність просторового об'єкта заперечується як односуб'єктна й підкреслюється (або вірогідно розуміється) як багатосуб'єктна: **Один вояк мав кімнату в касарні, до якої і він** (Михайло – Т.М.) **належав** [Кобилянська, с. 117], **Мали дві великі кімнати в будинку, елегантно уряджені, майже з комфортом** [Кобилянська, с. 524].

Лексеми **будинок, село, вулиця** мають у собі семи: простір – помешкання – люди. Тобто простір, у якому мешкають люди (одночасно). Тому конструкція **Я маю будинок** правильна у випадку, якщо на семантико-синтаксичному рівні можлива інтерпретація **Будинок належить мені**. Якщо ж наявний зв'язок за функцією (**жити, мешкати, працювати**), то єдиний можливий формально граматичний варіант його реалізації — дериват з присвійним прикметником або займенником: **Мій будинок** – ***Я маю будинок** (інші особи теж живуть у цьому будинку, тобто простір стає єдиним для всіх за функцією).

Узвичасний зв'язок частини з цілим на рівні **кімната – будинок** (помешкання); **будинок – вулиця, село** уможливорює функціонування конструкцій, в яких позицію об'єкта займає лексема на позначення складової частини цілого (помешкання). Напр.: — **І я прийшов до вас з гарною новиною. Кімнату ви маєте, Марто... кімнату, яку ви полюбите** [Підмогильний, с. 735], **Ой скаржився поет один: – Важко працювати, Бо у мене, розумієш, тільки три кімнати** [Глазовий, с. 198], **У мене гарні привітні кімнати і навіть кілька покоївок** [Сенченко, с. 532]. У конструкціях з подібними

моделями актуалізується наявність складового елемента об'єкта володіння: — *Діставай тільки дубовий паркет. Постелимо — й міністри такої підлоги не матимуть* [Дімаров, с. 14], *Хто мав дерев'яну стріху, той мусив перекивати хату з дошок — бо стало решето* [Шевчук 1989, с. 394].

Як уважає В.Данильчук, класифікуючими для власне посесивних лексем є дві ознаки: ознака позитивної чи негативної посесивності. Підставою для виділення ознак є здатність чи нездатність посесивної лексеми брати участь у формуванні іншого поліцентричного функціонально-семантичного поля [80, с. 11-12]. Ситуація, що передбачає факт набуття чи втрати власності, як нам уявляється, на мовному рівні диктує використання лексем, що містять сему умови. Цим пояснюється вживання лексем на зразок *наймати, орендувати, придбати*, які за значенням корелюють з дієсловом *мати*: *Надійка жила при двох землячках із свого села, що на рік раніше пустились у широкий світ і найняли в цьому старосвітському мешканні так звану залу* [Підмогильний, с. 335], ... *Після одруження він навідріз одмовився йти у прийми, хоч свого кутка, як і годилося епохальному поетові, не мав, наймав тоді в Голосієві у приватному будинку щось на зразок сіней* [Шкляр, с. 37].

Аналізовані структури можуть поширюватися означальним компонентом, що характеризує обсяг простору, який займає об'єкт. Структурна формула має вигляд: С — П — Attr — О: *Голодні, зворохоблені лави ринуть на багатих, на тих, що то мають ґрунта необмежені* [Коцюбинський, с. 316], *Вони мали великий колоніальний магазин, і гімназичне начальство завжди брало в ньому набір “на книжку”* [Смолич, с. 168].

Досліджуваний матеріал показав, що просторові об'єкти також уживаються з об'єктно-адресатною семантикою. Так, у реченні *Є вириті водою підземелля. Я пробиваю в стелі дірку і маю собі кімнату* [Шевчук 1989, с. 170] власне семантичним відповідником конструкції *Я маю кімнату* буде елементарне речення *Я пробив (вибив, зробив) кімнату*, що має структуру: П (предикат) — С (діяч) — О (результат). Отже, на семантико-синтаксичному рівні ця предикатно-аргументна структура втілюється в реченні з предикатом адресатного стану, де діяч виступає у функції носія адресатного стану.

Незначна кількість прикладів демонструє наявність у синтаксичних конструкціях з просторовим об'єктом темпорального поширювача, який виявляє один із семантичних компонентів посесивного значення: постійність / тимчасовість володіння об'єктом. Структурна формула має вигляд: С — П — Adv_{temp} — О. Структурна модель: N₁ — Vf (мати) — (у) N₆ — N₄: *Андрій Шишига мав у дитинстві окрему кімнату* [Дрозд, с. 110], *Землі не мала ніколи, бо її родичі були бідні зарібники, а гроші, коли були у неї хоч і найдрібніші, відносила зараз до матері* [Кобилянська, с. 75].

Окремої уваги заслуговують конструкції, в яких просторовий об'єкт може мати різнооформлені структурно-семантичні компоненти. Мається на увазі їх категоріальна семантико-граматична характеристика та

взаємозумовлені відношення в рамках синтаксичної моделі. Для іменника релевантними є категоріальні протиставлення підкласів конкретності / абстрактності; істот / неістот; у межах абстрагованості — значень дії, якості, стану. Так, лексеми тематичних груп “нерухоме майно та об’єкти господарської діяльності” включають сему з характеристикою суб’єкта-агента (наприклад, завод може означати сукупність людей, які на ньому працюють), а разом з тим вони мають ознаку простору (приміщення), чим поєднують у собі агентивно-локативні значення (термін запозичено у Г. Золотової) [96, с. 206-207]. Співвідношення цих значень диктує активізацію агентивного або локативного акценту посесивного значення. Якщо просторовий об’єкт сприймається як неістота, що має невідокремлювані складові компоненти, то можлива кореляція дієслова *володіти і мати* (семантико-синтаксичний рівень: *завод належить мені*).

Якщо ж одиниця включає посесивно-локативний компонент типу *робітники заводу*, яку можна подати як семантично елементарне речення *Робітники працюють на заводі*, то супровідний локативний стан може передати речення з предикатом локативного стану *Робітники знаходяться на заводі*. У такий спосіб дієслово *мати* корелює з дієсловом *керувати*, що посилює значення агентивності за функцією: *Микола мріяв, що стане колись доктором наук, керуватиме лабораторією* [СФО, с. 171], — *Я мав колись музикальну фабрику, де був і власником, і директором, і головним майстром* [Шевчук 1989, с. 117], (Куценко — Т.М) *через десять років мав уже свою крамницю в повітовому місті* [Грінченко, с. 52] — посесор керує.

Як уже зазначалося, конструкції з іменниками на означення простору можуть демонструвати значення посесивної наявності за функцією кількох суб’єктів. З цієї причини посесивний предикат не може корелювати з дієсловом *володіти* при одиничному посесорі. Посесивний предикат у такому реченні має, як правило, додаткові семантичні компоненти, що зумовлюються характером зв’язку (функції відношення) між одиничним посесором та просторовим об’єктом: *Мій добрий друже, друже мій єдиний, під зорями чужими і жорстокими до тебе ще приходить Батьківщина, яку тут віддавна вже не маємо?* [УС Калинець, с. 130], *Такі ж маю крила, що й краю не маю* [Драч, с. 129].

Виняток становлять конструкції, що відбивають певні історичні, суспільно-політичні реалії (одиничний посесор виражений такими іменниками, як *імператор, князь, граф, цар, пан* тощо. У цих конструкціях дієслово *володіти, оволодівати* формує посесивне значення: *... Він володів світом, бідні володіли ним* [Загребельний 1987, с. 67], *Вже 1202 р. Роман оволодіває Києвом і стає великим князем* [Історія, с. 91].

Таким чином, конструкції з дієсловом *мати*, в яких позицію об’єкта займають просторові іменники тематичних груп “нерухоме майно та об’єкти господарської діяльності”, послідовно реалізують значення власне володіння й володіння за функцією. У першому випадку значення формують компоненти посесивних відношень — відчужувана належність / постійність посесивного зв’язку. Об’єкт виявляє сему просторовості. Базовою моделлю

цього різновиду конструкцій є трикомпонентна; типовим поширювачем є локатив та атрибут. У другому випадку структура містить компонент зі значенням регулярності дії: демонструє функціональні зв'язки особи й об'єкта. Структурна модель конструкцій цього різновиду має три компоненти, де просторовий об'єкт може набувати узагальненого значення.

2.2. Конструкції зі значенням наявності у посесора стосунків з іншими особами по лінії родинних, соціальних та функціональних зв'язків

Спільною рисою конструкцій зі значенням наявності у посесора стосунків з іншими особами по лінії родинних, соціальних, функціональних та інших зв'язків (проаналізовано 209 одиниць) є те, що “мікросвіт у цих висловлюваннях формується системою відношень до деякої особи — центральної фігури” [115, с. 9].

Висловлювання про існування осіб, які становлять потенційно обов'язковий компонент мікросвіту людини, як правило, мають самостійну цінність. Причому регулярними є конструкції з дієсловами *мати* й *бути*: **Обоє мали свої родини, але це було їхнє, як початок** [Мушкетик, с. 62], **Звичайно, я маю тепер не тільки наречену, а й жінку** [Підмогильний, с. 28], **Боцман здивовано округляє очі. – Маринка? А ти ж казав, що в тебе є дівчина** [Ткач, с. 60], **Кармалюк мав багато знайомих, які його переховували** [Кармалюк, с. 225].

Трикомпонентна конструкція може виявляти два шари інформації про посесора: а) наявність між посесором та особою стійких стосунків по лінії родинних чи сімейних відношень; б) характеристика статусу посесора. Перше значення реалізується в конструкціях, в яких комунікативний акцент спрямовано на факт наявності в “мікросвіті” людини, певної особи взагалі: **Що там нанюшив? — Дочку** (княгиня — Т.М.) **має** [Загребельний 1971, с. 509], **Звичайно, вона мала колишніх подруг, взагалі знайомих дівчат і жінок, з якими останній час не бачилась, — до них належало їй негайно вдатись** [Підмогильний, с. 703].

Другий компонент значення повідомляє про статус суб'єкта володіння, який визначається відповідно до соціально закріпленої структури роду: *чоловік — жінка; теща — тесть; свекор — свекруха; невістка — зять; батько — мати; баба — дід* і т.п. Фонові знання про систему родинних зв'язків містять, наприклад, інформацію про те, що *батько* як посесор повинен мати дітей (*батько — син-дочка*), бути з більшою чи меншою вірогідністю одруженим (*чоловік — дружина*). Враховуючи наведені вище особливості посесивного зв'язку, деякі вчені (О.Головачова, Л.Лонська) моделі типу *Михайло має сина* відносять до конструкцій невідчужуваної належності [68, с. 48-49; 134, с. 127]. Цієї ж думки дотримується О. Селіверстова, виходячи з положення про те, що об'єкт володіння є

запрограмованим [182, с. 55].

Порівнюючи склад посесивного простору предикативних конструкцій органічної та неорганічної належності, ми робимо висновок про те, що запрограмованість об'єкта в конструкціях першого різновиду в мовному менталітеті сприймається через відношення частина — ціле. Тобто об'єкт володіння є запрограмованим й обов'язковим. Навпаки, у конструкціях неорганічної належності відношення між об'єктом та посесором характеризуються як постійні / непостійні стосунки осіб і де, з усього сказаного, об'єкт є запрограмованим, але не обов'язковим. Стосунки між особами становлять ідеальну реальність взаємовідношень, тому конструкції цього семантичного різновиду тяжіють до таких, що відбивають зовнішній мікросвіт людини: відношення на основі певної спільної діяльності. Отже, конструкції зі значенням наявності у посесора стосунків з іншими особами доцільніше аналізувати, виходячи з характеру відношень. Постійний (статичний) характер відношень формує конструкції умовної невідчужуваності; непостійний (соціальні відношення) — конструкції оказіональної невідчужуваності (динамічний).

Одиниці, що передають стосунки по лінії соціальних і функціональних зв'язків, можуть містити суб'єкт володіння з кількісним значенням. Напр.: *Нас таки чимале військо, маєм свого отамана* [Українка, с. 295], *А до того ж у нас і солдат є — найменший Юрко* [Цюпа, с. 153].

Особливістю конструкцій на позначення соціальних та функціональних зв'язків є вживання метонімії в позиції кількісного суб'єкта. Зокрема, троп побудовано на основі тісного зв'язку між місцевістю та людьми, які в ній перебувають. Назва об'єкта виявляє в самій структурі компонент унікальності і містить оцінку дій особи. Напр.: *Та поруч з ними (заздощами — Т.М.) назривала радість: Соболівка має власного поета, якого надрукувала республіканська молодіжна газета!* [Білкун, с. 116], *Було ж у нас колись преславне Запорозжя, мало воно не тільки гарних воїнів, але й гарних малярів* [Стельмах, с. 72], *Франсуаза Саган після перегляду фільму прочитала Коцюбинського і сказала, що якби такого генія мала Франція, то йому стояв би пам'ятник у Парижі* [Шкляр, с. 127].

Характеристика зв'язків посесора з іншими особами має кількісну градацію. У трикомпонентній конструкції звичайний ступінь (соціально закріплений) імплікується лексичним значенням іменника у функції об'єкта. Градація відбувається за шкалою відповідності / невідповідності поведінки об'єкта соціально визначеній ролі. Атрибутивна характеристика виражається за допомогою узгодженого або неузгодженого означення (відповідно прикметника або дієприкметника; сполучення прийменника та іменника: — *Ходім зараз до матері, хай вона втішиться, що має таку добру дитину* [Коцюбинський, с. 39], *Мав (Сивоок — Т.М.) ворога набагато страшнішого й могутнішого* [Загребельний 1971, с. 571], *Коли має чоловік вірну дружину, то це вже он яке щастя* [Стельмах, с. 112] — *У неї є хороша донька, є добра старенька мати, от тільки немає доброї пари* [Цюпа, с. 203], *А у неї дочка і зять — соромно сказать! — блаженні й*

ледащі [Жиленко, с. 72].

Означальний структурно-семантичний поширювач (С – П – О – Attr) може також позначати: а) особливості характеру, смаки і вподобання, здібності і поведінку, певні інтелектуальні ознаки об'єкта; б) загальний стан справ; в) фізіологічний або фізичний стан; д) кількість осіб, що займають місце у визначеному мікросвіті: *Ружинський. Як! Ти знайшла камінь? О, то й щастить же твоєму осавулові, що має таку принадну наречену* [Кочерга, с. 149], *А незабаром вони й побрались. Мають тепер троє дітей: дві дівчинки — Таню й Тамілу — і хлопчика Тольку* [Цюпа, с. 58], *У нашої баби, бабусі Ївги, було сім дочок і тільки один син* [Сенченко, с. 221].

Означальні актанти перелічених груп несуть суб'єктно-оцінну чи об'єктивну інформацію іншого семантичного рівня, який демонструється в буттєвих реченнях за умови пропозитивної експлікації: *Шеф уже двадцять п'ять років одружений, має трьох дорослих дітей* [СФО, с. 192], *Клара має чоловіка-красеня* [Дімаров, с. 51], *Отже, відповідати за неслухняність цілого класу, що покривав злочин одного провінція, мали особи найбільш беззахисні, які не мають ні чиновних, ні впливових батьків, що поклопоталися б за їхню долю* [Смолич, с. 188].

Локативний детермінант у посесивній конструкції (С – П – О – Loc) визначає місце розташування активного суб'єкта у функції об'єкта по лінії родинних, соціальних або функціональних стосунків. Така конструкція може розмежовувати простір посесора й об'єкта. Морфологічним показником розмежування є дієслово *мати* в минулому часі за умови протиставлення експлікованих локативів: *Знайомих він не мав не тільки в Києві, ба навіть у Харкові, де жив уже п'ять років* [Підмогильний, с. 249]. Якщо локативні актанти не протиставляються, то факт місцезнаходження, який створює ситуацію, вказує з більшою вірогідністю на відносну постійність простору об'єкта, ніж посесора. Семантичний компонент посесивного значення — постійність — уможливорює вживання предиката стану і статичного локативного прийменника (в) №. Семантичний план простору виражається за допомогою іменників на позначення населених пунктів, фіксуючи зв'язок за функцією (мешкати, жити). Локатив з агентивним об'єктом виявляє теж відносну постійність. Напр.: *Цигани мали тут свого, окремого двірника, своїх громадських радних і держалися кріпко своїх звичаїв* [Кобилянська, с. 92], *Я дивуюся з вас, сер, — примружився він до Макара, — що ви підтримуєте такі близькі й "ніжні" знайомства з особами, які мають у Берліні дядьків, німецьких підданців* [Смолич, с. 154], *Ми жили в одній ятці, грілись коло одного вогню. Це чудно так! Я ніколи доти не мав товариша* [Підмогильний, с. 167].

Типовими є конструкції, в яких суб'єктний член виражається формою у (в) №₂, а предикат — дієсловами *бути* та, як у першому різновиді, *жити*, *мешкати*. Напр.: *Зате, скориставшись з нагоди, заговорив з Яриною Хмелик: — Пробачте, Ярино Федорівно, скажіть, будь ласка, у вас у Києві є сестра?* [Цюпа, с. 356], *Виявилось, що в Таранця в місті живе брат, з яким йому треба неодмінно побачитись* [Ткач, с. 140].

Тематика значень посесивних конструкцій розширюється, якщо локатив виражений лексемами на позначення комплексних сем: “простір” і “певна діяльність, що здійснюється в цьому просторі” (об’єкти господарської діяльності; навчальні заклади; підприємства): *бібліотека, читальня, завод, школа, фабрика*.

Відповідно до такого співвідношення компонентів простір характеризується як регулярно одноактний у процесі спільної діяльності агентів. Локатив у розглядуваних конструкціях може передаватися описово або мати нульове формальне вираження за умови наявності типового зв’язку *особа — простір*: (Анна — Т.М.) *не мала й жодних товаришок між сільськими дівчатами й товаришувала виключно з Парасинкою* [Кобилянська, с. 75], *Того дня Степан мав ще одного одвідувача, якого найменше сподівався* [Підмогильний, с. 510].

З іншого боку, висловлення типу *Я маю знайомого в бібліотеці* співвідносне з інтродуктивним реченням, в якому простір належить посесивному об’єкту: *Маю я одного знайомого в бібліотеці (Є в мене один знайомий в бібліотеці)*. Подібні одиниці “вказують на більш віддалені відношення до посесора” [19, с. 154-155]. Відношення цього типу можна визначити як соціальні контакти, що виникають у спільній діяльності. Посесивний об’єкт виражається лексемами *друг, колега, товариш*. Напр.: *Був у мене на фронті друг, був...* [Праліс, с. 126], *Був у мене товариш, разом в Білогірській школі вчилися* [Цюпа, с. 307], *Був у мене товариш Кока — нещаслива людина і скептик з коліски* [Сенченко, с. 503].

Висловлювання зазначеного типу рідко бувають самоцінними й вимагають подальшого розгортання ситуації, яка стосується суто діяльності посесивного об’єкта. Речення обох типів містять інформацію про спільну діяльність: у першому прикладі вона закладена в лексичному значенні посесивного об’єкта; у другому — двічі акцентується через вираження простору, в якому відбувається діяльність агентивного об’єкта.

З усього можна зробити висновок про те, що перший тип конструкцій набуває значення посесивності за спільною функцією, а другий, відповідно, буттєво-посесивного значення. Розумінню речення другого типу як буттєвого сприяє оформлення наявності предмета та буттєвості (часовий та просторовий локалізатор).

Якщо дієслівна форма відносить висловлювання в план минулого, постпозитивна частина містить інформацію про незвичну діяльність і виняткові здібності агентивного об’єкта. Теперішній час зумовлює в структурній організації поширену частину з адресатною семантикою (адресат може бути представлений і як суб’єкт мовлення, і як слухач (другий суб’єкт) — каузатор ситуації).

Модифікацію стосунків між посесором та субординативним суб’єктом передає конструкція з описовою формою $N_1 - Vf$ (мати) – $N_4 - (за) N_4$. Напр.: *І не сvari Катерину. Бо коли я посварю, то ще сяк-так, а коли ти — їй важче буде. Вона тебе нині за бога має* [Праліс, с. 134], *Ще вчора фольксдойчі таких, як Поночівна, за людей не ма ли* [Дрозд, с. 103].

На активність розглядуваної конструкції та рекурсивної з іменниковим присудком у системі української мови вказували такі дослідники, як: П. Залозний, О.Курило, Є.Тимченко [95, с. 13; 125, с. 64-65; 209, с. 37-38]. Викликає інтерес здійснений В.Ващенком докладний науковий опис полтавських говорів. У процесі спостереження над фактичним матеріалом мовознавець звертає увагу на закономірне використання цих конструкцій за умови, якщо знахідний відмінок підкреслює непостійну або нехарактерну ознаку суб'єкта [42, с. 269-270].

Значення конструкції *мати за кого? що?* витлумачується як суб'єктна оцінка дій пасивного суб'єкта: “вважати за кого? що?” [190 Т.4, 648-649]. Наприклад: *І йому раптом стало неприємно, що от ця жінка, яку він уважав за добре знану, має якісь свої таємниці, з ним не зв'язані* [Підмогильний, с. 387], *І ось третє вже літо від тої пригоди мина, Як він нас уважа за чужих* [Франко 7, с. 521], *Як це так, що кок Федя, якого у порівнянні з собою Усик вважає за ніщо, опинився в центрі уваги всієї команди?* [Ткач, с. 59].

Наведене поняття містить у собі сему певного судження, знання, думки як результату акту формування цього судження, “але при цьому акцентує увагу на збереженні самого результату, а не на факті формування судження” [18, с. 136]. Співвідносним для такої конструкції буде речення, в якому предикат реалізує значення загальної оцінки або припущення: *Мати мала її (Ганну) за несерйозну* [Гуцало, с. 131] — *Мати вважала (думала), що Ганна несерйозна*. Опорне дієслово головної частини складнопідрядного речення вказує на суб'єктивну оцінку мовцем нерегулярної або одноактної дії, яка узагальнюється й порівнюється з характерною поведінкою або соціально закріпленим типом стосунків по родинній чи соціальній лінії: *Мати думала (вважала), що Ганна поводитья так, як поводяться несерйозні (дівчата)*.

Складне речення, частини якого пов'язані порівняльними семантико-синтаксичними відношеннями, демонструє синтез двох семантичних відношень — ототожнювальних і модально-пропозитивних. За такої ситуації значення речення містить інформацію про те, що: а) судження, думка сформована у свідомості суб'єкта; б) думка не актуалізована постійно; в) містить суб'єктивну оцінку.

Функціонування виділених семантичних значень впливає на дериваційну специфіку складнопідрядного речення. У процесі синтезу предикат підрядної частини представляє завуальований детермінант, компонент підрядної частини, виражений формою безприйменникового орудного відмінка [70, с. 30]: *Мати вважала Ганну несерйозною*. Отже, відмічаємо функціонування в українській мові співвідносних конструкцій з дієсловами *мати, вважати* ($N_1 - Vf$ (вважати) — $N_4 - (за) N_4$; $N_1 - Vf$ (вважати) — $N_4 - N_5$; $N_1 - Vf$ (мати) — $N_4 - (за) N_4$). Пор.: *Улиту-знахарку дехто вважав відьмою, її боялися, проте й шанували* [Праліс, с. 21], *Присадкувата, широкоплеча, дужа в крижах... вона вважала себе чи не першою красунею на всю Шахівку* [Сенченко, с. 385] — *Сам я, звісно, не думаю, що твій учитель справді месією мав бути, сином божим, бо знаю ж*

добре, чий він син і звідки, — все ж я його вважаю за пророка [Українка, с. 388], *Колеги досі мали мене за людину, яка акуратно виконує свої обов'язки, але все інше її не обходить* [Дрозд, с. 152].

На основі досліджуваного матеріалу нами виділено тематичні групи конструкцій моделі $N_1 - Vf$ (мати) – $N_4 - (за) N_4$, які демонструють модифікацію зв'язків між суб'єктом і пасивним об'єктом [151, с. 36]:

1. Характерна поведінка (*дивак, плаксій, примітив, ідіот*): *Ти, мабуть, маєш мене за примітива*, — сказав Едик [Мушкетик, с. 78]. Описовий зворот уживається у прямому й переносному значенні, напр.: – *Що, маєш усіх нас за овець, за баранів? Скажи, маєш?* [Гуцало, с. 255].

2. Негативна оцінка, яка формується в результаті поєднання: а) дієслова *мати* в минулому часі з порівнюваним суб'єктом “позитивної дії”: *Я мала вас за мужчину* [Дрозд, с. 267]; б) дієслова *мати* з заперечною часткою *не* та порівнюваного суб'єкта “позитивної дії”: *Вона й за жінок їх не мала, обходила десятою дорогою, щоб не забруднитись нечестивістю* [Стельмах, с. 109]; в) описової форми *за* + неозначений займенник у знахідному відмінку (*за кого? що?*) із значенням з'ясовуючої питальності негативного відтінку; фразелогізованого сполучення *мати ні за що* із негативним відтінком: *За кого Купріян має Миколу?* [Гуцало, с. 104], *Вона* (Віка – Т.М.) *власне ні за що Павла не мала* [СФО, с. 41], — *За кого ти мене маєш, Анно? Ти гадаєш, що в мене немає честі і сумління?* [Кобилянська, с. 190], — *Товаришу лейтенант, — обурився кореспондент, — ви за кого мене маєте? Це я повинен у газеті боягуза вміщати?* [Білкун, с. 92].

3. Самохарактеристика, де суб'єкт виражений у модально-пропозитивному й порівняльному планах через позицію іменник — зворотній займенник *себе*: *Колеги мали себе за творців нової техніки, нового технологічного віку* [Дрозд, с. 181], *Що значить перед тою величчю цей крихітний “храм” з п'яними, в агонії, людьми, що так довго мали себе за надприродні істоти* [Винниченко, с. 403], *Він, безперечно, мав їх за тих “мобілізованих”, що їх безліч відступало по шляхах, діставши наказ Воєнкомату* [Багряний 1992, с. 188].

4. Типова діяльність або соціальний статус (*X має У у функції Z*): *Вари зілля при людях, щоб за знахаря тебе мали* [Шевчук 1989, с. 392], — *Чи справді вона така багачка в селі? — За таку її люди мають* [Кобилянська, с. 383]. У конверсивних структурах дієслово *бути* співвідносне з дієсловом *стати*. Пор.: *Ти був (став) у людей за знахаря*.

5. Оцінка діяльності через психічні властивості: *Семен мав брата за дуже розумного, хоча й не поймав йому цілком віри* [Коцюбинський, с. 113], *Степан. Я ж завжди мав Вас за чесну людину* [Кропивницький, с. 175]. Наведені значення можуть формуватися в результаті розгортання позиції порівнюваного суб'єкта в підрядну частину вихідного субстантивнототожнювального речення. Вживання розгорнутої частини диктується широтою оціночних спектрів поведінки: *Мати мала Клару за таку, що ганяється за хлопцями й не вміє того приховати* [Харчук, с. 163].

6. Ідентифікація особи: *І мав тебе за Дубівну, і не вірив* [Кобилянська, с. 407], *Якщо наука давно вже має землю за порошинку всесвіту, а людину за одну з дрібних тварин, то для поетів земля й досі лишилась центром світів, а людина — вінцем творіння* [Підмогильний, с. 627].

7. Соціально закріплена поведінка особи по родинній лінії зв'язків. Взаємозв'язок по родинній лінії відношень є стандартним, хоч і не обов'язково передбачає наявність, тому в конструкціях типу *мати за сестру* виявляється сема безпосереднього стосунку суб'єкта до субординативного об'єкта. Відношення між ними сприймаються на відносно однаковому з позиції взаємозалежності рівні. Тому в дериваційній парадигмі можливі такі варіанти: *Я маю тебе за сестру*; конверсія: *Вона мені була сестрою*; *Вона мені як сестра*; *Ми з нею як сестри* (активність посесора й об'єктивного суб'єкта; соціативно-посесивне значення стосунків). Напр.: *І Алка внуків приводить... Кажу ж — за рідну матір має, а от не лежить серце* [Білкун, с. 58], *Любили його злидарі, за рідного в кожній хаті мали* [Кармалюк, с. 238], *Палажка: Марко каже йому, що має за брата, за друга, та й годі* [Старицький, с. 188]. Подальша конденсація висловлювання уможливорює утворення посесивного дієслова семантичної моделі: X має Y у функції Z: *по – з – (брататися, родичатися)*; посесивного іменника *побратимство*. Але наведені приклади становлять незначну кількість (зафіксовано 5 одиниць, що становить ~7% від кількості аналізованих конструкцій) і відбивають, як правило, соціально-історичні реалії: *Не знайшов юнак з ким побрататись, не знайшов між хлопців побратима, не знайшов межі дівчат посестри* [Українка, с. 307].

У таких конструкціях, за спостереженням Є.Тимченка, дієслова *мати* (*бути*) і *брати* є співвідносними. Напр.: *(Царівну) бери ж собі за жінку, Чужої дитини за свою не бери* [209, с. 37], *Благав старий, А Марко аж плакав, Щоб була вона за матір* [Шевченко, с. 273]. Мовний матеріал засвідчує, що другий варіант у сучасній українській мові є характерним для розмовного та діалектного мовлення: *А сироту за дитину узяв* [43, с. 270], *Ой у лужку при бережку а зацвіли квіти – Не за кого сиріт беруть – за хазяйські діти* [Фольклор, с. 344].

Ми звертаємо увагу на те, що конверсивні моделі (являють собою субстантивні речення) можуть включати напівповнозначні зв'язки перетворення (*ставати, стати*), перебування (*залишатися*). При цьому на непостійність ознаки, приблизність оцінки вказує орудний відмінок (орудний предикативний). Суб'єктний член виражається іменником у формі давального безприйменникового або прийменниково-відмінковим сполученням для (N_4). Напр.: *Хлопчик прив'язався до матері, яка ясною зіркою для нього залишилася на все життя* [Сенченко, с. 483], *Ти другом, братом і сестрою сіромі стала* [Шевченко, с. 280].

У порівняльному аспекті зазначимо, що модель $N_1 - Vf$ (мати) – N_4 – (за) N_4 російській мові не відома. Еквівалентна їй одиниця має вигляд: N_1 — Vf (считать) — N_4 — N_5 , $N_1 - Vf$ (принимать) – N_4 – (за) N_4 . Уживаною є конверсивна конструкція моделі $N_1 - Vf$ (стать) – N_5 – (для) N_2 . Напр.:

Иванов уже считал Марью Николаевну женою [Новелла Амфитеатров, с. 23], *Смеясь, она мне как-то сказала, что я принимаю её за любимую собачку* [Козлов, с. 97], *Марфенька со вчерашнего вечера окончательно стала для него сестрой...* [Гончаров, с. 265].

У цьому параграфі розглянуто визначальні характеристики структури та семантики предикативних конструкцій на позначення неорганічної належності. Аналіз фактичного матеріалу привів до таких висновків:

1. Конструкції неорганічної належності відбивають відношення між людиною та річчю; людиною і людиною. Значення володіння виявляє такі семантичні компоненти: а) об'єкт постійно / тимчасово пов'язаний із суб'єктом; б) суб'єкт активний щодо об'єкта; в) об'єкт не є частиною посесора.

Характерною особливістю для конструкцій неорганічної належності є активне вживання конверсивної моделі (*Петро має стіл — Стіл належить Петру*), оскільки їхня семантична структура має вигляд: *Носій посесивного відношення — Посесивне відношення — Об'єкт посесивного відношення*. Базова модель С — П — О (N₁ — Vf (мати) — N₄) поширюється відповідно до поєднання семантичних компонентів посесивних відношень. Динамічний характер посесивного зв'язку зумовлює функціонування чотирикомпонентних конструкцій, в яких розрізняється значення власне володіння та належність за функцією. У подібних структурах фіксується кореляція статичного дієслова *мати* з динамічними дієсловами на позначення набуття, втрати власності чи користування нею.

2. Відчужувані об'єкти, що складають посесивний простір особи, являють собою конкретні предмети. За характером зв'язку посесора та об'єкта володіння виділяються тематичні групи: конкретний предмет; матеріальні цінності; одяг; їжа; приміщення, господарські будівлі.

3. Належність за функцією характеризує динамічний зв'язок посесор — конкретний предмет і зумовлює функціонування чотирикомпонентної конструкції зі значенням мети або безпосереднього користування об'єктом (N₁ — Vf (мати) — N₄ — (в) N₆ (руках)). Конструкції, які представляють відношення суб'єкт — одяг, реалізують значення власне володіння та володіння за функцією, що зумовлює регулярне використання локативного поширювача. У першому випадку детермінатив виражається лексемами на позначення простору. У другому — виявляє ототожнення суб'єкта як тіла, що має невідчужувані частини з комунікативно виділеними (*на собі* (тіло — тіло); *на ногах, голові, руках тощо*). Оскільки на семантико-синтаксичному рівні речення предикативна ознака виражає стан як наслідок дії, а посесор виступає як носій цього стану, частотними є партиципні речення типу *Вона (бути) взута в чоботи*.

4. Статичні посесивні відношення суб'єкт — матеріальні засоби характеризують простір особи як постійний, зумовлюючи використання кількісно-неозначеного поширювача. Одиниці, що передають динамічний

зв'язок, поширюються компонентом зі значенням мети ($N_1 - Vf(\text{мати}) - N_4$ — (на) N_4). Для наукового стилю показовою є конструкція зі значенням набуття чи втрати власності, в якій предикат виражається дієсловами *отримати, одержати*. У конструкціях, які виражають відношення посесор — приміщення, об'єкти господарської діяльності, регулярним є використання дієслів *наймати, орендувати, придбати*, які за значенням корелюють з дієсловом *мати*. Оскільки простір як форма виміру виражає порядок розташування одночасно існуючих об'єктів, регулярним для зазначених конструкцій є локативний поширювач, виражений прислівниками або прийменниково-відмінковими формами.

Якщо простір сприймається одночасно як об'єкт володіння й місце діяльності осіб, типовою є кореляція дієслів *мати (володіти) й керувати*.

5. Конструкції із значенням наявності у посесора стосунків з іншими особами по лінії родинних, соціальних і функціональних зв'язків на внутрішньопосесивному рівні поділяються на конструкції умовно невідчужуваної та оказіонально невідчужуваної належності, які, у свою чергу, характеризують зв'язок як статичний і динамічний. Більшість являють собою конструкції зі статичним зв'язком ($N_1 - Vf(\text{мати}) - N_4$), що характеризують об'єкт як верифікаційний, але не обов'язковий у посесивному просторі суб'єкта.

6. Конструкції, в яких ознака (конкретна / неконкретна) об'єкта представляє відношення, що характеризується як відображення (чітке / нечітке) свідомістю суб'єкта поведінки, діяльності об'єкта є суто чотирикомпонентними ($C - П - O - (\text{за}) Z (N_4)$), утворюючи спеціалізовані тематичні ряди. Динамічні конструкції містять афективно-когнітивну оцінку діяльності чи поведінки. Об'єктивна оцінка (іноді — із соціативно-посесивним значенням) наявна в статичних конструкціях. Кількісне співвідношення статичних і динамічних конструкцій моделі $C - П - O - (\text{за}) Z$ становить $\sim 4:1$, що говорить про функціонування спеціалізованого тематичного ряду статичних конструкцій.

7. Мовний матеріал засвідчує, що значення власне володіння реалізують конструкції з дієсловами *мати, бути*, причому кількісне співвідношення цих структур становить, відповідно, $3:1$, що свідчить про тенденцію до використання в українській мові конструкцій з дієсловом *мати*.

2.3. Конструкції із значенням наявності в особи фізичних властивостей і характерних ознак зовнішності

Конструкції із значенням наявності в особи фізичних властивостей і характерних ознак зовнішності класифікуються як конструкції органічної належності [19; 68; 182]. Оскільки склад семантичних компонентів посесивних відношень зумовлює формальні особливості, а також

конкретизує семантичне значення конструкції, слід визначити вихідну модель для реалізації семи *органічна належність*.

Конструкції, в яких відношення невідчужуваності усвідомлюються як обов'язкові для кожного конкретного суб'єкта, містять фонові знання про те, що “що будь-яка істота класу X має частину, орган тіла R ”. Отже, комунікативно достатньою є трикомпонентна структура узагальненого значення, яка повідомляє про наявність у еталонного представника певних частин, органів тіла. Напр.: *Людина має голову, руки, серце, печінку, серце, нирки*.

У загальному значенні вживається також чотирикомпонентна конструкція (з кількісним об'єктом, атрибутивним поширювачем), яка містить характеристику фізіологічних особливостей вірця: *Астенічний (доліхоморфний) тип має високий або середній зріст, видовжену грудну клітину з підгрудинним кутом, довгу шию, вузьке передпліччя, відносно довгі кінцівки, ніжну тонку і бліду шкіру та слабо розвинену підшкірну клітковину [Людина, с. 101], Найхарактерніші риси цієї раси властиві північним китаїцям, які поряд з такими монголоїдними ознаками, як пряме темне жорстке волосся, темний колір очей, слабкий розвиток третинного волосяного покриву, мають також вузьке обличчя з нешироким носом і середні за товщиною губи [Людина, с. 126]*. Наведені вище конструкції повідомляють про наявність у посесора певного R (у нашому випадку частини, органа тіла) без додаткових компонентів.

Таким чином, у конкретному випадку можливі заперечні трикомпонентні конструкції на позначення володіння невідчужуваним об'єктом. Заперечне висловлювання є інформативним, оскільки названий представник класу живих істот порівнюється з еталоном. Пор.: **Петро має руки — Петро не має рук (уроджена вада; втрата через нещасний випадок, хворобу тощо)*.

Оскільки відношення між людиною та її “фізичними складовими” (частинами тіла й внутрішніми органами) визначаються мовним менталітетом як відношення невідчужуваності, характеризуємо зв'язок *людина — її частини тіла* як двоступеневий: а) людина являє собою єдність духовної сутності та тіла; б) тіло становить єдність його частин (органів). У результаті можна зробити висновок про те, що власне посесивними вважаються відношення між тілом та його частиною як загальне поняття, а окремі частини тіла належать уже не тілу, а “його власнику — людині”.

Трикомпонентна базова конструкція з об'єктним аргументом, вираженим іменником на позначення частин тіла людини, не є цінною щодо реми повідомлення. Порівнявши конструкції типу 1) *Петро має вуса; Петро не має вусів; 2) Петро має ніс; Петро не має носа*, можемо зробити висновок про те, що в першому випадку повідомляється про наявність у посесора певного R (частини, органа тіла) без додаткових компонентів. Конструкції другого ряду, як було зазначено вище, містять суб'єктно-оцінну інформацію про об'єкт володіння або констатують факт його відсутності в конкретного суб'єкта. Заперечна конструкція позначає незвичайну ситуацію, оскільки

будь-яка особа має відповідати еталону.

На основі спостереження над мовним матеріалом частини тіла посесора можна поділити на абсолютно та відносно невідчужувані. Якщо абсолютно невідчужувані об'єкти є обов'язковими і водночас унікальними в посесивному просторі суб'єкта, то відносно невідчужувані — необов'язковими. Отже, розрізняємо обов'язкові відношення, що включають у свою структуру сему постійності й унікальності, та необов'язкові, що характеризують об'єкт як вірогідний, але не обов'язковий. Методом порівняння конструкцій органічної належності до абсолютно невідчужуваних об'єктів відносимо такі частини тіла, як *очі, ніс, рука, голова, плечі, шия*; до відносно невідчужуваних, такі, як *вуса, волосся, борода*. Об'єкти, що є вірогідними, але в той же час невідчужуваними, за умови наявності становлять групу, яка включає лексеми типу *ластовиння, родимка, бородавка, шрам, наколка, надріз*.

2.3.1. Конструкції з відносно невідчужуваним об'єктом. Конструкції з відносно невідчужуваним об'єктом характеризуються низькою частотністю вживання (проаналізовано 38 одиниць, що складає близько 10 % від загальної кількості (380) конструкцій органічної належності). Нерегулярне функціонування зумовлене специфікою посесивних відношень. Зокрема, необов'язковість посесивного зв'язку між об'єктом і посесором зумовлює функціонування трикомпонентної моделі зі значенням констатації факту наявності зазначеного зв'язку. Регулярною є конструкція з атрибутивним поширювачем, що на формальному рівні виражається узгодженим або неузгодженим означенням. Нами зафіксовано також кореляцію дієслів *мати* та *носити* в конструкціях, в яких позицію об'єкта володіння займають найменування відносно невідчужуваних соматизмів *вуса, борода, волосся*.

Цей факт пояснюється тим, що необов'язковість як класифікуючий компонент нам уявляється структурно неоднорідною. Соматизми *вуса, борода* включають додаткову семантичну характеристику тимчасовості існування на протигагу таким соматизмам, як *ластовиння, бородавка, татування, шрам*, які містять сему постійності. Пор.: *Причаївшись біля купки дерев, незабаром побачив парокінну з бідонами від молока підводу, на ній незграбився сіровидий візник, який мав мітлами вуса* [Стельмах, с. 401], — *Вам, мабуть, нікому і в голову не збреше, що кок Біленький носив розкішні вуса* [Ткач, с. 92], *Левко тоді мав уже шістдесят років, був здоровий, носив сиву широку бороду, що від табаку пожовкла. Вуса мав сиві, здорові* [Сенченко, с. 209].

Необов'язковість наявності об'єктів на поверхні тіла уможливорює також функціонування конструкцій, що характеризують буття розглядуваних частин тіла. При реалізації цього значення типовою є форма (на) *N₆*, що передає локальність соматизму на рівні відношень *частина – ціле*. Переважно використовуються конкретні прийменниково-відмінкові сполуки *на обличчі, на носі, на щоці (щоках)*. Вірогідність (тобто необов'язковість

чітко означеного простору) корелює з нетиповістю розташування об'єкта на поверхні тіла, що, на наш погляд, уможлиблює функціонування прийменниково-відмінкових форм, в яких дистантні прийменники вказують на локалізацію між просторовими орієнтирами ((*між*) N_2 ; (*поміж*) N_5 ; (*поряд*) N_2 ; (*біля*) N_2 ; (*ліворуч від*) N_2 ; (*праворуч від*) N_2 ; (*над*) N_5 ; (*вище*) N_2 ; (*понад*) N_5).

Предикат розглядуваних конструкцій виражається тематичними дієсловами або зв'язкою *бути*. Пор.: *У цього ж Сергія Бурова лице було розмальоване шрами, що лежали на лобі, на щоках, на підборідді — довге волосся трохи прикривало їх* [Ткач, с. 39], *Під очима в секретаря синці, на щоках жовтуваті кола — напевне, загострення хвороби* [Цюпа, с. 276].

Родовий посесивно-локативний у позиції присубстантивного означення позначає об'єкт, що перебуває у відношеннях із посесором, і конкретизує розташування в посесивному просторі. Як слушно зауважує О.Мухін, для родового посесивно-локативного ознака субстанціальності є релевантною [162, с. 147]. Напр.: *У куточку верхньої губи в Аркадія Яремовича розмістилася елегантна бородавка, яку клієнткам чомусь завжди хочеться поцілувати* [Білкун, с. 166], *В куточку рота (Емілії – Т.М.) чорніла маленька родимка* [СФО, с. 105].

Класифікуючим компонентом для посесивних відношень розглядуваних структур є необов'язковість, яка корелює з нетиповістю розташування об'єкта на поверхні тіла. У мовній реальності це уможлиблює, з одного боку, функціонування трикомпонентної конструкції зі значенням наявності соматизму в посесивному просторі, а з іншого — детермінує вживання локативного поширювача.

2.3.2. Конструкції з абсолютно невідчужуваним об'єктом.

Конструкції цієї групи є найчисельнішими серед структур органічної належності (зафіксовано 247 одиниць, що становить 65 %). Нами було зазначено, що конструкції розглядуваного типу можуть бути вжиті в загальному або конкретному значенні. Так, у першому випадку виділено три-чотирикомпонентні структури, які повідомляють про наявність об'єкта в посесивному просторі еталонного представника певного класу живих істот, містять характеристику соматизму. Іменники, що позначають об'єкт, характеризуються сильними атрибутивними зв'язками, тобто вимагають поширення, необхідного для структурно-комунікативної реалізації речення, і функціонують як позначення „невідокремлюваних” сутностей (зовнішніх ознак та частин тіла). Але якщо такі конструкції є власне посесивними й мають комунікативну цінність, то структури з конкретним значенням не є цінними щодо реми повідомлення.

Модель С — П — Аtr — О реалізується за умови, якщо такі конструкції повідомляють про будь-яку сталу ознаку або стан об'єкта і характеризують посесора як унікального у порівнянні з еталонним представником. Отже, для

конструкцій з абсолютно невідчужуваним об'єктом атрибутивний поширювач є облігаторним, що свідчить про зв'язок у структурі посесивних відношень таких компонентів, як атрибутивність та невідчужуваність.

Окремо слід виділити три- та чотирикомпонентні конструкції, в яких реалізується не тільки значення наявності органів у суб'єкта, а й значення можливості, бажання, здібності використовувати їх. У цьому випадку подібні одиниці містять фонові знання про здібність, уміння, тобто здатність виконувати певну дію. Відомо, що здібності розвиваються на основі різних психофізіологічних процесів і функцій, психічних процесів та станів, що відображають рівень виявлення здатності індивіда виконувати ту чи іншу діяльність [165, с. 276-277]. Отже, розглядувані речення за формально-граматичним вираженням є одиницями органічної належності, тоді як семантична структура дозволяє класифікувати їх як речення дифузного типу на позначення зв'язку „посесор – абстрактне поняття (можливість, бажання, здібність)”. Напр.: *Були вони майже ровесниками, Муталібові ледве перейшло за тридцять, і, видно, мав чоловік світлу голову й золоті руки, якщо запросив його з далекого Хорезму до себе в клініку відомий на всю країну київський хірург Волощук* [Праліс, с. 57], – *Ти тільки не здумай зі мною жартувати. Бо я, брат, спортсмен і маю добрі кулаки* [Цюпа, с. 365], *Хто очі мав, той бачив, наче по гороху метелики літали, — то цвіт* [Свидницький, с. 105], – *То, гадаєш, і не здерся б, най його мамі? – Язиком?... Добре, що довгого маєш, – і линви не треба* [Гончар 1, с. 104].

За кількісним співвідношенням конструкції з дієсловами *мати* та *бути* становлять пропорцію, відповідно, 3:1, що свідчить про тенденцію до використання в українській мові конструкцій органічної належності моделі N₁ — Vf (мати) — N₄.

У результаті спостереження над фактичним матеріалом робимо висновок про те, що в повідомленні про фізичні властивості та зовнішність людини атрибут характеризує об'єкт як фізичну частину цілого (тобто тіла посесора) за кольором, формою та розміром. Структурною особливістю розглядуваних конструкцій є регулярна реалізація моделі з однорідними та неоднорідними членами. Сурядні ряди створюються поширювачами означального та об'єктного типу: *Брови Степан мав густі, очі великі, сірі, чоло широке...* [Підмогильний, с. 310], *Порфирій Федотович мав велику... голову і широкі брови* [Дімаров, с. 315].

Нами зафіксовано речення, в яких перелічуються ознаки, що доповнюють одна одну. Такі сполучення наближаються до пояснювальних рядів з уточненням, оскільки можуть давати приблизну назву того самого поняття або конкретизувати назви ознак, якостей, властивостей. Напр.: *Голова в нього була сива, аж біла* [Цюпа, с. 7], *В сумному подиві звела бровенята Настуня — середульша, вона вдалася і в батька, і в матір, мала сірі, з прозеленцем очі, біле — пилтьоване — личко, але вдачею все-таки більше скидалася на хлопчиська — мабуть, тому, що повсякчас гралася з братами* [Праліс, с. 65], – *А може, там коло хати чи в хаті фашист відлежує боки і нам щодуху доведеться драпати в степи, — у тон*

лейтенантові відповідає Ромашов, що має **привабливе, з дівочим рум'янцем обличчя** [Стельмах, с. 280].

Конструкції з суб'єктним членом за умови поширення являють собою напівскладні речення з сурядними рядами. Напр.: *Такі пухкі у Галі рученята, коса білява, куца і товста* [Костенко, с. 47], *Ноги у неї були довгі й тонкі, але і сама була тоненька...* [Праліс, с. 12], *І товариші жартома називали його Сократом — лоб у нього, справді, був крутий і високий* [Цюпа, с. 57].

Окремої уваги заслуговують конструкції зі значенням порівняння. У подібних реченнях одна ознака уподібнюється іншій за названими параметрами (кольором, формою, розміром). Основним засобом для оформлення складнопідрядних речень з вірогідним порівнянням виступають переважно сполучники *як, мов, наче*. Напр.: *Обличчя в нього драгле, кругле, як решето, і подзьобане вісною теж, як решето* [Стельмах, с. 313], *Очі в хлопця золотисто-карі, жваві, іскристі, мов джмелі* [Цюпа, с. 98], *Голова у нього сіра, наче куделя, очей за товстими скельцями взагалі не видно...* [Білкун, с. 27], *(У Галі – Т.М.) як реп'яшки, зелені оченята і пишно накоплені вуста* [Костенко, с. 47], *Коси у неї, як смоль, чорнії та довгі-довгі, аж за коліно...* [Кв.-Основ'яненко 3, с. 24], *У нього ніс – як рубильник, він клює в тарілку тим носом і щось бубонить погрозливо* [Гончар 1, с. 474], *І справді, пальці в нього були, як міцні чорні покарлючені цурпалки* [Сенченко, с. 162].

Конструкції моделі С — П — Аtr — О часто містять суб'єктно-оцінну інформацію про сталу ознаку чи стан об'єкта, яка відбиває найбільш стереотипні в уявленні людини ознаки як еталони досконалості, завершеності [150, с. 240-241]. Напр.: *Він (боцман – Т.М.) ще молодий, має чорне, коротко підстрижене волосся, міцні м'язи і стрункий стан — дівчата не одривають од нього своїх поглядів* [Ткач, с. 17], *Лектор очі мав якісь водянисті, а так нічого, непоганий собою, симпатичний в отім яскравім кашне* [Гончар 2, с. 26].

Як зазначалося в роботі, людина являє собою фізичну та духовну єдність. Зв'язок психічного та фізичного станів на мовному рівні передається за допомогою конструкцій моделі С — П — О — Loc (N₁ – Vf (мати, тримати) – N₄ – (в) N₆), де локалізатор виражається соматизмом, що являє собою “орган”, через який виявляється внутрішній зміст людської душі або склад характеру. Напр.: *І спогорда одходить від розгубленого лісника... чорнобриве дівчисько, а біля неї увивається ставний закоханець, що має в очах любов та молодече безжур'я* [Стельмах, с. 99], *І хоч затяжким було для нього весло, але в очах, як і Миколка, тримав цілі броди синьої радості* [Стельмах, с. 35]. Уживаними є конверсивні моделі з дієсловом *бути*, що становлять двокомпонентні номінативні речення: *Така була красива молодичка, вуста сміються, а в очах печаль* [Костенко, с. 41], *Не було в них (Слупових очах – Т.М.) ні злості, ні ненависті, ні презирства, ні зажерливості. Було в них хіба що сите задоволення* [Білкун, с. 333]. Перетворення активної конструкції (за характером посесивного зв'язку) в пасивну виражається в заміні логічного суб'єкта об'єктом. На формальному рівні відбувається

перетворення прямого додатка в підмет. У розглядуваних конструкціях суб'єкт володіння виражається за допомогою посесивного родового або його деривата – присвійного прикметника, а також присвійного займенника.

На думку російських мовознавців, в аналізованих конструкціях співвідносні дієслова формують чотири тематичні групи: 1) “глибинного буття”, які вказують на невиявленість ознаки (*ховатися, чаїтися*); 2) виявлення певної властивості, характеристики (*виражатися, відбиватися, світитися, випромінюватися*); 3) сприйняття (*відчуватися, чути*); 4) метафоризовані дієслова [19, с. 176-178]. Аналогічні результати засвідчує досліджуваний нами мовний матеріал. У конструкціях з дієсловами, вжитими в переносному значенні, досить чітко розмежовується володіння фізичним органом (локалізатором) і наявність / виявленість психічного стану, комунікативно активнішого, ніж суб'єкт-посесор. У зіставному плані відзначаємо, що подібні конструкції активно функціонують в обох мовах. Виняток становить модель з дієсловом *мати*, яка для російської мови є нетиповою, що свідчить про спеціалізацію вираження посесивних відношень у системах української та російської мов. Зокрема, конструкції з дієсловом *мати* відбивають зв'язок між суб'єктом та посесивним простором, що включає як конкретні предмети, так і абстрактні поняття в бутті людини. Пор.: *Замість напруженої скупченості, неухваженості і чудного байдужжя в усій постаті її світлості чується полегкість* [Винниченко, с. 564], *В її очах світилися незнані йому чарівні іскри, що, як далеке блимання ватри, привертали його стомлений погляд...* [Підмогильний, с. 604], *Вона взяла той пучечок, і в зелено-голубих очах дівчини сплеснула тиха радість* [Цюпа, с. 247], *Тільки на ловах спалахували золотисті іскри задоволення в примружених Марійних очах і щоки палали вогнем* [Хижняк, с. 43] – *Одинцов и Паршин часто дышали, лица их покрылись гарью и земляной грязью, но в глазах их был свет силы и неутомлённое ожесточение* [Платонов, с. 606], *... У других в глазах светилась жизненная ненависть к свободным, как своим врагам, – почти счастливое чувство* [Платонов, с. 566].

Поряд стоять конструкції, в яких характеристика об'єкта містить інформацію про діяльність, поведінку посесора: (Біляшівський – Т.М.) *мав спокійне і сите обличчя й повільні руки, які казали, що зовсім не соромився брати хабарі* [Шевчук 1987, с. 358], *Лице у нього було рожеве, кругле, а крупний сизуватий ніс виразно говорив про деякі пристрасті свого господаря* [Білкун, с. 21].

Найвищим ступенем генералізації у сприйнятті суб'єктом посесора є встановлення чітких відповідностей між станом і зовнішнім виглядом посесора. Моральні та вольові якості представляє тематичний ряд: *брехливий, терплячий, хитрий, веселий, гордий, скромний, сором'язливий, підлий, мрійливий, уважний, сміливий, жорстокий*. Емоціональні характеристики передаються прикметниками *радісний, сумний, щасливий, нещасний*. Згідно з дослідженнями психологів, експресивні прояви емоцій є універсальними. Під час переживання почуттів людина використовує певні м'язи обличчя, оскільки кожна з емоцій пов'язана з генетично детермінованою програмою

руху м'язів [165; 166]. Фізіологічні кореляти емоціональних переживань у мовній реальності передаються за допомогою конструкцій моделі $N_1 - Vf$ (мати) – $Atr - N_4$; ((У) $N_2 - Vf$ (бути) – $Atr - N_4$) або похідної одиниці. Напр.: *Я говорила, що в неї, наприклад, і волосся прекрасне, і очі добрі* [Хвильовий, с. 235], *Ковальський очі мав серйозні й нестерпно печальні* [Шевчук 1987, с. 340] – *Маєш око жадібне, як і в твого купця, — суворо сказала Звенислава* [Загребельний 1971, с. 182], *Цей юнак, мало що старший від Степана літами, був лагідний на вдачу, мав тихий голос і якусь глибоку сердечну усмішку* [Підмогильний, с. 365], *Батько мав... жорстокі, що не знали усміху, губи* [Дімаров, с. 349].

Соматизм у позиції об'єкта може мати характеристику, морфологічно виражену прикметниками зі значенням інтелектуальних якостей (*розумний, дурний, мудрий, кмітливий*). *Портник... мав обличчя розумне, кмітливе* [Загребельний 1971, с. 66], *Був він добрий на вроду і мав розумні очі* [Шевчук 1987, с. 17], *Цей плечистий майор з сірими розумними очима здавався їм всемогутнім заступником, який все може, досить тільки звернутись до нього* [Гончар 1, с. 186].

Таким чином, для конструкцій з абсолютно невідчужуваним об'єктом обов'язковим є атрибутивний структурно-семантичний поширювач, який виражає ознаки за розміром, формою та кольором. Структурною особливістю розглядуваних конструкцій є використання моделей з однорідними та неоднорідними членами, субстантивними зворотами. Регулярним є використання конструкцій зі значенням порівняння. Структури моделі $S - П - О - Lос$ репрезентують зв'язок фізичного та психічного станів особи. У подібних конструкціях предикати виражаються тематичними дієсловами, що характеризують виявлення буття; локатив — іменниками на позначення фізичного органу або частини тіла. При реалізації моделі $S - П - Atr - O$ конструкції містять інформацію про чітку відповідність між станом і зовнішнім виглядом суб'єкта. Атрибут виражається прикметником на позначення емоціональних характеристик, моральних та вольових якостей особи.

2.4. Похідні одиниці на позначення посесивного зв'язку “особа / неособа — тіло / будова”

Синтаксична похідність, як відомо, — це семантичний і формальний (структурний) зв'язок базової одиниці, роль якої виконує насамперед речення, рідше — словосполучення, й одиниць того самого або нижчого рангу. Речення, що характеризується симетрією співвідношення семантико-семантичної й формально-граматичної структури, є базовою (твірною) одиницею. Семантичні відношення між базовою та похідною одиницями кваліфікуються як відношення семантичної спільності. У роботі було

виділено базову модель посесивних конструкцій, яка має вигляд С — П — О (N₁ — Vf (мати) — N₄).

Посесивні конструкції трансформуються у складні іменники або субстантивні власне словосполучення залежно від функції такого компонента посесивного значення, як постійність / тимчасовість; а також характеру зв'язку між посесором та об'єктом, де об'єкт кваліфікується як абсолютно чи відносно невідчужуваний. Оскільки структурною особливістю конструкцій з об'єктом на позначення соматизму є обов'язковість атрибутивного поширювача, то вихідною моделлю слід уважати таку: С — П — Atr — О; для конструкцій з відносно невідчужуваним об'єктом, відповідно, С — П — О.

Деривація на базі вихідних семантично елементарних речень відбувається у такий спосіб: *Чоловік має ніс + Ніс є кривий — Чоловік, що має кривий ніс, некрасивий — Чоловік з кривим носом некрасивий — Кривоносий чоловік некрасивий — Кривоніс некрасивий* [70, с. 115-117].

Незначну кількість становлять конструкції з прикметником, який функціонально перейшов в іменник. У результаті транспозиції, де прикметник-дериват типу *кривоносий чоловік* виконує функцію іменника, але морфологічно не переходить у категорію іменника, має місце синтаксична субстантивація. При цьому редукований іменник легко відновлюється, а прикметник потребує відповідної мовної ситуації. Пор.: *Горбоносий матрос нахилився над своєю тільняшкою, і міцні жилаві руки його завертілися, неначе жорна, збиваючи білі густі клубки мильної піни* [Ткач, с. 85], *Русявий довгоносий отрок говорив сусідові: — Спробуй розв'язати йому руки, він кулаком усіх приб'є* [Хижняк, с. 82], — *Там у трубі такий тиск, — сказав повногубий, — що рознесе* [Шкляр, с. 204].

Субстантивований прикметник може негативно характеризувати вміння й навички посесора. У цьому випадку конструкції, вжиті в переносному значенні, трансформуються в прикметник за допомогою префікса *без-*: *Чоловік не має рук (не може, не вміє щось робити) — Безрукий чоловік — Безрукий*. Напр.: — *Невдахи! Безрукі! — реготав Людомир. — Вам у старці треба подаватися, милостиню біля церкви просить* [Хижняк, с. 108].

Виділені конструкції з відносно невідчужуваним об'єктом можуть повідомляти про наявність об'єкта у просторі посесора (С — П — О) й характеризувати об'єкт володіння (С — П — Atr — О). Деривація твірної конструкції відбувається у такий спосіб: а) *Чоловік має бороду — Чоловік, що має бороду, красивий — Чоловік із бородою красивий — Бородатий чоловік красивий — Бородань красивий*; б) *Чоловік має довгу бороду — Чоловік, що має довгу бороду, красивий — Чоловік з довгою бородою красивий — Довгобородий чоловік красивий*. Напр.: *У ларку сидів привітний дядько сивочубий* [Глазовий, с. 44], *Саме об такій порі на невеличкому полустанку, що в лісі, стрибнув у вагон молодий чоловік, років тридцяти, бородатий, опасистий, червонощокий* [Білкун, с. 75], *По боках і ззаду йдуть З карабінами жандарми, Здоровенні, і вусаті, І червоні, мов кати* [Франко 4, с. 243], *Дружинник привів сивобородого дідуся* [Хижняк, с. 158].

Мовний матеріал засвідчує функціонування одиниць з субстантивованим прикметником: *Іржавоволоса в нападі цікавості стала допитуватись в Таратуті, за що його з Індії достроково відправили в Союз* [Гончар 2, с. 226], *Якун шепнув Іванкові: – Цей довговусий такі мечі робить, що воеводи сваряться за них, кожен хоче собі придбати гостролезий меч* [Хижняк, с. 191].

За нашими спостереженнями, показовими в українській мові є конструкції з сурядними рядами, члени яких являють собою деривати базової моделі. Зокрема, структури, що включають деривати, становлять ~68% (266 одиниць) від загальної кількості конструкцій органічної належності. На нашу думку, цей факт пояснюється мовною тенденцією до скорочення. Напр.: *Ах, ні, одна знайома: коротконога, опецькувата, квадратоника, із сідластим чолом* [Винниченко, с. 544], *Це був молодий хлопець з широким обличчям, з крутою сильною шиєю і добрячими грудьми* [Ткач, с. 245], *Він дивився в дзеркало на струнку високу постать з довгим темним волоссям, з продовгуватим розрізом сірих очей* [Десять Покальчук, с. 109].

Показовим є те, що подібні одиниці характерні не тільки для художньої, а й наукової мови. Слід зазначити, що атрибутивний поширювач містить об'єктивну інформацію про ознаки частин або органів тіла. Напр.: *Е. Кречмер виділив чотири конституційних типи: лептосоматика (людину високого зросту, тендітної будови тіла з вузькими плечима, з довгими тонкими ногами, витягнутим обличчям), пікніка (людину невеликого зросту, товсту, з круглою головою на короткій шиї), атлетика (людину з розвиненою мускулатурою, міцною будовою тіла, широкими плечима й вузькими стегнами)...* [Основи психології, с. 216].

У порівняльному плані зауважимо, що конструкції зі складним прикметником-дериватом типу *кривоносий чоловік*, а також субстантивованим прикметником типу *сивоголовий* не характерні для наукового мовлення. Цей факт пояснюється тим, що в зазначених стилях виклад гранично точний, обґрунтований. Тому розглядувані моделі поступаються конструкціям із сурядними рядами. Виняток становлять деривати, що є терміносполученнями: *шишковидне тіло (епіфіз), щитовидна залоза* [Біологічний, с. 651; 656].

Прикметники – деривати конструкцій з абсолютно невідчужуваними об'єктами, які містять вказівку на об'єктивну кількість ознаки, мають суфікси – *ат*, – *аст*, – *ист*, – *овит*. Деривати конструкцій з відносно невідчужуваними об'єктами вказують на наявність об'єкта в посесивному просторі особи, тому суфікс – *ат* має інше навантаження. Пор.: *Вусатий, бородатий чоловік – Чоловік має вуса, бороду; Лобатий, зубатий чоловік – чоловік має великий (високий) лоб, великі зуби. Напр.: Бородатий молодик вже відчайявся перекидати всіх* [Смолич, с. 125] — *Князівна Еліза трошки здивована: анахорет — рослий, плечистий, широкогрудий, лобатий здоровило* [Винниченко, с. 24], *Привозячи „гурки” (міни) на возневу, Хома охоче борюкався з лобатим Маковейчиком і вибрикував, мов кінь* [Гончар 1, с. 185].

Деякі прикметники, утворені за допомогою форманта – *ат*, мають відтінок стилістичної маркованості – вживаються переважно в розмовному і художньому мовленні. Конструкції з аналізованими лексемами вжиті в переносному значенні й характеризують діяльність або поведінку посесора: Пор.: *Олександра язик мала гострий, що вже одріже вам, як бритвою* [Гуцало Кроп, с. 231] – *Язикатий подоляк вічно бере на глум Гришині романи з вертихвістками* [Гончар 1, с. 185]. Уживаними є також конструкції із субстантивованим прикметником: *При його м'якому характері іншим, зубатішим, здається, легко було б його заштовхати, перетворити в попихача, проте насміхатися з нього, скривдити його ніхто не наважувався* [Гончар 1, с. 67].

Зв'язок „посесор – фізичні складові тіла” є своєрідною моделлю, за якою людський менталітет структурує й інші типи відношень невідчужуваності. Так, типовою є конструкція моделі С — П — О; С — П — Аtr — О та її деривати на позначення особливостей, властивостей зовнішності представників флори й фауни. Напр.: *До мигдалевидних сортів належать форми, що мають вузькі, з загостреною верхівкою плоди, подібні до горіхів мигдалю* [Горіхи, с. 47], *Самка зимового п'ядуна має недорозвинені вкорочені крила, не літає, самець літає і має бурувато-сірі крила з темними поперечними хвилястими смугами* [Сад, с. 136], *Колючі скати — морські лисиці — мають добре розвинуті електричні органи для зв'язку* [Риби, с. 61].

Нашу увагу привернули назви представників тваринного та рослинного світу. Аналіз показав, що понад 30% назв пов'язано із зовнішнім виглядом. Розглядувані флоро– та фаунолексеми являють собою складні назви, що передають партитивні відношення й позначають ціле за його характерною частиною. Твірна модель для дериватів має структуру С — П — О; С — П — Аtr — О. Проте посесивні конструкції, що позначають особливості зовнішнього вигляду людини, представників флори й фауни на власне семантичному рівні мають різний склад семантичних компонентів посесивних відношень *людина – тіло*, що суттєво відрізняється від складу відношень *рослина — будова; тварина — тіло*.

У групі назв виявлено певні закономірності. Зокрема, домінантною ознакою найменування є форма та розміри рослин (тварин), які привертають до себе увагу людини своєю стереотипністю, або, навпаки, незвичайністю. Напр.: а) флоролексеми: *анограма тонколиста, астрагал мохнаткоквіткови, сон широколистий, булатка велико квіткова, булатка довголиста, фісташка туполиста, тонконіг різнобарвний*; б) фаунолексеми: *широконосі мавпи, довгоносі мавпи; довгоп'ят, великорот, довгорил, ширококорот, довгопер, гостроніс (риби)*.

Слід зазначити, що посесивні конструкції з посесором-істотою мають самодостатнє комунікативне значення і за умови трикомпонентної структури. Про це свідчить закріпленість у мовному менталітеті унікальності ознаки як одночасно особливості і норми: а) *мавпа має вуса – вусатий тамарин*; б) *метелик має ніс – носатий метелик – носатка*; в) *риба має смуги на тілі –*

смугаста риба – оселедцевий смугач; птах має чуб – чубата синиця.

Друга особливість полягає в тому, що прикметник-дериват може мати різні значення (об'єктивно збільшеної ознаки чи унікальної ознаки) залежно від семантичного компонента посесивного значення за ознакою типовість / нетиповість, що проектується у процесі деривації у площину невідчужуваної посесивності: *вухатий їжак (нетипова ознака) — вухатий біляк-засць (збільшена ознака).*

Інша частина складних іменників-назв істот включає два семантично елементарних речення, в яких фігурують логічні відношення ототожнення посесивного об'єкта з пропозитивним суб'єктом номінативного речення: *Птах має хвіст + Хвіст подібний до шила – Птах, що має подібний до шила хвіст, красивий – Птах з подібним до шила хвостом, красивий – Птах з шилоподібним хвостом красивий – Шилохвіст красивий.*

При описі зовнішнього вигляду представників флори чи фауни активно вживаються деривати типу *Птах з шилоподібним хвостом — Шилоподібний хвіст*, що відбивають зв'язок *частина – ціле*, напр.: *Суцвіття густе, багатоквіткове, яйцеподібно-циліндричне* [Рослини, с. 81], *Крона віялоподібна, з приплюснутою верхівкою, розлога* [Горіхи, с. 125], *Вона має веретенподібне тіло, від середини хвостового плавця відходить довгий, за допомогою якого рибка розганяється, покидаючи воду* [Риби, с. 58].

Зафіксовано також назви, утворені на основі позначення форми частини: *Горіх гронаподібний донецький, мигдалеподібний, списоподібний* [Горіхи, с. 46-48], *Зірочник злаковидний* [Наш край, с. 144], *Верба прутовидна* [Наш край, с. 30].

Назви типу *шилохвіст* вказують на схожість форми тіла або окремих його частин з різними предметами або частинами тіла людини: а)
а) флоролексеми: *ремнепелюстник козячий, пальчатокорінник Фукса, зіркоплідник зірчастий*; б) фаунолексеми: *лопатоніс, лопатозуб, мішкотіл, шипоголов, американський веслоніс, трубкарот (риби)*. Окрему групу становлять іменники-назви істот, семантичну базу яких “становлять два однотипні семантично елементарні речення, що включають спільні компоненти, переважно предикат і аргумент-діяч” [70, с. 116-117]. За логікою реалізації посесивних відношень ці речення репрезентують операцію ототожнення форми всього тіла як цілого “посесора” істоти чи неістоти: *Тварина подібна до вівці + Тварина подібна до бика – Тварина подібна і до вівці, і до бика – Вівцебикоподібна тварина – Вівцебик; Риба має тіло + Тіло подібне до диска – Дискподібна риба – Риба-диск.*

Назви вказують на подібність з предметами, істотами та неістотами: 1) робочими інструментами, зброєю (*молот-риба, пила-риба, папірець-риба, ніж-риба, меч-трава болотна*); 2) інструментами (*ліра-риба, дудка-риба, гітара-риба*); 3) предметами (*ліхтар-риба, ремінь-риба, ключ-риба, куля-риба*); 4) ссавцями (*птах-носоріг, риба-носоріг, риба-мавпа, їжак-риба*); 5) птахами (*сичик-горобець, риба-колібри, риба-ластівка, риба-пелікан*); 6) плазунами (*змієрибка; риба-кайман; тюльпан змієлистий*); 7) рослинами (*мигдаль-персик; лавровишня*).

Другою закономірністю є вибір ознаки за кольором, який покладено в основу найменування. Флоро- та фаунолексеми становлять деривати, що утворюються аналогічним ланцюжком: *Рослина має цвіт (квіти) + Цвіт є білий — Рослина, що має білий цвіт, красива — Рослина з білим цвітом красива — Білоцвітна (білоквіткова) рослина красива — Білоцвіт (білоквіт) красивий*. Напр.: а) флоролексеми: *білоцвіт весняний; крокус білоквітковий; любка зелено цвітна, біловус стиснутий, жовтяниця червонолиста;* б) фаунолексеми: *червонокрила, сизокрила, синьоголовка.*

В основу найменувань може буде покладена кількісна ознака, коли наявність певних частин тіла тварини чи складових частин рослини є особливістю їхньої будови: а) флоролексеми: *дріада восьмипелюсткова, зозулець тризубчастий, малаксис однолистий, любка дволиста;* б) фаунолексеми: *одноденний дзвонар, триголовка колючка, дев'ятиголова колючка (риби), гадючий шестипелюстковий, згубниця п'ятилиста.*

Деривати конструкцій органічної належності (зафіксовано 24 одиниці, що становить 10% від загальної кількості дериватів (247 конструкцій), що являють собою складні назви-композиції, вживаються в конкретному й загальному значенні (прізвисько або прізвище). Пор.: *сивоголовець, черевань, лобач, крутолоб, плосконіс, товстоніс, горбач, сиволап, жовтоног* [171, с. 161-168]; *...Іван Антонович Копиленко-Копилов доводився рідним батьком Саишкови з шкільними прізвиськами В'юноша, Лобатий і подібними* [Сенченко, с. 222]; *“Чорти” — двоє бравих парубків-чубанів — весело світили молодими зубами, видно, теж тішилися цій okazji, хоча вона й не була для них несподіванкою: була-бо ділом їхніх рук* [Шкляр, с. 190]; *І хоч як невесело було Бондаренкові. Та він зупинив недалекого, але спритнуватого жовтодзьоба: — Ти, Стьопочко, не заблудився часом?* [Стельмах, с. 201]; *— Хто там белькоче? Той жовтодзюбий Блазень...* [Вороний, с. 175], *Вчора одне з ремісничат забралось, жовтороте, на танцмайданчик і давай до дівчат в'язнути* [Гончар 2, с. 12].

Інша ситуація спостерігається серед уживання дериватів, у яких посесором виступають неістоти (рослини) й істоти (тварини). З проаналізованих 200 одиниць деривати типу *широконоса мавпа, довгон'ят* становлять 60% (120 одиниць). Цей факт, очевидно, пояснюється тим, що унікальність, підкресленість ознаки посесорів-неосіб має широкий діапазон наявних рис, порівнюваних поміж однотипною сукупністю посесорів (рід, вид, підвид тощо): 1) *кумка червоночерева — кумка жовточерева; одноусий дзвонар — триусий дзвонар; сонечко семикрапкове — синявець червонокрапковий;* 2) *жовтопуз (полоз); плосконіс, товстолобик (риба); чорногуз, тонкошийка, широковух, білохвіст (птахи).*

У свою чергу, переважне вживання субстантивного словосполучення свідчить про незакріпленість на мовному рівні розмежування за перцепційною системою (зоровою) унікальних ознак посесорів-істот. Пор.: *довгоніг (комар) — довгоніжка (павук) — довгонога ракиша (птахи) — довгонога рогатка (кумка) — різнорівневі системи розвитку; білохвіст (орлан) — білохвостий плавунчик (птахи) — білохвостий трубоч (птахи) —*

однорівнева система розвитку. Незакріпленість розмежування фіксується як серед дериваційних ланок, так і серед значень суфіксів із посесивним значенням: *вусатий* — *вусач*: *вусач альпійський*, *вусач дубовий* (ряд *жуки*); *губастий* — *губань*: *смугач губастий*, *губань зелений* (риби).

З іншого боку, ознака частини тіла акцентується через порівняння серед обмеженої сукупності посесорів (ряд: вид, підвид, родина, рід). На фоні загальної сукупності посесорів виокремлена ознака не становить унікальної особливості. Така думка підтверджується оказіонально можливим дериватом у розмовно-побутовому стилі: *сизокрила чайка* — *сизокрилка*; *широкорога бородатка* — *широкоротка*; *жостір чорноягідний* — *чорноягідник*; *фіалка трицвітна* — *трицвітка*.

Отже, дериваційна парадигма посесивних конструкцій зі значенням наявності у посесора фізичних властивостей і характерних ознак зовнішності визначає семантичні особливості залежно від опозицій абсолютна / відносна невідчужуваність; типовість, що проектується в ряди типовість — унікальність (для посесора-людини) і типовість — норма як неунікальність (для посесора-нелюдини).

Такий розподіл компонентів посесивного значення детермінує формування трикомпонентної або чотирикомпонентної конструкції. Трикомпонентні статичні конструкції (С — П — О) демонструють такий склад компонентів посесивних відношень: а) посесор-особа; відносна невідчужуваність (необов'язковість), унікальність; б) посесор-особа; абсолютна невідчужуваність, генералізована типовість; в) посесор-неособа; абсолютна невідчужуваність, норма (неунікальність); г) посесор-неособа; абсолютна невідчужуваність, обов'язковість, типовість (особливість—норма).

Чотирикомпонентні статичні конструкції (С — П — Atr — О) демонструють такий склад компонентів посесивних відношень: а) посесор-особа; абсолютна невідчужуваність, типовість (атрибутивність ~ постійність); б) посесор-неособа; абсолютна невідчужуваність, норма (атрибутивність ~ постійність).

Абсолютна більшість з-поміж конструкцій розгляданого семантичного типу представлена статичними конструкціями. Така ситуація пояснюється природою відношень належності, де посесивність як категорія являє собою взаємозумовлений зв'язок обов'язковості (верифікаційності) й атрибутивності. При цьому атрибутивність виявляється на рівні постійності, генералізації, типовості та відповідності (психічного й фізіологічного станів особи).

Інший напрям дериваційної трансформації має перетворення вихідної моделі в субстантивне невласне словосполучення, де відбувається перехід іменника-назви посесора у присвійний прикметник. Явище морфологічної ад'ективації здійснюється за допомогою словотворчих афіксів — *ів*, — *ин* (*ін*), зрідка — *ськ*, — *ач*, — *ий*, — *ов* (*ев*), які „вносять у структуру похідного присвійного прикметника сему належності, тобто виконують семантичну функцію предиката” [27, с. 121-122]. Як уже було зазначено, в українській

мові паралельно вживаються конструкції з родовим посесивним і присвійним прикметником. У художньому мовленні присвійні прикметники на позначення органічної належності є найуживанішими (проаналізовано 52 одиниці) порівняно з одиницями інших структурно-семантичних типів (зафіксовано 44 одиниці). Цей факт свідчить про системність у використанні розглянутих структур в художній мові. Напр.: *Це ж він оцими руками брав з Роксаниних рук ківш, це ж він розмовляв з нею* [Хижняк, с. 133], *В околиці села з-за Хоминої спини заливисто заграла довгу чергу гвардійські міномети, впиваючись власною музикою* [Гончар 1, с. 353].

Крім уже названих нами умов, за яких уживаються конструкції з родовим посесивним, зазначимо, що в точних стилях конструкції з родовим посесивним обов'язкові, якщо назва суб'єкта володіння має при собі означення. Родовий без означення може використовуватися за умови логічного виділення посесора. Напр.: *Досліджували шкіру жінок..., яка мали ознаки передчасної атрофії* [Фізіологічний 5, с. 93], *У молодшому віці міцніє скелет дитини, розвиваються і стають сильними м'язи* [Хімія, с. 10], *Нога людини складається зі стегна, гомілки і стопи* [Хімія, с. 12].

Отже, морфологічна ад'єктивація (перехід іменника – назви особи – у присвійний прикметник) вихідної моделі $N_1 - Vf$ (мати) – N_4 характерна для художнього й розмовного мовлення. Оскільки функціонування конструкцій з родовим посесивним обмежується синтаксичним контекстом, який характеризує суб'єкт володіння, ми виділяємо такі семантичні компоненти, які уможливають ад'єктивацію: активність суб'єкта, загальність / конкретність посесивного зв'язку. Логічне виділення посесора зумовлює використання в точних стилях конструкцій з родовим посесивним, що можуть позначати індивідуальну належність або належність одній з багатьох осіб, яким притаманна виділена риса. У художньому мовленні відзначаємо паралельне функціонування конструкцій з родовим посесивним і присвійним прикметником. При цьому конкретність / загальність посесивного зв'язку передається за допомогою прикметників з відповідними формантами зв'язку (*– ов, – ин; – ськ, – ач, – ий*).

Особливістю художнього мовлення є широке вживання присвійних займенників, тоді як наукова й ділова мова характеризується послідовним використанням базових конструкцій (С – П – О) й одиниць з родовим посесивним. Пор.: *Черниш переступив з ноги на ногу і ненароком відчув чиєсь тепле спітніле плече* [Гончар 1, с. 123], *Ти ж нам ясніша за свічку, Одкрій нам своє біле личко* [Кочерга, с. 374], *...твоє тіло світиться в темряві білим птахом* [Десять Гудзь, с. 37], *Слухає чорний дощ як Україна спить а золотий шука сонні твої уста* [Десять Римарук, с. 88].

Класифікація й опис конструкцій органічної належності дозволяє зробити такі висновки:

1. Конструкції органічної належності передають відношення невідчужуваності, які усвідомлюються як обов'язкові для кожного

конкретного суб'єкта, і містять фонові знання про те, що кожна істота має частини, органи тіла. Об'єкт володіння може бути представлений як абсолютно або відносно невідчужуваний. Відповідний характер зв'язку — обов'язковий чи вірогідний — на мовному рівні реалізується в базових три- або чотирикомпонентних конструкціях. Зокрема, конструкції з абсолютно невідчужуваним об'єктом, ужиті в загальному значенні, мають трикомпонентну модель. Навпаки, конструкції з конкретним значенням мають облігаторний атрибутивний поширювач, оскільки обов'язковість наявного зв'язку між посесором та частиною чи органом тіла корелює з атрибутивністю, яка позначає сталу ознаку або стан об'єкта. Подібні структури характеризують посесор як унікальний у порівнянні з еталонним представником.

2. Для конструкцій з відносно невідчужуваним об'єктом класифікуючим компонентом посесивних відношень є необов'язковість зв'язку, що уможливує функціонування структур, які передають місце розташування соматизму на поверхні цілого — тіла. Типовим для реалізації цього значення є прийменниково-відмінкові форми *(на) N₆; (нід) N₅; (між) N₂; (поряд) N₂; (вище) N₂*.

3. Структурною особливістю конструкцій з абсолютно невідчужуваним об'єктом є регулярне використання моделі з однорідними та неоднорідними членами, субстантивними зворотами. Уживаними є також конструкції зі значенням порівняння. Оскільки людина являє собою фізичну та духовну єдність, використовуються структури (С — П — О — Лос), які репрезентують опосередкований зв'язок фізичного та психічного станів особи. У подібних конструкціях предикати виражаються тематичними дієсловами, що характеризують виявлення буття (*чайтисся, відбиватисся, світитисся, чутисся*), локатив, відповідно, виражається соматизмом. Означальний поширювач може відбивати безпосередній взаємозв'язок станів. У цьому випадку атрибут виражається прикметником на позначення емоціональних характеристик; моральних та вольових якостей людини.

4. Показовим є кількісне співвідношення дериватів-назв осіб та неосіб, що становлять ~1:4. Як бачимо, посесивний зв'язок *фізичні властивості – людина* являє собою базову модель для побудови відношень, в яких позицію посесора займають лексеми на позначення тварини, рослини. У мовній реальності зазначена модель проектується в конструкції органічної належності С — П — О; С – П — Attr — О. Фізіологічно-когнітивне сприйняття людиною зовнішнього вигляду представників флори та фауни зумовлює функціонування дериватів-назв, що містять ознаку за розміром, формою, кольором та кількістю частин тіла чи елементів будови посесорів. На цій підставі визначаємо конструкції органічної належності як типові для передачі відношень *характерні ознаки зовнішності – людина (тварина, рослина)*.

РОЗДІЛ 3 ДИФУЗНІ ТИПИ ПОСЕСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ

3.1. Конструкції зі значенням внутрішнього стану, властивості особи.

Людина пізнає дійсність у процесах сприйняття, пам'яті, мислення. Отже, відчуття є однією з форм відображення дійсності. Формами відчуття є емоції, афекти, стресові стани, пристрасті, що утворюють емоціональну сферу особистості, яка, у свою чергу, є одним з регуляторів поведінки людини, джерелом пізнання, відбиттям складних та різноманітних стосунків між людьми. Психічний процес пошуків і відкриттів, процес опосередкованого й узагальненого відбиття дійсності за допомогою аналізу та синтезу здійснюється за допомогою мисленнєвої діяльності.

У мовній реальності зазначені взаємозв'язки виявляються, абстрагуються та віддзеркалюються як компоненти змісту відношень між людиною й об'єктивною дійсністю (емоціональних, раціональних, відношень знання, сприйняття). Найбільш повно значення відношення розкривається на синтаксичному рівні, в реляційному значенні. Конструкції на позначення внутрішнього стану, властивості особи відповідно до типу зв'язків включають конструкції на позначення афективно-когнітивних проявів та інтелектуальних якостей людини.

Базова модель посесивних відношень має вигляд С – П – О ($N_1 - Vf$ (мати) – N_4). У позиції об'єкта виступають лексеми на позначення внутрішнього стану людини як психофізичного концепта.

3.1.1. Конструкції на позначення афективно-когнітивних проявів суб'єкта. Конструкції розглядуваного типу становлять ~75% (проаналізовано 300 одиниць) з-поміж конструкцій на позначення внутрішнього стану особи (усього зафіксовано 400 конструкцій). Іменники на позначення психічних станів характеризуються як абстрактні субстанції [68, с. 61-62], тобто такі, “що оцінюються мовним менталітетом як можливі об'єкти володіння для певного концепта (людини)” [68, с. 62]. Емоції як суб'єктивні психічні стани є безпосередніми переживаннями приємного або неприємного й відображають ставлення людини до навколишнього світу, інших людей і самої себе. Основна функція емоцій — “сигналізувати людині про те, наскільки зовнішні обставини та її вчинки відповідають потребам, цінностям та ідеалам” [184, с. 11]. Якщо така відповідність є і потреба задоволена, то людина зазнає приємних емоцій: *задоволення, захоплення, радість, насолоду, щастя, надію, довіру, кохання, гордість, цікавість*. Якщо ж такої відповідності немає (потреби не задоволені), то з'являються неприємні

емоції: *гнів, ненависть, злість, образа, досада, сум, горе, депресія, хвилювання, відчай, нудьга, сором, заздрість, відраза тощо.*

Отже, усвідомлення почуття співвідноситься з усвідомленням самого ставлення, яке в емоції переживається. Людина на власному досвіді переконується в тому, що „вона відчуває саме щастя, печаль чи страх, а не просто емоцію” [166, с. 202]. На цій підставі одиниці з дієсловами *мати, відчувати, почувати* відносимо до одного тематичного ряду, де предикати реалізують значення „переживати якесь почуття, емоцію”: ...*Вони ж сприймають це як її гордість і зарозумілість, самі теж почувують якусь ніяковість, змішану з образою і навіть заздрістю* [Довженко, с. 99], *Вона не оцінює, не відчуває ворожнечі чи захоплення, вона встановлює значення, виявляє суб'єктивну валентність, наближується до проникнення в суть речей* [Основи психології, с. 578].

У зіставному плані зазначимо, що для російської мови показовими є конструкції, що конституюються на базі дієслів *чувствовать, испытывать*. Напр.: *Ни ревности, ни боли он не чувствовал и только трепетал от красоты как будто перерождённой, новой для него женщины* [Гончаров, с. 139], *Впервые я испытал чувство гордости, что у меня такая девушка, и одновременно – ревность: с какой это стати мою девушку этот верзлик в свитере увёл из-за стола?* [Козлов, с. 56].

Факт відчуття, почуття особи може передаватися за допомогою описових форм, де концепт-посесор частково або повністю ототожнюється з простором, що вміщує почуття. У першому випадку типовою є форма *на серці, душі (на (в) N₆); в грудях (в N₆); у другому, відповідно, — у собі, ньому (у(в) N₆): Сидів і безглуздо всміхався, начебто поділяв усі веселощі...Начебто не мав на серці пронизливого суму, який з'їдав мені серце* [Шевчук 1987, с. 265], *Не було в ньому вже страху, стало байдуже, як і завжди* [Підмогильний, с. 79], *Здавалося б радіти, бо ж став студентом. Але на душі в Андрія був сум* [Цюпа, с. 56].

Тривалість почуттів передається за допомогою конструкцій з дієсловами *мати й носити*. У подібних конструкціях фіксуємо вживання лексеми *зло*, яке реалізує значення „почуття роздратування, гніву, досади”. Пор.: *Він усе ще не міг урівноважитись, кожним своїм вчинком і словом показував, що носить у серці образу* [Ткач, с. 94], *У 1934 році Павло Григорович з Харкова переїхав до Києва, ми почали зустрічатися рідко, хоч приязнь до нього я весь час носив у душі* [Сенченко, с. 545], *От кому б діток носити біля грудей, та носить вона біль і смуток у грудях* [Стельмах, с. 30] – *Зла в душі не носи, На мене образився, знаю, і правильно зробив, здуру я ляпнув* [Праліс, с. 56] — *Не маю зла до жодного народу* [Вінграновський, с. 21], — *Хочеш, я на коліна перед тобою упаду, тільки прости мені, щоб я знав: ти на мене не маєш зла* [Цюпа, с. 261], *Не маю зла на тебе і на неї* [Костенко, с. 48].

Якщо емоційний процес раптово оволодіває людиною і відбувається інтенсивно, такий стан називається афектом. Як правило, афект характеризується змінами свідомості, порушенням контролю за діями, а

також зміною життєдіяльності організму [165, с. 271-272]. Типовим для реалізації значення психічного стану є вживання конструкцій з дієсловами *захоплювати, огортати, обійняти, опанувати, заволодівати, проймаєти, брати, пронизувати*, які включають у семантичну структуру компонент раптовості, який сигналізує про інтенсивність почуття (емоції) та низький ступінь контролю особою над ними. Суб'єкт в аналізованих одиницях виражений іменниками на позначення емоцій і почуттів [153, с. 41]. Подібні лексеми не мають характерних тільки для них дієслівних предикатів і поєднуються з предикатами зі значенням виявлення (буття, стан) і знаходження [23, с. 168- 169]. Посесор може виражатися лексемами на позначення цілого або його частини, яка умовно містить емоції (людина – серце, душа, груди). Аналізовані конструкції формують комунікативні підтипи:

1. Інтенсивність у виявленні психофактів: *Страшне передчуття охопило його здається, він уже бачив колись подібну картину уві сні чи наяву* [Цюпа, с. 152], *Тільки тепер страх охопив дівчину* [Чотири броди, с. 169].

2. Ототожнення внутрішнього світу людини з „площею”, яка охоплюється емоцією: *Я дивлюсь на них, і чужий жаль огортає моє серце* [Сенченко, с. 509], *Хвиля суму обіймала його, він розумів, що вчинив недобре* [Десять Покальчук, с. 125].

3. Сприймання психофактів як фізичних об'єктів. Конструкції містять інформацію про те, що психофакт знаходиться в певному положенні, певним чином розміщується у просторі: *Дарма, що втискалася ненависть в цю просту, велику, гармонійну душу, дарма* [Кобилянська, с. 225]. Психофакт може характеризуватися за ознаками, які сприймаються органами чуття: *І все-таки Катерину гостро пронизував страх, коли вона знов угледіла його* [Праліс, с. 90], *Одвага в серці жевріла, мов племін, їй не страшні були ні гори-кручі, ні урвиська-яри...* [Українка, с. 352].

4. Емоції та почуття набувають ознак явищ і процесів або діють, як людина: *Ні, мене аж у горлі душить лютість, коли про се подумаю* [Франко 24, с. 180], *Але раптом він відчув, що його сковує ще не усвідомлений жах* [Ткач, с. 330], *Брати і сестри смутні їй ходили. Той самий жаль гнітив їх, що й мене* [Українка, с. 125].

5. Констатація факту наявності психофактів у внутрішньому світі людини: *...Степан чи не вперше відчув себе батьком, це почуття ще тільки народжувалося в ньому і через те нило тоненько і солодко* [Праліс, с. 48], *У вас живе любов до землі, хліборобська любов* [Цюпа, с. 44].

Отже, для художнього мовлення характерними є одиниці, в яких суб'єкт виражається іменниками на позначення емоцій і почуттів. Предикати утворюють ускладнені в семантичному плані конструкції, які є трансформованими варіантами семантичної моделі „суб'єкт – емоційний стан”. Оскільки психофакти на семантичному рівні набувають ознак явищ, процесів або живих істот, а на формально-граматичному поєднуються з предикатами, характерними для референтно-таксономічного класу суб'єктів (

явище, предмет, процес, людина. істота), такі висловлювання можуть містити практично всі тематичні групи предикатів.

Як свідчить кількісний аналіз, наведені конструкції становлять специфічну рису української мови, оскільки утворюють спеціалізований ряд для передачі пасивного стану особи.

Конструкції аналізованої семантичної моделі можуть реалізовувати значення наслідку афективного стану: зміни свідомості, життєдіяльності організму тощо. В українській мові перевага надається прийменниково-відмінковому утворенню (від) N_4 , (з) N_2 : *Маленькі діти від страху плакали* [Десять Габор, с. 31], *Звісно, що тоді сердешна Оксана від великої журби не об своїм умі була* [Кв.-Основ'яненко 3, с. 291], *Коваль кує, заліза немає, Ковалиха з жалю помирає* [Фольклор, с. 293], *Ніколи не забуде Лукія тих його чорних сліз, бо й самій часом аж горло перехоплює від люті...* [Гончар 1, с. 445]. У зіставному плані зазначимо, що в чеській мові більше дієслів керують орудним відмінком іменників, ніж в українській. Тому для чеської мови характерним є функціонування конструкцій з орудним безприйменниковим: *trnout hrůzou – ціпеніти від жаху; hypnout strachem – вмирати від страху / зі страху* [9, с. 68-69].

Значення психічного стану може включати семантичний компонент регулярності вияву короточасних за своєю природою емоцій чи обмеженого в часі почуття активності, що більшою мірою відповідає синтаксемній позиції “пасивного” суб’єкта — суб’єкта стану: *Чого їм не вистачало? Мали любов, мали дитину з любові, мали своє гніздо* [Шкляр, с. 59]; *Все маєш: вроду, молодість, кохання, багатство, хутко будеш мати й шану, належну командоровій дружині* [Українка, с. 532]; *Щоб ти ж таку печаль терпів, як я тепер маю* [Фольклор, с. 190]; *Думи та печаль, А більше нічого не мав я й не маю* [Шевченко, с. 138]; *Ніхто не має більшої любові, Як той, хто душу покида за друзів* [Українка, с. 127].

За нашими спостереженнями, характеристика емоцій у мовній реальності об’єднує якісний і кількісний параметри. Семантичне ядро поняття може варіюватися. Спектр можливих характеристик включає пряме й образне значення [153, с. 42]. Пор.: *радість — велика, світла, гостра, чиста; злість — важка, сміла, гірка, темна (чорна) — інтенсивність за відчуттям і виявом емоцій*. Але слід звернути увагу на те, що конструкції з атрибутивним компонентом на позначення емоцій переважно відбивають актуальний психічний стан, характеризуючи суб’єкт як пасивний. Наприклад: *На серці в Лебединця ворухнувся терпкий жаль* [Цюпа, с. 62], *Темно-гаряча пелена впала Колькові на очі, і спершу його пронизав крижаний страх, а потім огорнула нестерпна радість* [Шкляр, с. 189], *Темна пристрасть, що оволодіває нами, сприймається як вища цінність, про яку годі питати „навіщо?“, „звідки?“, „чому?“* [Основи психології, с. 582]. Типовими для реалізації цього значення є конструкції, що виражають суб’єктно-об’єктні відношення. Навпаки, конструкції, які містять оцінку почуття, включають у структуру посесивних відношень компонент регулярності, що уможливорює функціонування на формально-граматичному

рівні конструкції з дієсловом *мати*: *Чи мав я хоч одну чисту радість?* [Коцюбинський, с. 256], *Він міг мати які завгодно почуття — раптові, бурхливі, химерні, суперечні, і мав їх справді* [Підмогильний, с. 262].

Слід зауважити, що в науковому стилі конструкції моделі $N_1 — Vf$ (мати) — Atr — N_4 мають узагальнене значення. Афективно-когнітивна сфера людини характеризується за параметрами: ступінь контролю, рівень чутливості на хвилювання інших осіб тощо. Обов'язковим для розглянутих конструкцій є атрибутивний поширювач, об'єкт виражається тематичними лексемами: *контроль, самоконтроль, рівень, стабільність, напруженість, реакція*. Узагальнена характеристика особи як еталонного представника групи зумовлює кореляцію дієслів *мати* (*бути*) і *відрізнятися*: Пор.: *“Екстернали” емоційно нестійкі, у них поганий самоконтроль і висока напруженість — “Інтернали” з високими показниками суб'єктивного контролю мають емоційну стабільність, відрізняються значним самоконтролем і стриманістю* [Практикум, с. 99], *Циклотимік... має реалістичні погляди, жваві емоційні реакції, що коливаються між радістю і сумом* [Основи психології, с. 582].

Уживаними також є конструкції з неузгодженим означенням. Подібні одиниці реалізують значення єдності емоційного й пізнавального. Фіксується активна й пасивна форма моделей. Пор.: *Багато хто з них має... відчуття безмежних обривів, що відкриваються їм* [Основи психології, с. 585], *Для носіїв потенціалу самоактуалізації характерне... почуття єдності з людством, гостре відчуття добра і зла* [Основи психології, с. 419].

Емоційний стан, орієнтований на його носія — людину, є компонентом каузальної ситуації. Структура дієслова виражає інтенції для відображення “детермінації емоційних станів” [110, с. 72-74]. Досліджуваний матеріал дозволив виявити суб'єктно-об'єктні конструкції моделі $S — П — O — O_2$, де O_2 являє собою об'єкт, на який спрямовано емоцію. На формально-граматичному рівні вторинний об'єкт виражається прийменниково-відмінковими формами (*на*) N_4 ; (*до*) N_4 : *Вона часом мала до нього й жалі* [Шевчук 1989, с. 127], *Без метушні, без галасу, без життєвської мізерії він усе життя старається людям на теплий, як душа хліб, і всі мають до старого тільки любов* [Стельмах, с. 155], *Душею чує. І він до мене має почуття, але те почуття — то не кохання, воно не має назви* [Українка, с. 531].

Дієслова зі значенням переживання відчуття (*гніватися, сердитися, жаліти, кохати, любити, ненавидіти, тужити*) формують валентну рамку, яка передбачає позицію посесора й об'єкта володіння, вираженого іменником на позначення істоти. Подібні одиниці містять інформацію про спрямування емоції на іншу особу. Лексеми в позиції об'єкта мають форму відмінка, якого вимагає дієслово. Напр.: *Він ненавидів їх невпинно, гостро й злісно* [Довженко, с. 204], *Велике і в тім моє щастя, що ви полюбили мене* [Кв. Основ'яненко 2, с. 208], *Да ходить мати по комнаті, Плачеть-тужить по дитяті* [Фольклор, с. 292], *Як він її любить, як тужить за нею* [Кобилянська, с. 436], *...Вона в нього вірить, і зараз не менше, як тоді, коли сідала в каючок* [Гончар 1, с. 562].

Окремий ряд становлять конструкції, що відбивають відношення людина — об'єктивна дійсність, де сприйнята й оцінена у процесі діяльності реальність відображається за допомогою раціональних відношень. Вторинний об'єкт виражається іменниками, які позначають поняття, пов'язані з діяльнісною сферою людини. Структурна модель має вигляд: N_1 — V_f (мати) — N_4 — (до) N_2 : *А до неба він завжди мав потяг* [Гончар 2, с. 611], *Від пошивайла і підхопив науку малий Сахрон. Мав особливе відчуття до глини* [Цюпа, с. 337]. За такого типу відношень причина стану суб'єкта виражається за допомогою прийменниково-відмінникової форми (від) N_2 : *Засіяв він ячмінь вже при місяці, але вперше в житті не мав ніякої радості від посіву* [Стельмах, с. 63].

Якість, властивість характеру особистості в широкому розумінні “реалізується в поведінці діяча, яка оцінюється згідно з морально-етичним кодексом, закріпленим у певному соціальному середовищі” [41, с. 42]. Властивість може виявляти доброзичливе або недоброзичливе ставлення до людей, передавати спосіб пізнання світу. Негативне або позитивне ставлення активного суб'єкта до субординативного діяча представляє в позамовній дійсності двосуб'єктну ситуацію, де наявний взаємозв'язок на рівні дій та емоцій: *доброта, щирість, відкритість, уважність* відповідають почуттям *любов, радість*. Аналогічно можна утворити співвідносний ряд, що відбиває зв'язок негативного ставлення особи з афективно-когнітивним станом (*жорстокість, байдужість, егоїзм, агресивність — ненависть, злість, злоба*). За нашими спостереженнями, в художньому мовленні конструкції, що характеризують моральні властивості особи, конституюються на базі предикатів, виражених прикметником з відповідним значенням. Прикметники на позначення моральних властивостей можуть виступати також у функції атрибута. Аналізовані одиниці можуть мати дво- та трикомпонентну будову: *І був Вільгельм дуже лихий, пихатий* [Сенченко, с. 484], *Недаром його й завкомівці декотрі наші остерігаються: страшний, підступний і мстивий, кажуть, у тебе кум!* [Гончар 2, с. 178], *Нерішучий меланхолік є напрочуд чутливою людиною, яка природно співчуває кожному* [Основи психології, с. 215], — *Знаю, ти завжди був добрий до мене, ласкавий, уважний* [Цюпа, с. 142].

Для точних стилів типовими є трикомпонентні одиниці з узагальненим значенням. Подібні конструкції мають тематичні предикати. Пор.: *Як відомо, екстернали досить підозріливі й агресивні* [Основи психології, с. 568] — *Особам, які скоїли злочини, притаманні нестриманість, необдуманість вчинків, агресивність, конфліктність, мінливість у стосунках з іншими людьми* [Кримінологія, с. 98].

До конструкцій розглядуваного структурно-семантичного типу ми також зараховуємо фразеологічні одиниці моделі N_1 — V_f (мати) — N_4 ; $(Y) N_2$ — V_f (бути) — N_4 , в яких лексеми *серце, душа* в позиції об'єкта умовно позначають внутрішній світ людини [214, с. 137] й ототожнюються з простором, у якому містяться емоції й почуття. Такі структури типові для художньої мови (усього проаналізовано 80 одиниць).

Дії та вчинки людини в соціальній дійсності регулюються моральним кодексом, підвалиною якого є поняття про добро (співчуття, самоповагу, взаємодопомогу). Конструкції, що містять інформацію про людину, яка дотримується моральних постанов, утворюють спеціалізований ряд *Людина має серце (в грудях) — Людина має Бога в серці — Людина має совість* [154, с. 340-341].

Отже, трикомпонентна конструкція *Людина має серце* у значенні характеристики стану й потенційної поведінки реалізує позитивне значення. Регулярними є структури, що апелюють до суб'єкта з метою керування його діяльністю. У такому випадку предикат може виражатися дієсловом *мати* в наказовому способі. Пор.: *Май серце в грудях, май бога в серці, бо де ж це видано, щоб покійницю з домовини витягувати?* [Гуцало Кроп, с. 169], *Передерій. Стривайте! Тихше ви! Нещастя тут: людина умирає. То майте ж совість* [Кочерга, с. 335] — *Пашка: Совісті не маєш оббріхувати дарма бідну дівчину, та ще сироту* [Старицький, с. 33].

Заперечні конструкції, як засвідчує мовний матеріал, переважно є описовими. Напр.: *Цей доктор... із каменем замість серця, — це ж він і мій безвихідний хазяїн, мій звірячий інстинкт* [Хвильовий, с. 219], *Дід казав, що у Масія не було душі, а тільки сама пара, тому він і обдурював усіх, хто тільки до нього не заходив* [Довженко, с. 33].

Висловлення, що реалізують значення спрямованості емоції, почуття на інший об'єкт, мають у своїй структурі обов'язковий поширювач, виражений прийменниково-іменниковою формою. Вибір прийменника диктується моделлю керування. При цьому аналізовані конструкції можуть реалізовувати як позитивне, так і негативне значення: — *Передайте, що... — Степан закашлявся, потім, віддихавшись, додав: — Що я на нього серця не маю. Погарячився трохи, то й що?* [Праліс, с. 55] — образи; — *Чого б це ти мав серце до нас, своїх приятелів? — спитав Іван* [Шевчук 1987, с. 30] — ненависть, *Живу з нею про людське око, аби не говорили, але серця до неї більше не маю* [Кобилянська, с. 173] — любов.

Найбільш частотними порівняно з наведеними вище конструкціями є одиниці з означальним поширювачем, вираженим прикметником. Нами зафіксовано 48 одиниць, що складає 60% від кількості конструкцій з лексемами *серце, душа* в позиції об'єкта. Подібні одиниці, як правило, характеризують морально-психологічні переконання людини. За нашими спостереженнями, в більш як 90% (50 одиниць) конструкцій об'єкт володіння виражений лексемою *серце*; менш регулярним є вживання лексеми *душа* — 10% (3 одиниці). Регулярними є конструкції з дієсловами *мати, бути*. Напр.: *Няня мала чуле серце* [Гуцало, с. 126], *Він мав зле серце, що не знало простої, щирої радості* [Шевчук 1989, с. 218], — *Ви, сказали, що я маю жорстоке серце. — Але це не значить, що ви не здатні на добрі вчинки* [Шевчук 1987, с. 144], *Але серце в нього було чуле, довірливе, і він сказав: — Ідіть, тільки ненадовго* [Ткач, с. 140], *Пісні у неї — то велика туга, а серце в неї горде і трудне* [Костенко, с. 62].

Атрибутивний поширювач чотирикомпонентної конструкції може виражатися метафорично. Утворенню метафори сприяють типові асоціації, що виникають у результаті чуттєвого сприймання дійсності. Спільним для перенесення ознаки є загальна характеристика дії суб'єкта. Залежно від типу асоціації, яка лягла в основу метафори, можна виділити конструкції, основу яких складають асоціації: а) за кольором (*добрий — світлий; злий — чорний*); б) за формою, розміром (*добрий — великий*); в) за матеріалом (*камінне, крижане (льодяне) серце — серце з каменю (криги, льоду, сталі)*). Напр.: **Чоловік має, здається, чорні думки й чорне серце в грудях** [Шевчук 1987, с. 331], — *Є щось нелюдське в тому, щоб далі не бачитись. Вона це зрозуміла, вона має велику душу* [Підмогильний, с. 644], **Велике серце мала вона супроти своїх кривдників** [Довженко, с. 74], **Воно як маєш серце не з льоду, розп'яття — доля кожної людини** [Костенко, с. 94], **Вона презорстока! У неї серце зі сталі** [Франко 7, с. 75].

Таким чином, конструкції зі структурною формулою С — П (не) мати — О (серце); С — П (мати) — Аtr — О (серце) реалізують значення характеристики суб'єкта як активного діяча у стосунках з іншими особами, констатуючи односпрямований зв'язок між психічним станом суб'єкта й діяльністю.

Мовний матеріал засвідчує, що на формально-граматичному рівні зазначені конструкції функціонують нерегулярно і становлять ~ 24% (80 одиниць) від загальної кількості конструкцій з лексемою *серце (душа)*, яких проаналізовано 320 одиниць. Переважну більшість становлять конструкції зі значенням актуального психічного стану (зафіксовано 240 одиниць), де локативна синтаксема на семантико-синтаксичному рівні займає позицію суб'єкта процесу чи стану (фізіологічного або психічного). В аналізованих конструкціях посесор виражений іменником у формі родового відмінка (N_2 ; у (в) N_2). На посесивний зв'язок *суб'єкт — емоція (почуття)* також указує присвійний прикметник або займенник: *І, як печаль одвічна, двоєдина, душа Раїни плаче по церквах* [Костенко, с. 97], *Як він її любить! І того його серце тужить, що все це так пізно прийшло* [Сенченко, с. 467], *Душа у мене стрепенеться, серце заб'ється, і мені стане так весело, так весело* [Кв.-Основ'яненко 3, с. 325].

У більшості подібних конструкцій (75 одиниць, що становить 60%) на формально-граматичному рівні суб'єкт володіння не виражається й відновлюється в контексті. Напр.: *Йї було тоскно і гірко. Серце мліло й стискалося в передчуттях* [Смолич, с. 475], *Не носи мене високо, сестре: серце мліє, моторошно, жаско* [Українка, с. 313]. Власне семантична база речення відбиває складні взаємозв'язки між конкретним виявом психічного стану (емоцією, відчуттям). Пропозитивна номінація, виражена лексемою *серце (душа)*, є результатом трансформації власне посесивної конструкції та конструкції включення (значення психічного стану). У результаті згортання локатив функціонує як “простір вияву емоції” й ототожнюється з посесором-психофізичним концептом.

У зазначених конструкціях лексеми *серце*, *душа* виступають як інтерактивний партнер особи. У межах інтеракції особа звертається до себе через *серце* (уособлення внутрішнього “я”). Сема надмірного вияву емоцій і почуттів, їх інтенсивності зумовлює висунення локатива в пропозицію й визначає суб’єкт як пасивний.

Розглядувані конструкції відбивають взаємозв’язок між афектом та фізіологічним станом особи. Іменники *серце*, *душа* поєднуються з тематичними дієсловами, вжитими в переносному значенні. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє нам виділити конструкції, що характеризують суб’єкт дії як людину, істоту, предмет, процес, явище: *Його страшні очі чула на собі, а її душа кривавилася, мов покалічена* [Кобилянська, с. 194], *Чому ж без тебе серце рвесь, Душа болить і плаче?* [Франко 2, с. 150], *Чого серце плаче, ридас, кричить, Мов дитя голодне?* [Шевченко, с. 220] – людина; *Серце в’яне, співаючи, Коли знає за що* [Шевченко, с. 26], *Він почував, що всихає, його серце в’яло, і рвались там нитки ніжної мережки спогадів, яку він довго в’язав був увесь хмурний час, що лежав позад його* [Підмогильний, с. 158] – рослина; *У мене душа, було, піснями аж бринить* [Костенко, с. 50], *А душа вихлюпнулася з грудей і розлилася в цьому теплі, в цій незміряній зелені, в травневій блакиті...* [Сенченко, с. 234] – предмет, процес, явище, що сприймаються органами чуття; *І затріпотіло живе серце, а потім луснуло* [Хвильовий, с. 126], *Душа розм’якла якось, хоч коники ліпи, як з м’якуша* [Костенко, с. 63] – субстанція, що одночасно набуває декількох ознак.

Якщо вказується причина афективного стану людини, конструкції поширюються прийменниково-відмінковою сполукою (від) N_2 ; (з) N_2 : *Серце крається від жалю: як покалічили клятві вороги цей бідолашний сад!* [Ткач, с. 70], *Що йому було казати, коли в нього серце так і трепеще від радості...* [Кв.-Основ’яненко 3, с. 355].

Незначну кількість становлять одиниці (зафіксовано 10 конструкцій), в яких посесор виражається іменником у формі давального відмінка. На формальному рівні можливе опущення пасивного суб’єкта. Подібні висловлення передають взаємозв’язок психічного й фізичного стану людини. Напр.: *Йому краялося серце за сина* [Кобилянська, с. 118], *...Спершу її цей випадок так приголомшив, що вона навіть одразу протверезилась, але потім ... вона відчула, як їй знову боляче, надзвичайно боляче, заскеліло в грудях* [Хвильовий, с. 384].

Таким чином, внутрішній світ людини в мовному менталітеті представлений через опозицію емоційного світу та суб’єкта на рівні категорії активності / субординативності. Активність суб’єкта формально представлена три- або чотирикомпонентними конструкціями моделей відповідно: *Я маю радість, Він мав ненависть до Петра*.

Актуалізація локативного поширювача свідчить про пасивну позицію суб’єкта. Ступінь неконтрольованості афективним або неафектним психічним станом послідовно відображається в конструкціях із пропозитивним локативом у функції суб’єкта стану: *Серце сміється, Серце*

сміється від радості.

Статичність конструкцій зазначеного різновиду виявляється у проекції на тривалість типового виявлення емоційного стану в поведінці суб'єкта; афективно-когнітивних емоційних проявів; усвідомлення, і, як наслідок, відносну керованість психічним станом. Динамічність виявляється, відповідно, як короткочасність відчуттів, емоцій, некерованість психічним станом. Суб'єкт характеризується у площині субординативність / активність залежно від рівня усвідомлення й оцінки стану. Процес адекватного сприйняття психічного стану зумовлений тривалістю емоційних проявів. Структурно-семантичною особливістю зазначених конструкцій є каузативний поширювач, виражений фіксованими формами (*від*) N_2 ; (*через*) N_2 . Спрямованість емоції зумовлює функціонування вторинного об'єкта, який виражається за допомогою прийменниково-відмінкових сполук залежно від керування, відповідно, (*до*) N_2 , (*на*) N_2 , (*за*) N_5 .

Аналіз частотності вживання статичних конструкцій свідчить про те, що конструкції першого різновиду (зі значенням афективно-когнітивних проявів) за природою відношень між суб'єктом й об'єктом становлять спеціалізований тематичний ряд (проаналізовано 200 одиниць, що становить ~49% від загальної кількості конструкцій). Оскільки моральні властивості, сформовані в результаті переживання відчуттів, включають погляди, переконання, установки та ціннісні орієнтації і таким чином характеризують поведінку особи, її ставлення до інших людей, у мовній реальності більшість конструкцій (на позначення моральних властивостей) конституюється на базі предикатів, виражених прикметником (*добрий, щирий, байдужий, жорстокий*). Моделі з дієсловом *мати* функціонують нерегулярно.

3.1.2. Конструкції зі значенням інтелектуального стану особи.

Інтелектуальні характеристики людини, виражені предикатами якості (*мудрий, розумний, кмітливий, дурний, геніальний*), позначають властивість постійну, внутрішню, в певному розумінні невід'ємну щодо предмета. Тому ознака предмета “не переходить безпосередньо з однієї фази в іншу в кожний момент існування, а постає такою властивістю, з якою пов'язується типова своєрідність предмета, його відмінність від інших предметів” [51, с. 101; 104].

Отже, мінімальна структура конструкції зі значенням інтелектуальних характеристик особи в широкому розумінні є трикомпонентною: С — П — О (*глузд, кмітливість, розум*). Структурно-семантичні поширювачі конструкції моделі *Я маю розум* відповідають співвідносним трансформаційним рядам: а) вихідна модель — поведінка (діяльність); б) вихідна модель — модифікація якості.

Конструкція першого ряду реалізує значення “здоровий глузд; здібність оцінювати ситуацію, аналізувати її та керуватися цим у своїй поведінці діяльності”. Спостерігаємо регулярне вживання одиниць з дієсловом у наказовому способі, де мовець повідомляє об'єкт звернення про

вимоги до його поведінки. Пор.: *Як хочеш, сину. Маєш розум теж. Але ж подумай, щастя йде у руки* [Костенко, с. 65]; *Чудово! Маєте здоровий розум!* — *відповів Максим.* — *Людську силу, думаєте, на силомір можна зміряти?* [Підмогильний, с. 368]; — *Галло! Гей ти, дурний шматок м'язів! Що ти ще тут маєш говорити? Май глузд! Чи ти собі здаєш справу, хто ти і що ти?* [Багрянний 1992, с. 41]; *Ти, Грицю, май розум. Чи ти справді гадаєш, що ти лише один на світі?* [Кобилянська, с. 383].

Цей різновид конструкції, як правило, може модифікуватися в чотирикомпонентну конструкцію зі значенням “безпосереднього керування власною поведінкою, спираючись на здоровий глузд”. Структурна модель має вигляд: С — П — О (розум) — Inf / Vf, де лексема *розум* включає сему “соціальний інтелект”, що передбачає вміння встановлювати контакти, аналізувати дії та вчинки інших людей, виявляти емоційну чутливість на хвилювання інших [ПП, с. 121; Практикум, с. 92]. Дієслівні форми позначають рух, конкретну фізичну дію чи мовлення суб’єкта, що оцінює ситуацію: *Я мав глузд збагнути, що зв’язаний далеко не втечу, через це вирішив чекати* [Шевчук 1987, с. 24], *Чи то ж би я розуму не мала, Що я тобі правдоньку казала?* [Пісня, с. 53], — *Хіба ж би я розуму не мала, Щоб я тебе до роченьку чекала* [Фольклор, с. 381].

Зафіксовано конструкції з локативним поширювачем, вираженим прийменниково-відмінковим сполученням у (в) *голові*: *Яка таздиня сама чисто ходить, то в голові не розум, а пустоту має* [Кобилянська, с. 79], *Хлопець мав кебету в голові і завше міг це довести* [Шевчук 1989, с. 278]. Як бачимо, абстрактні поняття, що формують сферу володіння особи й позначають результати сприйняття й пізнання світу, мають визначений мовним менталітетом простір: *емоції, почуття — серце (душа); розум — голова*. Ототожнення інтелектуальної характеристики з простором уможливорює функціонування трикомпонентної конструкції, де об’єкт виражений лексемою *голова*: — *Де я мала свою голову, коли він був у неї* [Кобилянська, с. 118], *Вадим мав не тільки голову, а й руки* [Дімаров, с. 64].

Значення “особливості мислення: пізнавальна й мисленнева здібність людини; здібність логічно мислити” можуть реалізовувати конструкції з атрибутивним поширювачем, який виражається прикметником. Подібні одиниці містять суб’єктно-оцінну інформацію про особливості мислення людини. Структурною особливістю конструкцій є регулярна реалізація моделей з дієсловами *мати* (N₁ – Vf (мати) – Atr – N₄) й *бути* (У) N₂ – Vf (зв’язка) – Atr – N₁). Семантичний об’єкт володіння може виражатися іменниками *розум, голова*. Пор.: *Кого позаписували у поліцію, усі порозбігалися, окрім придуркуватого Вавила, який од роду має босу голову* [Стельмах, с. 405], *У Франческа була ясна голова, і він багато думав* [Білкун, с. 464], *Страшенно обдарований, ...чіткий розум у Миколи Борисова* [Сенченко, с. 237], *Батько мав ідеальний слух, тонкий розум, кмітливість і спостережливість* [Сенченко, с. 95], *...Який розум у нього чіткий та бистрий, в трудні хвилини на виручку цілому класові приходила його догадливість* [Гончар 1, с. 562].

Розглядувані конструкції переважають у художньому стилі. Уживаними є також конструкції з предикатами якості, які для наукових текстів є показовими. Напр.: *Екстраверт співчутливий, життєрадісний, кмітливий, любить ризик* [Практикум, с. 119], *Меланхоліки — це дуже чутливі люди, як правило, спостережливі, малоконтактні* [Практикум, с. 120].

Граничний вияв ознаки на рівні опозицій *Він мав розум* або *Він не має розуму* (**Він має не розум*) свідчить про те, що інтелектуальна якість у мовному менталітеті сприймається через абсолютивне значення. Проміжний ступінь інтелектуальної якості, що означає невміння здійснювати мисленнєві операції відповідним чином, тобто логічно, на мовному рівні виражається, як правило, описовими формами. Пор.: *Магазаник скривився, був у Стьопочки не розум, а розумець, розумець і залишився* [Стельмах, с. 476], *Адже ж я тобі жінка, та ще і люблю тебе, тільки у тебе трохи нема глузду* [Кв.-Основ'яненко 2, с. 458], — *Як маєш порожню макітру на плечах, стріляй! — бунтувався професор* [Гончар 2, с. 155].

Нами зафіксовано незначну кількість аналізованих конструкцій (10 одиниць), що пов'язано, очевидно, з наданням переваги позитивним якостям. Таке пояснення узгоджується із загальною тенденцією до вибору моделей на позначення ознак, які сприймаються як норма або як ідеал.

Якщо позицію об'єкта володіння займають іменники тематичного ряду (*обдарованість, нахил, здібність*), то конструкції поширюються узгодженим або неузгодженим означенням, вираженим прийменниково-відмінковою сполукою (до) N_4 . Подібні одиниці конкретизують складові пізнавальної та мисленнєвої діяльності людини. Предикат може виражатися дієсловами, які за значенням корелюють із дієсловом *мати*. Пор.: *Залізник мав організаторські здібності, війське вміння, ...відзначався непримиренністю й жорстокістю щодо гнобителів* [Шляхами віків, с. 92]; *...Обирай заняття, до якого маєш нахил, до чого лежить душа* [Гончар 2, с. 102]; *...Більшість осіб, які скоїли злочини, характеризуються обмеженими здібностями до якоїсь суспільно корисної праці* [Кримінологія, с. 98]; *Наталка й раніше мала великий нахил до куховарських уміlostей, а тепер у міру сил почала доводити на ділі, що нахил той не безпідставний був* [Сенченко, с. 279].

Таким чином, в українській мові конструкції зі значенням інтелектуальних характеристик реалізують значення “пізнавальна й мисленнєва здібність людини” та “здібність оцінювати ситуацію, аналізувати її та керуватися цим у своїй діяльності”. Структури мають модель з дієсловами *мати* і *бути*: N_1 — Vf (мати) — N_4 ; $Y(N_2)$ — Vf (бути) — N_1 . Розглядувані конструкції можуть поширюватися атрибутом із суб'єктно-оцінним значенням і локативом, вираженим прийменниково-відмінковою формою у (в) *голови*.

Слід зауважити, що аналізовані конструкції функціонують, як правило, в художній мові. У науковому стилі позначення інтелектуальних здібностей особи здійснюється за допомогою предикатів якості. Характерними також є конструкції, в яких конкретизуються складові пізнавальної та мисленнєвої

діяльності людини.

3.1.3. Конструкції зі значенням судження. Концепт, що відноситься до пропозитивного семантичного типу, відбивається “в узагальненому значенні таких слів, як судження, думка, твердження, повідомлення, факт” [18, с. 103-104]. Для цього ряду характерні розрізнення за ознаками реальність / гіпотетичність; верифікаційність / неверифікаційність; істинність / хибність. Лексеми реалізують відповідне модальне значення: *підозра, сумнів* (гіпотетичність і хибність), *впевненість* (істинність і верифікаційність), *відчуття, почуття* (істинність і неверифікаційність). У конкретному значенні з ними співвідноситься підрядна частина складнопідрядного означального речення, що уособлює емпіричний факт, реалію позамовної дійсності: — *Я не маю найменшого сумніву, — вів далі Славенко, — що найближчого часу мовна проблема буде радикально розв’язана* [Підмогильний, с. 568], *Ми довго мали підозру, що він фарбується* [Дімаров, с. 457] — *Галя мала почуття, наче стоїть роздягнута, а крізь вікно незглипно дивляться чийсь очі* [Шевчук 1989, с. 34], *Таке маєш почуття у собі, наче ті перші сніжинки висвітлили потаємний куточок душі* [Гуцало, с. 129].

За нашими підрахунками, ~74% конструкцій (усього проаналізовано 554 одиниць) передають судження, яке відбиває системно укладені різномірні факти. Трикомпонентне речення (на власне семантичному рівні) функціонує переважно за умови одиничного факту-підстави (для формування судження) й має низьку частотність уживання (зафіксовано 38 одиниць).

Судження, відбите в узагальненому значенні лексеми *думка*, може поєднувати перелічені вище ознаки. У поверхневій структурі речення зміст судження-думки виражається прийменниково-відмінковою формою (про) N_4 , іноді (на) N_4 : *Про строгий німецький порядок староста здавна мав високу думку* [Дрозд, с. 218], *На те дядя Вася мав свою думку: гулять — то вже гулять* [Дімаров, с. 315]. Складність змісту детермінує вживання підрядної з’ясувальної частини: — *Маю гадку, що це сама доля звела нас тут* [Гончар 2, с. 567].

Описові форми *гадки не мати про кого? що? (N₄); на гадці мати що? (N₄)* в реченні реалізують два значення: а) незнання про факт, подію; б) заперечення факту в когнітивній сфері: *Юстина про Мирона, про Ганку не мала й гадки* [Харчук, с. 238], *Ігореві стало незручно, бо нічого такого він не мав на гадці* [Щербак, с. 569].

Якщо змістом думки є погляди, позиції, принципи тощо, де думка виступає узагальнюючим поняттям до певної системи окремих суджень, то фігурує конструкція з формою *в гадці на гадці не мати що? (N₄); чого? (N₂): Ви вже жінка в літах, грішного і в думці не маєте, вам уже й Бог простить* [Коцюбинський, с. 68], *Кирило був чи не урочистіший, ніж учора, і, здається, щось мав на думці* [Гуцало, с. 103].

Складне речення зі сполученням *гадки не мати* представляє відношення, які включають такі семантичні компоненти: а) ускладненість ситуації, події; б) темпоральну різночасність когнітивного й емпіричного

фактів: *Ніхто* тоді й *гадки не мав*, що *Неллі* відвела страшну небезпеку від свого брата, прийнявши смерть на себе [Щербак, с. 129], *Мефодь не мав гадки*, що так обернеться [Харчук, с. 115].

Таким чином, інформація про можливість / неможливість; обов'язковість / необов'язковість емпіричного факту, події, ситуації формує семантично складне речення, яке становить два семантично елементарних речення відповідно когнітивної й емпіричної сфер: *Він може сказати лісникові, що вже обжився і до самої осені навіть гадки не має в село повертатися* [Гуцало, с. 32], *Андрія народила вже в шістдесят п'ятому, коли вони й думки не мали заводити третю дитину* [Дімаров, с. 85], *Охоплений досадою й гнівом, він прагнув відплатити дівчині; мав на думці зустріти Олексу і розповісти йому про все* [Цюпа, с. 365].

Речення з дієсловом *думати* містить інформацію про те, що думка сформована у свідомості суб'єкта, не актуалізована постійно; якість відображеного нечітка, приблизна. Концепт *думка* як найвищий ступінь генералізації судження залежно від актуалізації чіткості / нечіткості (приблизності) відображуваного включає відповідні тематичні групи: а) *намір, план, проект, рішення, думка*; б) *вигадка, думка, задум*.

Мовний матеріал показує, що лексеми першої групи в більшості випадків у сполученні з інфінітивом реалізують значення необхідності, тоді як друга група переважно функціонує у сполученнях зі значенням можливості: *До того ж Нуазе мав намір наділити своє дітище повним комплексом емоційної сфери людини* [Білкун, с. 290], *У перспективі він мав намір вести з нею діалог; десть у майбутньому, якщо пощастить, укласти угоду...* [СФО, с. 40], *Якось виходило так, що ті, хто знав професора Отаву, не мали наміру виказувати його фашистам* [Загребельний 1971, с. 84] — не мали думки про необхідність виказувати.

Отже, співвідносні трансформи *мав думку + інфінітив* — *думав + інфінітив*; *думав, що* — *мав думку, що* пов'язані синонімічними відношеннями.

Аналізуючи сполучення *думав повернутися = мав намір повернутися*, відмічаємо, що останнє становить описову дієслівно-іменну форму з модальним значенням. Зазначений зворот “формується з дієслова з послабленим значенням та абстрактного іменника, утвореного від модального дієслова: *мати намір = наміритися*” [18, 79]. Співвідносність сполучення з модальними дієсловами доводиться такими інтегральними ознаками: 1) інваріантний пропозитивний зміст, що забезпечується тотожністю лексемного складу; 2) рівновалентність конструкцій; 3) інваріантне граматичне значення, яке утворюється в результаті подібності синтаксичних відношень у конструкціях-синонімах; 4) подібність синонімічних умов функціонування синонімічних утворень унаслідок тотожності їхніх граматичних позицій.

У складі дієслів психічної діяльності зі спільною семою “психічне прагнення до реалізації бажання або рішення” виявлені такі: *збиратися, наміритися, вирішити, приготуватися*. Враховуючи інтегральні ознаки

синонімічних одиниць, звертаємо увагу на відповідність аналітичних конструкцій типу *наміритися поїхати* конструкціям типу *мати поїхати*, які становлять таку семантико-граматичну єдність, для якої характерні: а) особливий взаємозв'язок компонентів, що передбачає їх нерозкладність; б) включення в систему співвідносних форм будь-якого дієслова в ролі елементів парадигматичного ряду. Вчені виокремлюють два підтипи дієслів із семою наміру: дієслова власне наміру — *мати намір, наміритися, зібратися, планувати*; дієслова наміру посиленої дії — *вирішити, покласти, встановити* [189, с. 122-125].

Дієслова зі значенням власне наміру в поєднанні з інфінітивом формують аналітичні сполучення необхідності дії з граничним виявом обов'язковості. Сполучення дієслів зі значенням наміру посиленої дії та інфінітива реалізують значення можливості, вірогідності: *Маєш найкоротшим шляхом досягти того, чого люди добиваються все життя, маєш набути такого авторитету, щоб важити багато й тоді, коли втратиш феноменальні здібності* [СФО, с. 70], — *Маєш робити, то роби по правді*, — *вигукнула стара* [Шевчук 1989, с. 137].

Функціонуючи в реченні, на формально-граматичному рівні аналітична сполука *мати (дійсний спосіб) + інфінітив (намір)* координується з підметом, вираженим іменником на позначення особи. Логіко-семантичні елементи ситуації представляють або спрямованість дії в майбутнє (типовим є структурно-семантичний поширювач зі значенням призначення), або віднесення наміру у майбутній час — як констатація факту: *Сивоок сам доглядав, як варилася смальта для великих мозаїк, які мав викладати* [Загребельний 1971, с. 638], *...Приятель мав зайти, в шахи після хокею зрізались би чи в сусіднє кафе пішли, там обіцяли чеське пиво завезти* [Гончар 2, с. 684].

Спрямованість дії в майбутнє через намір як інтелектуальну підготовку, передбачення ситуації формально виражається дієсловом *мати* в теперішньому або минулому часі. Конкретність часової віднесеності дії передається за допомогою лексем із темпоральним значенням: *Їхня дочка вже спала, перед цим таки попаривши ноги, а він ще тільки має те вчинити* [СФО, с. 250], — *Почекайте, Мотре, щось маю сказати!* — *гукнув Семен* [Коцюбинський, с. 59], *Кулаковський мав розповісти про все приятелям або припинити плітки* [Шевчук 1987, с. 249].

Семантична сполучуваність дієслова *мати* окреслюється дієсловами зі значенням дії (адинамічні переміщення в просторі): *везти, вести, волокти, котити*; видів діяльності: *будувати, кувати, міряти, молоти, прядсти, точити, трамбувати*; дієсловами, що вказують на більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт (динаміко-поступальні): *чистити, шматувати, тиснути*; дієсловами зі значенням руху (включають підтип динаміко-моментальних дієслів): *приходити — прийти, приїжджати — приїхати: Мати внесла пляшку вина, що нею мали облити продану картину* [Дімаров, с. 353], *Аліна згадала, що по неї мав невдовзі зайти Вадим* [Дімаров, с. 63], *Федька Чиж почав бушувати, уже й з колгоспу мали*

погнати, а таки взявся за розум [Гуцало, с. 241].

Фаза підготовки суб'єктом своєї дії включає також дієслова *мріяти*, *прагнути*, *бажати*, *надіятися* [189, с. 124]. Деліберативне значення інфінітива у сполученні відповідними віддієслівними іменниками деталізується і представляється як об'єкт бажання.

Бажаність дії (суб'єкт вважає дію бажаною) як фаза внутрішньої модальності, найчастіше виражається словами *бажання*, *спокуса*, у сполученні з якими інфінітив набуває значення об'єкта бажання. З позиції логіко-семантичного аналізу зазначеної структури, намір включає сему бажаності, хотіння. Бажання-намір, що формується мисленням, а не відчуттям, орієнтоване на факт: *Я хочу зараз побачити Петра = Я маю намір зробити істинним судження “я побачив”* [18, с. 186-187]: *Хлопець завше мав спокусу погортати ті книжки, як робив це не раз удома, але досі у хлопцеві такої нагоди не було* [Шевчук 1989, с. 219], — *Не маю жодного бажання вмирати*, — сказав поет [Підмогильний, с. 488], *Я не маю ніякого бажання бачити людину, яка колись була мені... мила, розшарпаною на шматки* [Винниченко, с. 410].

Значення *вимушеності* дієслівному складеному присудку надають модальні компоненти *повинен*, *зобов'язаний* *мусить*, *має*. У “Словнику української мови” значення дієслова “мусити” тлумачиться через аналіз його синтаксичної функції, коли “дієслово вживається як член складеного присудка у значенні *повинен*, *повинна* (*робити щось; мати якусь властивість або якість, діяти всупереч бажанню, залежно від обставин; бути змушеним*)” [190, с. 830].

Ми розрізняємо одиниці, що реалізують значення вимушеності й повинності. У конструкціях зі значенням повинності (дебітивності) (проаналізовано 120 одиниць) наголошується, перш за все, на причині (підставі), яка стимулює, підштовхує або зумовлює подальший розвиток дій, але не вимагає його [152, с. 69-70]. Напр.: *Вони мають з літературою розраховатися, за останні десять-п'ятнадцять літ вона набрала сили* [Мушкетик, с. 263], *Тепер маю жити за вашим протоколом, а не так, як складається* [Гуцало, с. 225], *Людина має споживати 2–3 мг вітаміну групи В у день* [Біологія, с. 537].

Сема вимушеності актуалізується тоді, коли зовнішній контекст підкреслює обов'язкове виконання дії. При факті вимушеності спостерігається семантичний зв'язок складеного дієслівного присудка з каузальними конструкціями (зафіксовано 80 одиниць). У цьому випадку ситуація повинна включати негативну оцінку причини дії або її спростування. Позитивна оцінка мети (або кінцевого результату дії) функціонує як при активному, так і при пасивному суб'єкті [152, с. 70]: *Тепер така пора, що людина мусить людині помагати* [Франко, с. 211], *Хлів – ось де він, студент вищої школи, має жити* [Підмогильний, с. 315], *Юлічка кохається в тих квітах. “Мамо, ходіть-но до лісу, маєте дістати мені небовий ключ!”* [Гончар 1, с. 175], *Марфа: І чого б ти мала червоніти? Чи ти що вкрала, чи ограбувала когось?* [Кропивницький, с. 281].

Інфінітив зі значенням психічного стану суб'єкта в поєднанні з дієсловом *мати* реалізує значення повинності. У власне семантичній структурі речення зазначений взаємозв'язок причини й наслідку може виявлятися на рівні допустових відношень: *Я відчув невиясний біль. Від того з'явилося незбагненне почуття вини, хоч не мав би я почуватися винуватим* [Шевчук 1987, с. 291], *Всякі очі випадало зустрічати... уникливі, хитруваті погляди, виражають прямо протилежне тому, що мали б виражати насправді* [Гуцало, с. 13].

Зв'язок за функцією денотата підмета з типовими обов'язками включає, за нашими спостереженнями, також групу, де інфінітив у сполученні з дієсловом *мати* характеризує денотат підмета за ознакою, зумовленою законами природного розвитку подій (проаналізовано 40 одиниць). Дієслово *мати* набуває відтінку повинності: — *Вже скоро пташенята появляються мають*, — сказала *мати* [Гуцало, с. 5], *Навесні Задорожній мав кінчити інститут по відділу цукрової промисловості* [Підмогильний, с. 378], *Вся ця історія з убивством, судом і вироком стосувалася ніби не його, все сприймалось як тяжке непорозуміння, що має ось-ось розвіятись* [Гончар 2, с. 586].

Значення обов'язковості дії за типовою функцією може характеризувати денотат підмета на позначення: а) істот: *Коли ж ти не тішився, то смуток твій правильний, і знову-таки маєш бути задоволений* [СФО, с. 229], *Мені сниться, що я падаю... В той час, коли коли я маю вдаритись, прокидаюсь, і в мене болить все тіло* [Підмогильний, с. 106]; б) неістот: *Уяви собі огірок тільки-но зірваний з грядки, ти обчистив його, й запах з нього має йти такий, що в тебе слина тече* [СФО, с. 252], *Ось-ось мав одійти поїзд, біля вагона зібралися новобранці і ті, хто їх проводжав* [Праліс, с. 29].

У реченнях, де денотат характеризується за призначенням, розрізняються відтінки повинності залежно від того, як кваліфікується суб'єктом ситуація за ознакою передбачуваність / непередбачуваність. У другому випадку часова віднесеність дії може переміщуватися в минулий час й оцінюється з позиції наступного часового відрізка. Темпоральна різноплановість формально виражається складнопідрядним реченням; сполучення *мати* (дійсний спосіб) + інфінітив співвідносне з дієсловом *судилосьь*: *Сей аргумент мав заохотити Панталаху до піддання та уступлення становища на краєчку даху* [Франко, с. 179], *Те, що вони всі разом шукали стільки днів, аж дихало на нього жаром, хотілося скоріш лишитися на самоті, віч-на-віч з таємницею, яку мали відкрити йому гори* [СФО, с. 68], *І дедалі більше сповнюєшся переконанням, що неодмінно маєш увібрати в своє єство магію опівночного дощу* [Гуцало Кроп, с. 91].

Значення можливості виражається за допомогою лексем *спроможний, мати*: *Він спроможний і може добігти — Він повинен; має добігти*. У цьому випадку модальний компонент вживається для позначення вірогідності певної дії. Дієслово означає здібність (можливість) зробити щось у певний момент: *От-от мав відірватися від землі, перемагаючи нечисть, але до мене*

доторкнулася гаряча рука [Шевчук 1989, с. 159].

За нашими спостереженнями, до цієї групи слід віднести структурно співвідносні конструкції фразеологізованого типу, в яких підкреслюється сема вищого ступеня можливості (проаналізовано 40 одиниць). Це досягається за допомогою використання лексеми *сила*. Базова модель конструкції має вигляд: *мати* – N_4 (*сила*) – *інфінітив*; *не мати* – N_2 (*сила*) – *інфінітив*: *Часом Дмитро просто голодував у цілковитому розумінні цього слова, — жив фунтом житнього хліба цілий день, причім, мав досить сили не доторкнутися до другого фунта, залишеного на завтра* [Підмогильний, с. 595], *Бач, очуняв собака, отямився, тепер уже має силу тужити* [Гуцало, с. 84], *Нехай палає, не дає спокою, Поки душа терпіти силу має* [Українка, с. 88].

Для обох різновидів конструкцій спільною ознакою є облігаторність темпорального структурно-семантичного поширювача, який обмежує часовий проміжок здійснення дії, фіксуючи лише певний момент, протягом якого реалізується можливість, здібність суб'єкта.

На противагу першій моделі конструкція типу *мати* (*дійсний спосіб*) – N_4 (*сила*) – *інфінітив* реалізує основне значення спроможності. Цей факт підтверджується при зіставленні позитивних і негативних конструкцій, де компонент „неможливість дії” детермінує формування конструкції з високим ступенем вірогідності реалізації дії: а) співвідносно із здібністю за умови двосуб'єктності: *Ольга вже не мала сил просити, вмовляли свати* [Дімаров, с. 304], *Привиддя лихі мені душу гнітили, Повстати ж не мала я сили* [Українка, с. 100]; б) не зумовленої здібністю за умови односуб'єктності: *Чому людина не має сили виправити позад себе події?* [Підмогильний, с. 435], *Але я не мав сили підійматися так високо, ото ж повірив тому, хто покірно возив мене додому щодня* [СФО, с. 263].

Констатація можливості виявляє одиничну вірогідність реалізації дії: *Я не боявся жіночих силець звад — маю досить сили владнати своє життя так, як мені забажається* [Шевчук 1987, с. 554] — може владнати, але й може не робити цього. Конструкція моделі С – П (*мати*) — *інфінітив*) зі значенням категоричної можливості, функціонуючи в структурі речення, на власне семантичному рівні представляє дві елементарні ситуації: 1) *він має силу зробити (може, у змозі): суб'єкт — діяч*; 2) *я вважаю, хочу, думаю + він має (повинен) це зробити: суб'єкт — мовець*. Пор.: *Ти маєш владнати своє життя, як тобі забажається (бо маєш силу це зробити) — Едик мав вирішити життєву ситуацію сам* [Мушкетик, с. 175].

Таким чином, конструкції зі значенням можливості дії та категоричної можливості системно пов'язані з конструкцією зі значенням усвідомленої необхідності. Односуб'єктна ситуація, в якій суб'єкт є одночасно “посесором” певної можливості, вміння й виконавцем дії, включає імпліцитну (виражену на власне семантичному рівні) та експліцитну (формально-граматичний рівень) частини. Зовнішній план формує значення можливості як волі не-посесора, злиття ж зовнішнього й внутрішнього плану ситуації реалізує значення усвідомленої можливості як волі суб'єкта-

“посесора”.

Як показують результати статистичного аналізу, переважну більшість конструкцій базової моделі *мати (дійсний спосіб) – N₄ (сила) – інфінітив* становить варіант зі значенням низького ступеня можливості або неможливості дії (28 одиниць). Семантичною особливістю цього різновиду є розмежування дії, що не була здійсненою через недостатній рівень вміння: *Вона тонко заскиглила й заплакала, бо не мала сили витримати того відчайдушного болю в руках* [Шевчук 1989, с. 413], *Багаторічна економія дала змогу старому заплатити за моє навчання в коледжі, а от утримувати мене він уже не мав сили* [СФО, с. 140].

Подібність семантико-синтаксичних відношень, що виявляються в різних конструкціях, дозволяє виділити синонімічні структури — співвідносні конструкції: *мати силу читати // мати силу, щоб читати // мати силу для того, щоб читати*. Якщо інфінітив за дистрибутивною характеристикою передбачає об’єктний аргумент, виявляючи компонент призначення, підрядна частина дериваційно пов’язується з двома типами детермінантів: (на) *N₄*, (до) *N₂*. Пор.: *Сьогодні Едик не мав сили на задачі* [Мушкетик, с. 54], *Микола забував про домівку і стару матір, яка чекала його з обідом, — не мав сили до обідів* [Шевчук 1989, с. 59], *А чи маєш ти сили до тої боротьби, — ти, слабосила жінко?* [Коцюбинський, с. 164].

Можливість дії виражається також описовою формою *мати право*. Лексичне значення інфінітива та іменника в позиції суб’єкта дії зумовлюють функціонування семантичних відтінків загального значення: “бути в стані, змозі робити що-небудь” [169, с. 648-649]. Як демонструє мовний матеріал (зафіксовано 80 конструкцій), модель *мати право – інфінітив* у структурі речення виявляє чотири семантичні відтінки:

1. Можливість дії згідно з соціально закріпленим кодексом юридичних законів, наказів, правил тощо. Лексичне значення іменника в позиції суб’єкта дії не виявляє цього значення за умови генералізації, тобто спільного права для кожного члена суспільства, і навпаки, виконує функцію обмежувального фактора, виділяючи суб’єкт, якому надається право реалізувати певну дію: *Дружині й сину призначено з прибутків величезне утримання, граф також мав право розпоряджатися своїми грішми* [Шевчук 1987, с. 323], *Як жилося до колгоспів? Чи мали право селяни купувати техніку?* [Діброва, с. 120], *Обшук вважається незаконним, якщо він здійснений приватною особою, у тому числі з правоохоронних органів, яка не має права його проводити* [Кодекс, с. 390].

2. Можливість, яка визначається соціально закріпленим кодексом чи системою умовних правил, звичаїв, традицій тощо: *Галя мала право благословити їх, адже матір’ю вона ставала, творителькою життя і його охоронницею* [Шевчук 1989, с. 112], *Вигнаний з гімназії мав право доносити кашкет, але не мав права носити герб з ініціалами* [Смолич, с. 193], *— Як там сказано у Довженка? Людина, що не посадила дерева, не має права одружуватись, — жартував Лебединець* [Цюпа, с. 76], *У стародавньому Римі раб не мав права з’явитися на люди у капелюсі* [

Костюм, с. 98].

3. Можливість, передбачувана морально-етичним кодексом, що регулює стосунки між людьми на моральному й етичному рівнях. Суб'єктно-оцінна інформація представляє процес самоусвідомлення особистості як з позиції власне моралі, так і з позиції взірцевої поведінки відповідно до певної соціальної функції: *Мене аж зло пройняло: яке має право вона дивитися отак на мого брата і яке має право так безглуздо всміхатися чужій людині мій брат?* [Шевчук 1989, с. 36], *Людина не має права приділяти смерті багато уваги. Це нижче гідності* [Щербак, с. 400], *Декопті з чоловіків уявили собі, що вона (Єлька – Т.М.) справді кожному тепер доступна, який-небудь гультай аліментний і той вважав, що має право докучати їй, домагатися взаємності* [Гончар 2, с. 37].

4. Можливість / неможливість дії як результат відповідності / невідповідності ідеального (взірцевого) образу природному стану речей: — *Ви унікальний спеціаліст і заради однієї лікарки просто не маєте права відкривати цілі курси* [Щербак, с. 208], *Учителька! Адже й вчителька має право картати* [Коцюбинський, с. 160], *Ромя вважав, що він має право на певну розхристаність душі* [Гончар 2, с. 65].

Описові форми *мати право на* – N_4 представляють в позиції третього компонента тематичні групи лексем: а) іменники на означення емоцій, відчуттів; іноді — інтелектуальних якостей; б) іменники на означення предметів посесивної належності; в) іменники на означення заслуг (*честь, звання, пошана*): *На честь таку він має право. Депутат на похороні* [Коцюбинський, с. 171], *Він розумів, що вона зараз мала право на помсту* [Мушкетик, с. 242].

Третій компонент описової форми, виражений віддієслівним іменником, зумовлює заповнення позиції об'єкта дії. Залежно від особливостей керування розрізняємо моделі *мати право на* – N_4 – N_5 ; *мати право на* – N_4 – N_2 : *Не може розглядатися як злочин проти власності заволодіння майном, здійснене всупереч встановленого порядку, у випадку, коли винний вважав, що він має право на володіння, користування, або розпорядження майном* [Кодекс, с. 449], *Таке клеймування провадиться в органах, які здійснюють пробірний контроль або в акредитованій... лабораторії певного суб'єкта підприємницької діяльності, який має право на клеймування виробів власного виробництва державним пробірним клеймом* [Кодекс, с. 576].

Мовний матеріал засвідчує, що наведені моделі є показовими для офіційно-ділового стилю. Цей факт можна пояснити тим, що точний стиль характеризуються іменним характером висловлювання. Називаючи граматичну предметність, абстрактні іменники акцентують увагу не на власне дії, а на процесі. У цілому висловлювання набуває узагальненого значення.

Регулярним і закономірним є співвідношення конструкцій, що являють собою партиципні речення, з двоядерними дієслівними реченнями симетричної будови, тобто з суб'єктом-підметом й об'єктом-поширювачем у

знахідному відмінку: *Таке обмеження може стосуватися будь-яких прав, якими громадянин наділений за законом* [Кодекс, с. 387] — *Таке обмеження може стосуватися будь-яких прав, які громадянин має за законом.*

У зіставному плані слід звернути увагу на те, що конструкції розглядуваного типу, які конституюються на базі дієслова *мати*, функціонують в усіх стилях сучасної української мови. Залежно від значення та мовної функції мають місце модифікації вихідної моделі. Отже, можна говорити про системність у вираженні конструкцій вихідної моделі $N_1 - Vf$ (мати) — N_4 (думка). Модальне значення дієслова *мати* передається тематичними дієсловами (або прикметниковими формами) зі значенням повинності або наміру.

Модальний компонент внутрішньої зумовленості дії структурно ґрунтується на опозиціях вірогідність / верифікаційність; можливість / неможливість; постійність / тимчасовість, що формують ієрархію ступенів вияву здібності.

Статичні конструкції моделі $S - Vf$ (мати) – O (право) вказують на можливість дії згідно з усталеною, соціально закріпленою системою правил, угод, умов і формують спеціалізований тематичний ряд. У динамічних конструкціях виділяється дія, нездійснена можливість якої визначається рівнем уміння, навички або станом (фізіологічним і психічним) діяча. Такий розподіл дозволяє перший різновид конструкції віднести до периферії статичних конструкцій, а другий — до власне динамічних, де структурний компонент модального значення — тимчасовість — корелює із семантичною характеристикою номенів на означення стану.

Функціонування лексеми *сила* в розглядуваних структурах свідчить про системний зв'язок конструкцій із значенням усвідомленої та вірогідної можливості. Структурні формули, відповідно мають вигляд: *мати* (дійсний спосіб) – інфінітив; *мати* (дійсний спосіб) – *сила* (N_4) – інфінітив.

3.2. Конструкції на позначення самопочуття особи, її фізіологічного стану

Людина як психофізичний концепт усвідомлює й оцінює самопочуття на основі поняття про фізичний стан. Шкалою для оцінювання є позитивна характеристика фізичних відчуттів, стану органів та частин тіла людини. Відхилення від еталона у вигляді мимовільних дій або недуги виникають стихійно й не контролюються людиною. Цей факт визначає тенденцію до використання в мовній реальності конструкцій з пасивним суб'єктом моделі ($У$) $N_2 - N_1$, які являють собою одноподібні двокомпонентні номінативні речення: — *У мене катар, гастрит по-новому, і зуби — самі бачите* [Білкун, с. 40], — *Невтішні справи, — похитав головою Муталіб. — Я знаю, — сказав Степан. — У мене порок серця* [Праліс, с. 62], — *Поклала руку на чоло. — Та в нього, сердешного, жар* [Цюпа, с. 84].

Нами проаналізовано 104 одиниці на позначення самопочуття особи. Результати статистичних підрахунків свідчать про те, що конструкції моделі (У) $N_2 - N_1$ становлять $\sim 45\%$ (зафіксовано 47 одиниць). Подібні конструкції характерні для художнього й розмовно-побутового стилів. Напр.: – *Нащо так хвилюватись, Марто? — спитав він. — Я? Ні... Я зовсім спокійна, — прошепотіла вона. — Тільки жар у мене... Обличчя горить* [Підмогильний, с . 734].

Деякі мовознавці стверджують, що модель з дієсловом *мати* типу * *Він має ангіну* не функціонує в українській мові, оскільки хвороба передбачає пасивність суб'єкта. На функціонування висловлювань даної семантики з дієсловом *мати* впливає опозиція “позитивне — негативне” [115, с. 14; 19, с. 166]: *Вона має здоров'я*, але **Вона має бронхіт*. Проте, за нашими спостереженнями, у науковому стилі конструкції моделі $N_1 - Vf$ (мати) – N_4 функціонують регулярно й не мають додаткових семантичних відтінків, що відбивають ставлення мовця до об'єкта спостереження. Отже, в українській мові семантичні компоненти ряду модальність – нейтральність визначають сферу вживання аналізованих одиниць відповідно з конкретним й узагальненими значенням. Слід зауважити, що поряд з вихідною структурою вживаними є також деривати моделі $N_1 - (з) N_2$; $N_1 - (на) N_4$. Пор.: *Профілактика інфекційного (бактеріального) ендокардиту проводиться у дітей, що мають тонзиліт* [Медицина, с. 57] – *У формуванні резистентності значну роль відіграє збільшення числа хворих з імунodefіцитом* [Медицина, с. 5], *Обстежено... сто двадцять шість хворих на ендокардит до, під час та після операцій протезування клапанів серця* [Фізіологічний 4, с. 67].

Визначення діагнозу захворювання передбачає детальний аналіз біохімічних процесів, рецепторних структур, молекулярної фізіології, що на формально-граматичному рівні зумовлює функціонування чотирикомпонентної моделі $N_1 - Vf$ (мати) – $Attr - N_4$. Атрибут виражається узгодженим і неузгодженим означенням. Пор.: *...Діти мають каріозні зуби, хвороби пародонту, запальні процеси сечостатевої системи* [Медицина, с . 57]. Ми звернули увагу на те, що в наукових текстах регулярно використовуються деривати чотирикомпонентної моделі: *У хворих з нирковою недостатністю корекція доз не потрібна* [Медицина, с. 64], *Одержані результати дозволяють рекомендувати для лікування хворих з переломами нижньої щелепи сталеві шини* [Фізіологічний 4, с. 28], *Останніми роками неухильно зростає кількість хворих на запалення лімфатичних вузлів* [Ваше здоров'я, с. 3].

У науковому стилі активно функціонують описові конструкції та їх деривати. Пор.: *Контрольна група – 10 здорових жінок, котрі не мали ознак передчасної атрофії шкіри. До третьої групи увійшли жінки з ознаками передчасної атрофії шкіри у вигляді посиленої пористості на обличчі та спині, зморшок на обличчі, зниження еластичних властивостей шкіри, великої кількості доброякісних новоутворень шкіри* [Фізіологічний 5, с . 94].

До конструкцій розглядуваного структурно-семантичного типу ми зараховуємо моделі, що конституюються на базі тематичного дієслова *хворіти*, яке за значенням корелює з дієсловом *мати*. Напр.: *Хлопчики хворіють на ендокардит у 2–3 рази частіше, ніж дівчатка* [Медицина, с. 51], *У законі спеціально зазначено, що відповідальність настає, якщо особа усвідомлювала, що хворіє саме на таку хворобу...* [Кримінологія, с. 55].

Схильність людини до певного захворювання залежно від фізіологічних особливостей організму в мовній реальності передається за допомогою конструкцій з дієсловами відповідного значення (*переважати, спостерігатися, зустрічатися*). Структуру моделі визначає семантичний компонент, який вказує на вірогідність, але необов'язковість виникнення хвороби у потенційного суб'єкта. Напр.: *У новонароджених переважає внутрішньоутробне і нозокоміальне інфікування* [Медицина, с. 34], *Поза лікарняні пневмонії спостерігаються у доношених в основному після 3–6 тижнів життя, у недоношених – після 1,5–3 тижнів* [Медицина, с. 34], *У віці до 1 року пієлонефрит частіше зустрічається у хлопчиків* [Медицина, с. 80].

У художньому мовленні чотирикомпонентні конструкції реалізують значення регулярності виявлення симптомів хвороби, що уможлиблює функціонування структурної моделі типу: С — П — Atr — О (N₁ – Vf (мати) — Atr — N₄): *У свої сорок п'ять я маю хвору печінку, лисину і клопіт з сином* [Мушкетик, с. 20], *Курити Віктору було заборонено, бо мав слабкі легені, але тепер можна було дозволити собі таку втіху* [Підмогильний, с. 38]. Атрибут містить негативну оцінку фізичного стану певного органу тіла людини: *хворий, поганий, нікудишній, слабкий (слабкий), кволий*.

Нами зафіксовано конструкції, які містять суб'єктно-оцінну інформацію про задовільне самопочуття людини. Пор: *У нього не серце — насос. Ну, справжній тобі мотор. Воляче серце, бегемотяче, слоняче, іхтіозавряче: наче не знаю, яке у Ковтяги серце* [Білкун, с. 41].

Зустрічаються також описові форми, вжиті у прямому чи переносному значенні: *Уже прощаючись, дядько Григорій сказав Данилові: Побудь, хлопче, хоча б з пару днів біля нашої річки, бо, видиться, маєш у тілі біль* [Стельмах, с. 396], — *А що у вас з ногами? — Вони в мене більше не ходять* [Ткач, с. 335]. Регулярною є конструкція зі структурною формулою N₁ – Vf (мати) – N₄ (здоров'я). Вихідна трикомпонентна конструкція має комунікативну цінність: характеризує фізичний стан особи – узагальнено – як позитивний: *А ви, кумо, вилітнулись, маєте здоров'я, то й добре, я теж мала здоров'я, як була молода* [Гуцало, с. 237], *Сліпи б не заливав. – Маю здоров'я, – чомусь розлютився Мисочка* [Праліс, с. 26].

Отже, відзначаємо стильову диференціацію у використанні конструкцій на позначення самопочуття людини. Статичні конструкції конституюються на базі дієслова *мати*, виявляючи семантичний компонент регулярності вияву симптомів задовільного або незадовільного фізичного стану людини. Формування динамічних конструкцій зумовлює компонент вірогідності, але необов'язковості вияву симптомів.

У художньому стилі переважають конструкції, семантична модель яких включає пасивний суб'єкт (У) $N_2 - N_1$. Дієслово *мати* вживається в чотирикомпонентних одиницях, що містять суб'єктно-оцінну інформацію про фізичний стан. Оскільки в подібних одиницях об'єкт виражається соматизмом, уважаємо атрибут обов'язковим поширювачем аналогічно до одиниць органічної належності. Слід зазначити, що в науковому стилі чотирикомпонентні конструкції, в яких об'єкт виражається описовою формою. Об'єктивна оцінка функціонування органів і частин тіла людини на формально-граматичному рівні передається за допомогою сполучення іменника на позначення захворювання й соматизму в родовому відмінку (*стеноз аорти, пролапс мітрального клапана серця, дефект міжшлуночкової перегородки, атеросклероз коронарних судин, природжені та набуті пороки серця*).

У художньому мовленні функціональними є конструкції, що містять суб'єктно-оцінну інформацію про стан людини (*Хворий має пролапс мітрального клапана серця – Хворий має слабе серце*), або моделі з опущеним компонентом на позначення родового поняття (*У хворого пролапс (серця) – У хворого стеноз (аорти)*).

Інший різновид відбиття в мовній реальності фізичного стану людини становлять конструкції, в яких актуалізуються конкретні больові відчуття, співвідносні з моментом мовлення. Подібні одиниці ми відносимо до периферійних структур розглядуваного структурно-семантичного типу. Відзначаємо асиметрію між власне семантичним і формально-граматичним рівнями, що зумовлено такими семантичними компонентами: мимовільний характер больових відчуттів, інтенсивність їх виявлення, субординативність посесора. Характерною для таких конструкцій є модель, в якій дієслова представляють тематичну групу зі значенням “больові відчуття”: *боліти, колоти, ломити, тиснути, давити, тремтіти, щеміти*, які вживаються в прямому чи переносному значенні.

Зазначені конструкції розглядалися дослідниками П.Залозним, Є.Тимченком [95, с. 24-25; 208, с. 13-14]. На думку Є.Тимченка, посесор може мати форму давального, знахідного та прийменникового родового відмінків, оскільки “форми акузативу, однакові у займенників з формами генітиву, усвідомилися як генітив посесивний, що в займенниках особових або зворотнім уживається з прийменником *в*, або чергується з дативом: *Мене болить голова, в мене голова болить, мені голова болить і моя голова болить*” [208, с. 14]: “*Запізно вже лікар прибув!*” — “*Що вас болить?*” [Франко 4, с. 401]. Досліджуючи полтавські говори, В.Ващенко зазначив, що майже цілком переважає конструкція з родовим належності типу *у мене болить голова*. Конструкція з давальним відмінком зафіксована в давніших записах [42, 247-248; 289].

Мовний матеріал засвідчує, що значення суб'єкта, як правило, виражає прийменниково-відмінкова форма *у (в)* N_2 , почасти фіксується безприйменниковий давальний (N_3). Пор.: *Крутиться карусель, голова в Дар'ї крутиться* [Сенченко, с. 342], *Він боязко переступив поріг, дивиться*

— а батько скрипку ховає у продовгуватий потертий чемоданчик, **пальці йому тремтять** — такі жовті [Шкляр, с. 183], **Марта заявила, що голова їй болить**, та й справді голова її отупіла, і, не досидівши лекції, помандрувала додому [Підмогильний, с. 642], **І раптом вони відчули, що їм не боліли попереки**, не шуміло в головах [Смолич, с. 227], ...**Стара Дунька вдавилася, а старому Павуку горло сперло** [Десять Закусило, с. 43].

Модель з формою родового відмінка посесора і предиката, вираженого дієсловом *боліти*, є домінантною, інші моделі, що включають дієслова тематичної групи, реперезентують зворотне співвідношення відповідно 1 : 3. Семантичну базу речення типу *У мене болить голова* становлять два елементарні речення: *У мене болить голова* — *Голова болить* + *Голова належить мені*.

У безособових реченнях спостерігаються позиційні зміщення: посесивний об'єкт виступає в позиції локатива. Такі речення реалізують значення відчуття мимовільної дії і не завжди перебувають у взаємозв'язку з двоскладними реченнями, оскільки тематичні дієслова за дистрибутивними характеристиками передбачають, як правило, локатив або об'єкт дії при активному суб'єкті. Регулярним для подібних структур є локативний поширювач, виражений прийменниково-відмінковими формами (*від*) *N*₅, (*в*) *N*₆ або прислівниками: *Вертес прокинувся серед ночі від того, що в нього пересохло в горлі й палило всередині* [Білкун, с. 329], *Левко тяжко дихає, помутніло в голові йому, аж поточився, мало не заходиться* [Гордієнко, с. 193], *Отут мені, в кінці спини, то смика, то штрика* [Глазовий, с. 169], *У Северина Вакуловича аж захололо в грудях* [Сенченко, с. 292]. Посесор у розглядуваних конструкціях виражається родовим у (*в*) *N*₂ та давальним безприйменниковим. При транспозиції локалізатора дій в позицію підмета речення трансформуються у двоскладні: *Пече мене в очах* — *Печуть мене очі*.

Слід зазначити, що в українській мові позиція суб'єктного члена може бути потенційною, тобто опускається. Ця риса відрізняє систему української мови від чеської, в якій, за спостереженням Й.Андерша, такі позиції є обов'язковими (*Loure ti v kříži, Brni ti v poze*) [9, 155]: *Перед третім ліском Іванко вирішив перепочити — в голові мутилося, гарячий піт заливав рясно з голови до ніг* [Смолич, с. 399], *Крім того, вуха його горіли, а в скронях стукало* [Хвильовий, с. 147].

Якщо зазначається причина виникнення больових відчуттів, конструкції поширюються обставиною, вираженою прийменниково-відмінковою формою *від* (*од*) *N*₂. Проаналізований мовний матеріал засвідчує, що регулярно вживаються моделі з особовими й безособовими дієсловами. Пор.: *У мене ще шия почала боліти од шапки* [Довженко, с. 34], — *Болить, — каже, від куріння голова у мене* [Глазовий, с. 170], (*У Савки*) *від потрису заболіло вухо, потягло під очима, загуло в щелепах, обізвалось кольками під грудьми* [Сенченко, с. 356].

З цього можна зробити висновок про те, що конструкції зі значенням конкретних больових відчуттів мимовільного характеру представляють моделі з пасивним суб'єктом (у родовому й давальному відмінках) і

предикатом фізичного стану. Динаміка зміни тематичного поля дієслова через опозицію неметафоричності / метафоричності значень детермінує позицію локатива. Це свідчить про послідовність використання в українській мові зазначеної моделі у виразах зі значенням фізичного стану істоти й пояснює нівеляцію предиката стану на формально-граматичному рівні у структурі речення з дієсловом *мати* на основі виділення компонентів: непередметність об'єкта; мимовільність дії, рухів суб'єкта; неконтрольованість стану.

У порівняльному плані слід зазначити, що аналізовані одиниці є характерними для художнього й розмовно-побутового стилів, у науковому мовленні подібні конструкції не вживаються. В українській мові спостерігаємо чітке функціональне розмежування моделей зі значенням фізичного стану особи.

Таким чином, конструкції на позначення самопочуття людини конституюються на базі предикатів, виражених тематичними дієсловами, що за значенням корелюють з дієсловом *мати*. Для художнього мовлення характерною є вихідна модель $N_1 - Vf$ (мати) – N_4 з об'єктним компонентом, вираженим іменником *здоров'я*. Конструкція в цьому випадку будується відповідно до опозиції "позитивне – негативне" у структурі семантичних компонентів посесивних відношень. Чотирикомпонентні конструкції моделі $N_1 - Vf$ (мати) – $Atr - N_4$ (соматизм) містять суб'єктно-оцінну інформацію про фізичний стан особи. Семантичні компоненти (мимовільність й інтенсивність прояву больових відчуттів) зумовлюють функціонування конструкцій з особовими й безособовими тематичними дієсловами.

У науковому стилі вживаються три- та чотирикомпонентні конструкції, що конституюються на базі дієслова *мати*. Об'єкт виражається іменником на позначення захворювання або сполученням цього іменника з соматизмом. Семантичні компоненти – вірогідність, але необов'язковість виникнення захворювання – зумовлюють формування динамічних конструкцій. Регулярно вживаються описові структури і їх деривати. Подібні одиниці містять детальну інформацію про біохімічні процеси, що викликають симптоми захворювання.

Базовою опозицією семантичних компонентів для цієї групи конструкцій є "активність — субординативність" суб'єкта з перевагою другого компонента. Крім цього, тривалість / нетривалість больових відчуттів або симптомів визначає статичність / динамічність перебігу непередметного посесивного об'єкта — хвороби, недуги тощо. Це свідчить про те, що в системі посесивних конструкцій зазначена група представляє посесивні відношення аналогічно відношенням конструкцій зі значенням психічного стану, представляючи об'єкт як okazіонально невідчужувану константу.

3.3. Конструкції зі значенням наявності зовнішніх обставин, ситуацій і подій у житті людини

Конструкції зі значенням наявності зовнішніх обставин, ситуацій та подій у житті людини інформують про дії і процеси, що пов'язані з особою. Подія як концепт належить до семантичного типу, який відображається в узагальненому значенні таких слів, як *подія, дія, вчинок, процес, зміна*, і в конкретному значенні таких слів, як *зустріч, прощання, від'їзд*. Категорії онтологічного ряду (ряду подій) можуть розрізнятися між собою за такими параметрами, як статичність / динамічність; кульмінативність / некульмінативність; результативність / нерезультативність; кількісна характеристика [19, с. 103].

Зазначені параметри обмежують використання дієслів *володіти, належати* у структурах розглядуваного семантичного різновиду, оскільки відношення між суб'єктом та об'єктом визначається як відношення оказіональної належності. Натомість, активно функціонують конструкції з дієсловом *мати*. Із базовою моделлю співвідносяться також номінативні двокомпонентні речення ((У) N₂ – N₁), що набувають різного граматичного оформлення. Зазначені структури реалізують значення повторюваної результативної події в житті особи. Напр.: *Знову мав неприємну сутичку з геологорозвідувальниками*. [Цюпа, с. 266], — *Хоча бувало в них таке, коли вже ніхто не вірив, а людина жила, Волощук каже, що в нього був такий страшний (чи щасливий) випадок, коли серце одного чоловіка забилося уже в морзі* [Праліс, с. 137], — *Ситуація у нас така, майстерності у нас не вистачає* [Білкун, с. 115].

Ситуація конкретна за змістом й існує в певних просторово-часових межах. Тому для розглянутих конструкцій типовим є темпоральний і локативний поширювачі. Напр.: *...Недавно, тижня з півтора тому, вона мала рішучу балачку з таким увивачем, молодим господарником* [Підмогильний, с. 545], *Учора в Лариси був випускний вечір* [Цюпа, с. 322], *Вибачившись, пішла спати Іринка (у неї завтра уроки в школі), а ми гомоніли й гомоніли, власне, більше розповідав Муталіб* [Праліс, с. 211].

Якщо конструкції характеризують подію, то на формально-граматичному рівні поширюються атрибутивним компонентом. Оцінка ситуації залежить від характеру діяльності певної особи (осіб), можливостей і ціннісних орієнтацій. Напр.: *Але мушу сказати тобі таємно, що була у мене тут одна романтична зустріч* [Білкун, с. 236], *Ніби й не було у них гіркої розлуки, яка мало не зробила їх чужими навік* [Цюпа, с. 311], *Коли ж невдовзі чую – у Бобренків великий гвалт* [Костенко, с. 10], *Була важка драма і в житті Гурія Андріяновича* [Сенченко, с. 468] – *В Україні будується демократична, правова держава, і ми практично не маємо серйозних політичних конфліктів* [Кримінологія, с. 86].

Якщо семантика об'єкта містить оцінку серії подій в житті людини, то ситуація як поняття сприймається узагальнено (стан справ), означаючи

регулярність вияву одиничних подій: *Але — сміливі мають щастя* [Багрянний 1993, с. 113], — *А втім, — додала раптом, — я така, що не має щастя... знаєш, у деяких речах* [Кобилянська, с. 442], *Ми маєш щастя, а ти що маєш тут у рідній хаті?* [Українка, с. 840], *Кукса. Єсть же в світі люди, Що горя не мають* [Кропивницький, с. 89], — *Оце щось узяв собі в голову та й нудишся цілий вечір? — засміялася Катерина. — А я думала, справді якась біда в тебе* [Праліс, с. 25].

Властивістю ситуації є її системність і повторюваність, що створює гносеологічні засади для передбачення її появи в майбутньому і, як наслідок, об'єднання подібних ситуацій в один ряд. Відтворення можливе лише в загальних рисах, але вже за нових обставин чи їх іншої комбінації. У мовній реальності на ряд однотипних ситуацій може вказувати об'єкт із кількісним значенням, що виражається лексемою на позначення події у формі множини або складається з іменника й кількісного числівника. Напр.: *У мене вранці було тисяча й тисяча неприємностей, і я стомилась, страшенно стомилась* [Підмогильний, с. 695], — *Ну, добре. Уявіть собі: у кожного з нас бувають якісь неприємності: великі чи малі — немає значення* [Дімаров, с. 218].

Нами виділено також структури, в яких наявна вказівка на причину виникнення ситуації чи здійснення подій. У детермінантній функції зі значенням причини вживаються форми (від) N_2 ; (за) N_4 ; (через) N_4 : (Таксист — Т.М.) *стояв на танку і все вглядався в дорогу, ждучи, чи не з'явиться звідти той, через кого маєм таку халепу* [Гончар 2, с. 691], *Читала часом на уроках хімії, за що мала неприємність від учителів* [Цюпа, с. 95].

Як зазначають М.Гуйванюк, М.Кобилянська, І.Слинько „крім зв'язки *бути*, у двокomпонентних реченнях іноді можуть виступати деякі напівповнозначні зв'язки, зокрема *стати, зробитися, бувати*” [189, с. 259]. Подібні одиниці містять інформацію про події. Мовний матеріал засвідчує, що предикат, який характеризує явище, що здійснилося, може виражатися також дієсловами *трапитися, звалитися*. Аналіз семантичної структури тематичних дієслів дозволяє нам виділити компоненти раптовості й несподіваності обставин ситуації. На формально-граматичному рівні суб'єктний член виражається займенниково-відмінковим сполученням *трапитися* (з) N_5 , *звалитися* (на) N_4 , *статися, бути, бувати* (у) N_2 ; (з) N_5 . Напр.: *В кінці зими у Рубіна сталося велике горе* [Сенченко, с. 437], — *А що, у нас бували вибори? — здивувався Франческо* [Білкун, с. 432], *Так із Ірочкою пригода трапилася. Вирішила мені кухню побілити* [Білкун, с. 61].

Якщо ситуація передбачає участь двох і більше діячів, конструкції відбивають позиційні зв'язки: суб'єкт (агент) — подія — суб'єкт (адресат). Із базовою моделлю $N_1 - Vf$ (мати) — $N_4 - (з) N_5 ((Y) N_2 - Vf$ (бути) — $N_1 - (з) N_5$) співвідносяться з конструкціями, в яких констатуємо кореляцію дієслова *мати* з тематичними дієсловами. У таких одиницях суб'єктний член може виражатися за допомогою сполучення *між* (N_5). Пор.: *Ти подзвонив, і я відразу помчала додому. А тебе вже немає. — Мав зустріч із Говіком* [Шкляр, с. 117], *Граф щойно мав трудну розмову з графинею з приводу вечери*

[Винниченко, с. 31], – *А колись у державній варті ми мали з тобою братання* [Чотири броди, с. 130] – *Живуть як у раю: не тільки сварки і лайки меж ними нема, та й думки противної одно против другого не зна...* [Кв.-Основ'яненко, с. 303], – *Трагедія у мене з батьком*, – вихопилось мимоволі, і, помітивши тінь настороженості в секретаря, Лобода поспішив уточнити: – *Не політичного характеру* [Гончар 2, с. 118], *В нього з жінкою твоєю здавна крутиться роман* [Глазовий, с. 107].

У художньому мовленні регулярними є конструкції, в яких суб'єктне значення (посесора) може виражатися за допомогою родового посесивного, присвійного займенника чи прикметника: – *Після нашої розлуки*, – мовила вона, – *я жила лише одним – навчанням та ще піснею* [Цюпа, с. 260], *Мовчать, а один одного думку зна; одному горе – другий точнісінько так же стражда; одному весело, другий усе своє лихо забув* [Кв.-Основ'яненко 3, с. 303], *Він посміявся разом з Марією, надто ж з пригоди дурного і нешкідливого, богом покривдженого Пантюшки...* [Сенченко, с. 344].

Ситуація, відображена в реченні типу У (N₂) тренування, репетиція, змагання, конференція, конкурс, колегія, іспит, лекція, може стосуватися будь-якого учасника заходів, оскільки подія представлена як комплексне здійснення послідовних етапів: *Так от ми... тренування у нас сьогодні, а тренера у нас немає...* [Білкун, с. 112], – *Ну, я, мабуть, піду, Надіє Григорівно. У нас ще сьогодні репетиція в Палаці культури. До випускного вечора готуємось* [Цюпа, с. 109]. Конкретизація, а отже, й виділення ролі учасника дійства виражається, як правило, тематичним дієсловом. Пор.: – *Кашин – син покійного майстра – був чистий голодранець, але через свою малоуспішність не мав приватних лекцій* [Смолич, с. 275], – *Не до неї мені було, – блиснула Тоня до всіх своїми горіхово-карими очима. – В мене екзамен був* [Гончар 1, с. 434] – *А, за обміном студентів? Вивчаєте там вірменську? – здогадався професор Христич, і погляд його пом'якшав. – Так, там складаю іспити з вірменських предметів, а в нас – з українських* [Шкляр, с. 33].

У зіставному плані ми звертаємо увагу на те, що в науковому мовленні широко представлені суб'єктно-предикатні конструкції: *Восени 1934 року, заздалегідь домовившись про ненапад із Ордою, польські феодали здійснили новий похід проти Галицької й Волинської земель* [Шляхами віків, 52], *Зібравши двохтисячне військо, повстанці в травні 1593 року розпочали новий наступ* [Історія України, с. 138].

Оскільки за стильовими ознаками в точному стилі переважають конструкції з узагальненим значенням, уживаними є одиниці, в яких назви подій, ситуацій займають позицію суб'єкта. Відношення належності в цьому випадку передається за допомогою родового посесивного, присвійного прикметника або сполученням з прийменниками з, між та їх варіантами. Напр.: *Найбільших масштабів селянська війна набрала у Київській губернії* [Шляхами віків, с. 153], *У 1803 році на Правобережній Україні відбулися масові виступи селян двадцяти чотирьох сіл та містечок Черкаського повіту Київської області* [Історія України, с. 218], *У 1223 році на річці Калці*

відбувається перша битва монголо-татарських військ з руськими дружинами [Історія України, с. 62], *Аж до 30-х років Століття прихід роздрібненості й пов'язані з нею війни поміж руськими князями пояснювалися надмірним розмноженням нащадків Володимира Святославовича і Ярослава Мудрого* [Шляхами віків, с. 42].

Спостерігаючи за структурою та семантикою посесивних відношень розглянутих конструкцій, можна зробити висновок про те, що ряд висловлювань *Ми мали пригоду — У нас була пригода — З нами трапилася пригода* представляє спеціалізовані форми для вираження активності / субординативності суб'єкта; об'єктивної / суб'єктно-оцінної інформації про подію.

Активний суб'єкт представлений у конструкціях з дієсловом *мати* й тематичними дієсловами. Субординативний суб'єкт, відповідно, функціонує в пасивних конструкціях, які являють собою одноядерні двокомпонентні номінативні речення. Позиційні зв'язки „суб'єкт — подія” відтворюють моделі: (З) N₅ (суб'єкт стану) — зв'язка — N₁ (подія); У (N₂) — зв'язка — N₁ (подія).

Слід зазначити, що трикомпонентним конструкціям, що являють собою одноядерні двокомпонентні номінативні речення, як правило, відповідають двоядерні речення володіння, в яких на місці суб'єктного члена стоїть підмет, а на місці предиката — дієслівний присудок із різними поширювачами: Пор.: *Знав, що із Сагурою неприємна буде розмова, але що поробиш, доведеться* [Цюпа, с. 38] — *Знаю, що із Сагурою матиму неприємну розмову, але що поробиш, доведеться*.

Афективно-когнітивна оцінка подій представляє суб'єкт, який усвідомив й оцінив подію чи серію подій, здійснення яких безпосередньо чи опосередковано не контролювалося. Субординативність суб'єкта виражається у більшості випадків формою у (N₂). Конструкції з дієсловами *трапитися, звалитися* також реалізують додаткові семантичні відтінки. Структурною особливістю подібних одиниць є варіативність вираження суб'єктного члена за допомогою сполучень (з) N₅, (на) N₄.

Оскільки відношення між подією та особою характеризуються як зв'язок за функцією, виділяємо тематичний ряд конструкцій, в яких конкретизується роль діяча (*у нього тренування — він тренує учнів*). Ситуація виявляється через такі характеристики, як комплексність, поступовість, просторово-часові координати. У мовній реальності подібну інформацію містять одиниці, в яких назви подій займають позицію суб'єкта. При цьому суб'єктний член набуває специфічного вираження: за допомогою родового посесивного, присвійного прикметника або займенника, сполучення з прийменниками *з, між*. Розглядувані конструкції є визначальними для наукових текстів. У зіставному плані зазначимо, що для художнього мовлення регулярними є всі типи аналізованих моделей.

3.4. Конструкції на позначення духовних цінностей особи

Людина як суб'єкт історичного процесу, розвитку матеріальної та духовної культури являє собою біосоціальну істоту, визначає своє функціонування в системі соціальних, економічних, виробничих, науково-технічних, організаційних та інших стосунків. Способи поведінки людини в певних ситуаціях суспільного життя регулюють діяльність, яка виявляється в різноманітних формах вимог до себе. Як відомо, функцію регулювання поведінки людини в суспільстві виконують форми суспільної свідомості, що становлять різноманітні способи духовного осмислення дійсності (політичну і правову свідомість; мораль, релігію, мистецтво, науку, філософію) [214, с. 330-331].

У мовній реальності, на нашу думку, соціальні константи утворюють зовнішній простір, який вважається частково “належним” духовному ядру психофізичного концепта — людини. Форми регулювання масової свідомості об'єднані у логічно впорядковану систему, що дозволяє мотивувати та оцінювати дії людини. Так, спостереження над мовним матеріалом дало змогу виділити конструкції, які характеризують людину згідно з соціально закріпленим виробничо-адміністративним розподілом (проаналізовано 80 одиниць). Соціальні константи, які виступають у позиції об'єкта, умовно можна розподілити на дві групи: а) тип діяльності в суспільстві: *фах, професія, спеціальність*; б) статус у суспільстві [146, с. 177]: *чин, посада, звання: Все ж мала Надія фак, а також і роботу, яку не хотіла втрачати* [Дімаров, с. 27], *Відучора ваш нащадок має відповідальну посаду у своїй конторі і однокімнатну квартиру в Києві* [Дрозд, с. 177].

До “соціального” простору слід також віднести абстрактні поняття, що визначають алгоритм поведінки людини (регулювання її діяльності за допомогою соціальних важелів). Серед таких понять виокремлюються дві групи за параметром можливість / повинність дії згідно зі встановленими правилами: а) “право”: *пільга, право, перевага*; б) “обов'язок”: *навантаження, обов'язок, зобов'язання, функції: Віка не хотіла мати ніяких обов'язків. Мала тільки права* [СФО, с. 50], *Під час перебування українських земель у складі Литви православна церква мала значні права та привілеї, перебувала під опікою держави і користувалася авторитетом у суспільстві* [Історія України, с. 115].

Регулярним є атрибутивний поширювач, що містить як об'єктивну, так і суб'єктно-модальну характеристику соціальної константи. Зазначені вище константи є заданими в соціальному просторі. Залежно від потреб людини та суспільства виокремлюються конкретні види діяльності, що зумовлює поширення вихідної моделі атрибутивним компонентом. Мовні одиниці містять як об'єктивну, так і суб'єктно-оцінну характеристику соціальної константи. Уживаними є двокомпонентні номінативні речення з суб'єктним членом співвідносяться з двоядерними конструкціями, в яких на місці

предиката вживається дієслово *мати*. Пор.: – *Прекрасно!* — *прошепотіла дівчина*. — *Ти знаєш, Олексо, яка в тебе романтична професія, вогнедар, правнук Прометейя*, — *усміхнулась вона щасливо і ще ніжніше пригорнулася до коханого* [Цюпа, с. 104], *Жадан не мав відповідальної посади, та й не прагнув цього* [Щербак, с. 123], *Мав той Корчма лише спеціальність ставити людям варити печі в селі і всякі там голландські та всякі інші у Червонограді* [Сенченко, с. 322], *Він — байстря? Склав максимум, має громадське навантаження, пише оповідання, і він байстря?* [Підмогильний, с. 401], *Едик мав хатні обов'язки, але виконував їх під недремним материним оком* [Мушкетик, с. 33].

У розмовному й художньому мовленні ми зафіксували субстантивні речення (21 одиниця), що характеризують ознаку суб'єкта. Подібні одиниці передають відношення „особа – абстрактна ознака (професія)” і становлять тематичний ряд. Набута спеціальність передбачає наявність знань, умінь і навичок, які дозволяють досягнути результату в певному виді діяльності. Тому в аналізованих структурах складений іменний присудок містить абстрактну або речову зв'язку, виражену тематичними дієсловами (*бути і працювати, найматися*). При зв'язці *бути* виступає другий називний. Орудний предикативний вживається при речових зв'язках, а також дієслові *бути* зі значенням часу, що підкреслює непостійність ознаки. Напр.: *Днями Брага зчепився з касиром, кричав йому, глухому, у вухо: "Ми не тільки бульдозеристи, ми сантехніки нашої доби!"* [Гончар 1, с. 584], *В зимові голодні часи він був контролером в кінематографії..., наймався скупщицом – перехоплювати збіжжя у селяндесь за селом у степу* [Сенченко, с. 322], *Я працював бухгалтером і тренером важкоатлетів, пожежником, лісорубом і мистецтвознавцем, сантехніком і архіваріусом, лісоводом і тромбоністом, диспетчером і провізором, адміністратором і шеф-поваром* [Білкун, с. 54].

Конструкція моделі N_1 (право) – *інфінітив* містить інформацію про можливість / повинність дії, конкретизуючи право чи обов'язок. Як уже зазначалося в роботі, в цьому випадку значення модифікується у проекції на конкретність дії, її актуальність, тоді як узагальнене значення виявляє загальний статус посесора у суспільстві, характеризуючи посесивний простір “соціальних” констант. Окремо виділяється тематичний ряд „влада”: *влада, можуть, право* як підтип першої групи. Поняття *влада* означає властивість, здібність і можливість здійснити свою волю, впливати на діяльність, поведінку людей за допомогою певного засобу — авторитету, права, насилля тощо [214, с. 68-69]. Отже, *влада* — це генералізуюче, абсолютне право особи. Напр.: *Йшлося про створення власної генерації дворянства, яке мало б не тільки титули та спадкову владу, а й землі...та залежних селян* [Історія України, с. 181].

Структурно-семантичною особливістю конструкції з об'єктним компонентом, вираженим іменником *влада*, є обов'язковий поширювач, виражений іменником на позначення особи (істоти), якою керує активний суб'єкт. Структурна модель: $N_1 - Vf$ (мати) — $N_4 -$ (над) N_5 . Людина –

біосоціальна особа і психофізичний концепт – здійснює низку послідовних дій, пристосовуючися до обставин. Тому аналізовані структури можуть характеризувати односуб'єктну ситуацію. У подібних одиницях можлива кореляція дієслова *мати* з тематичними дієсловами: *Калитка скорився — таку владу над ним Захар мав* [Гордієнко, с. 322], — *Ні пари! Батько я чи ні? Маю право (владу) над своїми дітьми?* [Гордієнко, с. 257], *В обмін на власний суверенітет в Орді разом з ярликом князь одержував необмежену владу над своїми підданими* [Історія України, с. 65].

Якщо висловлювання відбиває суспільно-історичні події, то форма (*над*) N_5 опускається, функціонуючи імпліцитно: *Імператор не знав, як називаються арки, колони..., зате мав у руках безмежну владу* [Загребельний 1986, с. 56] — *над людьми імперії, В духовних школах старші мали велику власть, навіть мали право різками дати* [Свидницький, с. 104] — над молодшими учнями.

Аналізовані структури можуть реалізовувати значення взаємозв'язку подій та людини: *Не смів думати, що це я сам маю таку владу над подіями: гордий чоловік уподібнюється до бульки на воді* [Шевчук 1987, с. 321], *Хлопець почував так себе, ніби мав зверхню владу над щастям товариша й дозволяв йому тим щастям користуватись* [Підмогильний, с. 400].

Якісно інший рівень “соціального” простору особи становлять константи, що характеризують набуті вміння, навички, усвідомлені, оцінені й відображені факти й події навколишнього світу через систему знань. Відомо, що знання являють собою ідеальне відбиття у знаковій формі об'єктивних властивостей та зв'язків дійсності. Мисленнева діяльність відображається в таких формах, як поняття, судження. У свою чергу, досвід як сукупність знань відбиває чуттєво-емпіричне пізнання зовнішнього світу [214, с. 368369]. На основі досліджуваного матеріалу нами виділено тематичну групу “знання”, що включає в себе лексеми *знання, уявлення, досвід, уміння*. Можна виділити дві групи цього семантичного підтипу: а) “система знань”: *освіта, уявлення, знання, досвід, вміння* (об'єктивна картина світу); б) “система оцінок”: *думка, позиція, принцип, переконання, концепція, погляд* (суб'єктно-оцінна інформація про світ) [146, с. 178].

Функціонуючи в реченні, конструкції з об'єктом, вираженим іменниками тематичної групи, реалізують значення статичної системи знань у певній галузі. Повне формальне вираження становить чотирикомпонентна структура, в якій об'єкт поширюється неузгодженим означенням). Вираження може мати форми: (*досвід*) N_2 ; (*на*) N_6 ; *знання* – (*з*) N_2 ; *уява* (*уявлення*) – (*про*) N_4 : *Кротова мала багатий досвід роботи в лабораторії* [Щербак, с. 214], — *Мусій Завірюха має на модерні великий досвід* [Гордієнко, с. 176], *Зважмо на те, що Іван Карпович ні разу не зустрічався з людиною, про яку йдеться у хроніці, тож і не має жодної уяви про ділові чи які там якості* [Білкун, с. 27], *Ти маєш уявлення про нашу передову? – глухо запитав Черниш* [Гончар 1, с. 342], *Хіба ж не іронія долі: в той час, коли маєш досвід, знання, жадання діяльності, коли дух твій ще поривається до життя повносилового..., опинитися раптом тут, у тихій*

заводі, де, може, вічний штиль тебе жде!... [Гончар 1, с. 525].

Фонові знання уможливають опущення вторинного об'єкта: *Хоч який малий мав Микола досвід, але бачив, що пшениці купи більше ніж на два вагони, а за накладними її мало бути якраз на два* [Дімаров, с. 102], *У відомості на зарплату я можу бути ким завгодно. Досвід (роботи – Т.М.) маю величезний* [Білкун, с. 54].

Духовність як інтенційна характеристика свідомості особи та її ставлення до дійсності визначає характер усієї системи ціннісних орієнтацій особистості. Зміст цінностей має відповідати критеріям моралі. Моральна свідомість включає в себе стосунки між людьми, сприйняття дійсності у вигляді відповідних уявлень: принципів, переконань, концепцій, позицій, поглядів тощо. У мовній реальності конструкції, в яких третій компонент виражений іменниками тематичної групи “думка”, містять суб'єктно-оцінну інформацію про події, вчинки, ситуації, процеси в “соціальному” просторі особи. Статичність як компонент посесивності в цій ситуації розглядається за такими параметрами: тривалість, усталеність і чіткість відображеної свідомістю реальності в зазначених поняттях.

Узагальнене значення лексем цієї тематичної групи вимагає конкретизації. Тому базова трикомпонентна модель (комунікативне значення — наявність усталеної системи поглядів чи погляду взагалі) поширюється четвертим компонентом — вторинним об'єктом на позначення оцінюваної реалії. Формальне вираження представлене прийменниково-відмінниковим сполученням (на) N_4 ; (з приводу) N_2 ; (про) N_4 : позиція, погляд, думка; безприйменниковою формою: концепція – N_2 (концепція людини, розвитку). Напр.: *Калюжний був у всьому категоричний, на все мав свій погляд, свою думку. Принаймні так здавалося. Насправді ж мав по кілька думок з приводу кожної речі* [Стельмах, с. 141], *Втім, кожен має свою думку про таїну цього почуття, і тим воно неповторне* [Праліс, с. 12], *Народившись у містечку, він не знав і не хотів знати села, але мав свою думку про нього* [Стельмах, с. 141].

Лексеми принцип, переконання, погляд можуть конкретизуватися атрибутом, вираженим прикметником. Напр.: *Хоч відповідальні робітники, звичайно, мають такі ж міцні мовні переконання, як і їхні ставки, хлопець погодився їх освічувати* [Підмогильний, с. 435], *Строгий Слатьона і дисципліну в душі має, так би мовити, моральні принципи* [Дрозд, с. 316], *Російською імперією правила одна династія, правляча верхівка в провінціях мала московсько-центристські погляди, але зовсім не являла собою однорідного етнічного масиву* [Історія України, с. 75].

Тематична група “час” включає такі лексеми, що потенційно можуть бути складовими посесивного простору суб'єкта: час, дитинство, старість, молодість, теперішнє, минуле, майбутнє; день, тиждень; літо, весна. Зазначені лексеми виявляють спільну сему, що позначає лінійний проміжок „часового простору”, в якому відбуваються події, процеси, явища. Такий семантичний ракурс робить можливим заповнення позиції об'єкта належності іменниками з релятивним значенням, “що вказує на їхню

призначеність для певної мети” [115, с. 12]. Розглядувані нами конструкції містять інформацію про явища, які послідовно здійснюються в житті людини

Згідно з цими характеристиками часу нами виділено посесивні конструкції, які характеризують діяльність людини за критеріями зайнятість / незайнятість людини в часовому проміжку. Напр.: *Коли матиме вільний час, зайдіть якомсь до мене на хвилику, — сказав я Барановському* [Шевчук 1997, с. 476], *Я хотів сказати, що коли він до дружини, то її немає дома, а як має час, то хай чекає* [СФО, с. 176], *Бжостовський. Ви до мене? Що вам треба? Але вибачайте, не маю часу* [Кочерга, с. 67], *Тереза. Зараз ми маємо час. Зараз я доскажу вам усе недосказане тоді* [Гончар 2, с. 570]. Регулярним для подібних конструкцій є поширювач на позначення якісно-кількісної характеристики часового відрізка: *Я мала досить часу, щоб вивчити себе, розкрити собі кожну думку* [Підмогильний, с. 387], *Поромник підлагоджує пором після зими, бо має час, щоб перехопитися на інший берег* [Тютюнник, с. 31].

Типовим для реалізації цього значення є використання форми *час* + *інфінітив*, де інфінітив являє собою дериват підрядної цільової частини “на рівні значення власне мети і вживається паралельно з детермінантом, вираженим родовим відмінком з прийменником *для*” [70, с. 29]. Напр.: *Отоді, лежачи між життям та небуттям, мав час подумати, що таке суєта суєт* [Стельмах, с. 26], *Батько, зайнятий недужими, не мав для мене багато часу* [УС Вовк, с. 113], *тепер я маю вдосталь часу не думати, чому нам сниться потаємний світ і хто приходив звідати в наші сновидіння* [Десять Гудзь, с. 38].

Незначну кількість конструкцій (24 одиниці) становлять структури з дієсловом *бути*, що свідчить про тенденцію в українській мові до використання посесивних конструкцій зазначеного семантичного типу з дієсловом *мати*. Пор.: *Тепер у нього є час і каюту обстежити як слід, і запозичити в каюті дечого цікавенького* [Білкун, с. 334] — *Тепер він має час і каюту обстежити як слід, і запозичити в каюті дечого цікавенького*.

Другий різновид конструкцій характеризує час (за критеріями означеність / неозначеність), протягом якого триває дія. Можливість здійснення процесу чи явища класифікується в цьому випадку як верифікаційна.

Конструкції з цим значенням представлені чотирикомпонентною моделлю, в якій четвертий компонент є (аналогічно до моделі першої групи) дериватом підрядної цільової частини лише на рівні значення мети. Варіативне вживання прийменників диктується ступенем згортання базового речення. Наприклад: *Йшла остання весна, мали ще літо для довершення своїх робіт* [Загребельний 1971, с. 418]; *Розмова з Петровичем відбулася в п'ятницю, так що я мав на кахлі два дні* [Дімаров, с. 178] — щоб купити (здобути) кахлі; — *Прошу пана лейтенанта мені при компанії, що я маю два дні на відпустку* [Кобилянська, с. 124] — щоб відпочити.

Отже, конструкції з дієсловами *мати* й *належати* утворюють спеціалізовані ряди, тому для них характерні різного типу семантичні вихідні конструкції та закріплені формальні виразники того чи іншого значення.

Окремо слід виділити групу зі значенням “періоди життя людини”: а) *минуле, майбутнє, сучасне, вічність* (самоусвідомлення буття людини у часовому вимірі); б) *дитинство, молодість, старість, життя* (за послідовністю природного розвитку) [149, с. 203-204].

Лексеми першої тематичної групи функціонують у базовій трикомпонентній конструкції, що містять оцінку подій у системі темпоральних координат. Наприклад: *Справжній солдат вірив у прийдешне життя, у майбутнє, він вистраждав його і мав його* [Дімаров, с. 226]; *Не раз, хто забувається про завтра, той має вічність* [Українка, с. 682]; *В огні буденної людської суєти У мене є майбутнє незаснуле* [Вінграновський, с. 72]; *Одні з осіб, які скоїли злочини, раніше характеризувалися як... педагогічно занедбані, інші такого минулого не мали* [Кримінологія, с. 108].

Об’єктивне самоусвідомлення людини уможливорює функціонування трикомпонентної конструкції зі значенням констатації часових проміжків у житті людини. Наприклад: *Алкуїн писав так: “Ми розрізняємо часи: минулий, теперішній і майбутній” Але, власне, час не існує тепер, бо ми маємо тільки минуле і майбутнє* [Загребельний 1987, с. 92].

Регулярним для висловів з таким значенням є атрибутивний структурно-семантичний поширювач, виражений прикметником. У цьому разі конструкції містять суб’єктно-оцінну інформацію про періоди життя особи як сприйнятих ним подій, процесів, що відбувалися протягом означеного часового проміжку. Напр.: *Чи не хворів у дитинстві професор на свинку й кір? — Не хворів. Дитинство мав щасливе* [СФО, с. 98]. Із зазначеними конструкціями співвідносяться двокомпонентні одноядерні номінативні речення: *У неї поламане, покалічене життя, але вона була молода, розумна, і у неї все вже гоїться, зростається* [Білкун, с. 203], *Життя у них не тихе. По будовах. По дорогах. По чайних* [Гончар 1, с. 584].

Таким чином, предикативні посесивні конструкції, в яких позицію третього компонента займає об’єкт володіння, виражений лексемами тематичної групи “час”, реалізують значення відношень: володіння, призначення за функцією, опосередковане відношення до часу в житті особи. Статичність відношень виявляється, відповідно, як генералізація права на розпорядження вільним часом; регулярність повторюваних часових відрізків у системі виміру подій. Динамічність вказує на такий взаємозв’язок між особою й часом, який характеризує посесивність за функцією, оскільки верифікаційність виявлення процесу, явища в часі залежить від можливості особи керувати власними діями для досягнення мети. Отже, в цьому випадку релевантними є такі складові посесивного зв’язку, як зайнятість / незайнятість суб’єкта, означеність / неозначеність часу. Структура семантичних компонентів посесивних відношень зумовлює функціонування статичних конструкцій трикомпонентної моделі. Динамічні конструкції

мають чотирикомпонентну модель.

У соціальній дійсності специфічним для суб'єктів способом взаємовідношень є спілкування. Комунікативний акт забезпечує обмін інформацією, сприяє збагаченню духовної та матеріальної культури людини. У процесі спілкування інформація відбиває ставлення до світу та діяльності суб'єктів за допомогою таких понять, як *розмова, прохання, пропозиція, порада, претензія, додаток, виправка, справа, відповідь, питання*. Семантика об'єкта обмежує вибір моделі згідно з характеристиками мовленнєвого акту: *І хоч я не була ніяким новітнім типом, не мала жодних претензій до титулу “вибраної істоти”, або расової людини, — все ж таки розуміла її і знала, як і коли гамувати ту, справді артистичну натуру* [Кобилянська, с. 524]; — *Маю справу до тебе особисто, — сказав Максим тихіше* [Підмогильний, с. 511], *Йшов час, але Євпраксія не мала від князя ні вістей, ні порад* [Загребельний 1987, с. 119]; — *Чи вдома панотець? Маю діло до нього* [Коцюбинський, с. 223]; *Я маю для вас вельми цікаву пропозицію і просив би дуже не відкладати цю розмову* [Загребельний, с. 198]; *Кожний селянин, кожда жінка в селі знали і шанували її, для кожного мала раду* [Кобилянська, с. 456].

Як засвідчує мовний матеріал, конструкції з дієсловом *мати*, а також співвідносні з ними структури, які поширюються суб'єктивним членом, мають модальне забарвлення. Напр.: *Ти маєш якісь пропозиції до того закону?* [Цюпа, с. 197], — *Мабуть, що можна, — посміхнувся командуючий, — Але у мене є інша пропозиція, може, навіть краща за вашу* [Ткач, с. 336].

Така співвіднесеність “чітко відмежовує розглядувані структури від значення власне володіння й наближає їх до висловлювань про внутрішні потреби людини” [115, с. 11]. Ми виділяємо спеціалізовані ряди конструкцій з лексемами *розмова, справа (діло)* в позиції третього компонента. Перший різновид структур моделі $N_1 - Vf$ (мати) — N_4 — (до) N_4 реалізує значення наміру або бажання і, таким чином, розмежовує внутрішню потребу здійснити процес (взяти в ньому участь). Конструкції моделі $N_1 - Vf$ (мати) — (з) N_5 реалізують значення події чи процесу, являючи собою семантичний тип “зовнішні обставини” [146, с. 182]: *Стах єдиний із його друзів, кого він справді хотів би бачити, де що розповісти, а де що і поспитати, одне слово, мав чоловічу розмову до нього* [Шкляр, с. 14]. Окремо слід виділити конструкцію моделі типу *Я маю справу з порядною людиною* (С — П — О — Atr — O_1 ; $N_1 - Vf$ (мати) — $N_4 - (з) N_4 - Atr$). У таких висловлюваннях подія розглядається в стадії її безпосереднього функціонування на рівні процесуальності. Співучасник події характеризується за параметрами суб'єктивної оцінки: негативний / позитивний як результат поведінки у спільній діяльності чи певних стосунків: *Чуєш, барикадний герою? Ти маєш справу не з наївним ... чортиком-спокусником, що його вбога фантазія поза жінку не сягає* [Винниченко, с. 87], ... *Криленко рішив, що він має справу з людиною не зовсім психічно нормальною* [Хвильовий, с. 292], *Вже те, що Істина давала змогу під час експериментів проникати на її різноманітні структурні рівні, говорить про те, що ми маємо справу з навдивовижу*

коректною, я б сказав, навіть шляхетною, структурою-субстанцією [СФО, с. 95].

Уживаними також є конструкції (зафіксовано 40 одиниць) зі значенням об'єктивної оцінки, що межує з констатацією особи партнера у спільній діяльності. Напр.: *Мик-Мик не мав досі справи з жінками* [Дімаров, с. 212], – *А то інші, знаєте, як позивали. Аби день до вечора, а в нас же робота така, що не з верстатами маємо справу, з людьми, у хвороб, знаєте, вихідних немає* [Праліс, с. 166], *А хазяї не знають навіть, з ким мають справу, і називають не по батькові, а офіційно – товаришем?* [Сенченко, с. 462].

Окремо нами виділяються конструкції, в яких об'єкт виражається абстрактним іменником на позначення події, процесу або явища в соціальній дійсності. У позиції об'єкта можуть виступати лексеми зі значенням предмета. Подібні структури містять інформацію про результат діяльності особи чи групи осіб. Пор.: — *З мільйонними фондами має справу наш Кирило Петрович* [Гончар 2, с. 528], *Ми, панове, маємо справу з пограбуванням цілої нації, цілого великого народу* [Білкун, с. 355] – *Віктор був хлопець свіжий, вродливий, з сильно розвиненим торсом людини, якій весь час доводиться мати справу з важким відбійним молотком* [Сенченко, с. 469].

Таким чином, релятивність семантики об'єкта з узагальненим значенням "подія" і "процес" у конструкціях з дієсловом *мати* детермінується фіксованими позиціями структурних компонентів і спеціалізованими формальними засобами вираження. Статичність посесивних стосунків конструкцій зі значенням наявності в людини духовних цінностей виявляється через такі семантичні компоненти, як тривалість, усталеність та чіткість відображеної свідомістю реальності абстрактних понять (узагальнень); номінація певних вмінь і навичок людини за соціальними нормативами.

Динамічність корелює з атрибутивністю на рівні регулярних або безперервних стосунків особи з іншою особою у процесі спільної діяльності. Статичний характер посесивних стосунків мають трикомпонентні й чотирикомпонентні конструкції з релятивною семантикою. Динамічні структури мають виключно чотирикомпонентні моделі.

У цьому розділі були розглянуті структурно-семантичні особливості посесивних предикативних конструкцій дифузного типу. Нами зроблено такі висновки:

1. Абстрактні сутності є потенційними складовими посесивного простору суб'єкта, оскільки взаємозв'язок характеризується за критеріями постійності / непостійності, відносної невідчужуваності. Посесивні відношення „особа — абстрактне поняття” в мовній реальності відбиваються за допомогою конструкцій, в яких у позиції об'єкта виступають лексеми відповідних тематичних груп: “афективно-когнітивні прояви”; “інтелектуальні якості”; “самопочуття особи, її фізичний стан”; “судження”;

“події та зовнішні обставини”. Окрему групу становлять “соціальні” константи, що відбивають ставлення до світу та діяльності суб’єктів через поняття про факт (докази, розрахунки, новини); часовий вимір (життя, теперішнє, майбутнє, дитинство, молодість); вміння й навички (досвід, уявлення, фах, професія). Духовність як інтенційна характеристика свідомості особи визначає характер усієї системи ціннісних орієнтацій. Зміст цінностей відбивається у вигляді відповідних уявлень (принципи, позиції, переконання, погляди).

2. Найпродуктивнішою з-поміж аналізованих посесивних структур є конструкція на позначення афективно-когнітивних проявів суб’єкта. Семантичною особливістю конструкцій розглядуваного типу є суб’єктна спрямованість емоційного стану, оскільки відношення між особами на рівні внутрішнього світу визначаються як інтерактивний акт. Спрямованість емоції зумовлює функціонування вторинного об’єкта, що знаходить вираження в конструкціях моделі $N_1 - Vf$ (мати) — (до) N_2 ; (на) N_2 ; (за) N_5 . Зворотнє спрямування емоції репрезентує зв’язок „емоція (почуття) — людина”, де локатив, виражений лексемами *серце, душа*, виступає як уособлення внутрішнього “я”: *Він мав любов у серці* ($N_1 - Vf$ (мати) — $N_4 - у$ (в) N_6).

Трикомпонентні конструкції моделі ($N_1 - Vf$ (мати) — N_4 (серце)) характеризують людину згідно з моральними нормами. Атрибутивний поширювач виражається прикметником, вжитим у переносному значенні. Утворення метафори визначає тип асоціації за кольором, розміром чи формою, матеріалом. Сема надмірного вияву афективно-когнітивного стану, його інтенсивність уможлиблює висунення локатива в пропозицію.

3. Оскільки внутрішній світ людини представлений через опозицію емоційного світу та суб’єкта на рівні активність / пасивність, регулярними є пасивні конструкції моделі $N_1 - Vf$ (охопити, огорнути) — N_4 : *Радість охопила його*. Окремо слід зазначити, що в науковому стилі конструкції моделі $N_1 - Vf$ (мати) — Atr — N_4 мають узагальнене значення. Характеристика особи як еталонного представника групи зумовлює кореляцію дієслів *мати* й *відрізнятися*.

4. Конструкції зі значенням інтелектуальних характеристик особи реалізують два значення: “пізнавальна діяльність” ($N_1 - Vf$ (мати) — N_4); “здібність оцінювати ситуацію, аналізувати її та керуватися цим у своїй діяльності” ($N_1 - Vf$ (мати) — $N_4 - Inf$). Структурно-семантичною особливістю конструкцій першого різновиду є поширення атрибутом та локативом (*в голові*). Слід зауважити, що для інтелектуальних та психічних властивостей кількісна характеристика дорівнює якісній. Якщо дієслово *мати* вживається в наказовому способі, конструкції обох різновидів семантично корелюють. Показовим є стилістичне розмежування цих одиниць. Моделі з дієсловом *мати* переважають у художній та розмовній мові. Для наукового та офіційно-ділового стилів характерними є конструкції з предикатами якості.

5. Фізіологічний стан особи оцінюється за шкалою, еталоном для якої є позитивна характеристика фізичних відчуттів, дій органів і частин людини. Оскільки відхилення від задовільного фізіологічного стану являють собою мимовільні дії, що виникають стихійно, в мовній реальності фіксується тенденція до використання пасивних конструкцій з суб'єктним членом у родовому $У (N_2) - N_1$; $У (N_2) - Vf$ (боліти, щеміти) – N_1), почасти в давальному відмінку $N_3 - Vf$ (боліти) – N_1).

Конструкції, в яких актуалізуються конкретні больові відчуття, мають моделі, що конституюються на базі тематичних дієслів, ужитих, як правило, в переносному значенні (*щеміти, боліти, колоти, шуміти*). Для таких одиниць регулярним є використання поширювача, який вказує на локалізацію хворобливого стану. Вираженням є приєднаниково-відмінкові форми (до) N_2 ; (під) N_5 ; (в) N_6 або прислівники.

Незначну кількість становлять три– та чотирикомпонентні конструкції з дієсловом *мати*. Це, перш за все, конструкції із загальним значенням, в яких об'єкт виражається лексемою *здоров'я*. Структури, що містять сему тривалого протікання хвороби чи больових відчуттів, зумовлюють формування моделі з атрибутивним поширювачем, в якій об'єктний компонент виражається іменником на позначення органів або частин тіла. Атрибут виявляє суб'єктно-оцінну інформацію про фізіологічний стан людини.

6. Класифікуючими ознаками взаємозв'язку „особа — судження” є реальність / гіпотетичність; верифікаційність / неверифікаційність; істинність / хибність. Зазначені поняття мають узагальнене значення, тому вимагають інтерпретації змісту, що зумовлює функціонування складнопідрядного означального речення, де підрядна частина уособлює емпіричний факт, реалію позамовної дійсності. Судження, відбите в узагальненому значенні лексеми *думка*, в поверхневій структурі речення виражається приєднаниково-відмінковою формою (про) N_4 , (на) N_4 ; описовими формами *гадки (в гадці) не мати про кого? що? (N4)*; *на гадці мати що? (N4)*. Сполучення *думка — Inf* реалізує значення необхідності / можливості дії. Трансформи *мати думку – Inf*, *думав – Inf*; *думав, що – мав думку, що* пов'язані синонімічними відношеннями. Спираючися на інтегральні ознаки синонімічних конструкцій (інваріантний пропозитивний зміст, рівновалентність, інваріантне граматичне значення, подібність синонімічних умов функціонування), нами виявлено відповідність аналітичних конструкцій типу *наміритися поїхати* конструкціям типу *мати поїхати*. Сема вимушеності актуалізується тоді, коли зовнішній контекст підкреслює обов'язкове виконання дії на протигагу значенню семи повинності, в якій наголошується на причині дії. Модальний компонент можливості вживається для позначення вірогідності певної дії. Дієслово означає характер дії за наявністю здібності / можливості зробити щось у певний момент.

До цієї групи слід віднести співвідносні конструкції фразеологізованого типу, в яких підкреслюється сема вищого ступеня здібності (*мати – сила (N4) – Inf*). Можливість дії виражається також

описовою формою (мати право – Inf) із загальним значенням “бути у стані, змозі робити що-небудь”. Третій компонент може виражатися віддієслівним іменником, що акцентує увагу не на власне дії, а на процесі ($N_1 - Vf$ (мати) — N_4 (право) — (на) N_4). Конструкції розглядуваного типу функціонують в усіх стилях сучасної української мови. Залежно від значення й мовної функції вживаються модифікації вихідної моделі.

7. Подія як сукупність зовнішніх процесів, які стосуються людини, характеризується послідовним здійсненням, результативністю, статичністю / динамічністю, кульмінативністю та кількісною ознакою. Тому зв’язок особа — зовнішні обставини, ситуації та події реалізується у моделях з пасивним ($N_1 - Vf$ (трапитися) — (з) N_5 ; $N_1 - Vf$ (звалитися) – (на) N_4) та активним ($N_1 - Vf$ (мати) — N_4) суб’єктом. Якщо особою оцінюється серія подій, ситуація сприймається узагальнено, реалізуючи значення “стан справ”. Зв’язок „особа — зовнішні обставини” визначається як симетричний за умови участі двох суб’єктів у здійсненні події. При цьому функціонує конверсивна модель: $N_1 - Vf$ (мати) — N_4 — (з) N_5 ; (У) $N_2 - N_1$ (подія)). Актуалізація факту події або участі суб’єкта в її здійсненні розмежовує конструкції, відповідно, з суб’єктним членом та суб’єктно-предикатні одиниці.

8. Конструкції зі значенням наявності в особи духовних цінностей становлять найчисельнішу групу з-поміж розглядуваних структур дифузного типу. Духовна цінність являє собою соціальну константу, яка відбиває способи духовного пізнання дійсності, характеристики знань, умінь і навичок, набутих у процесі соціальних, економічних, виробничих, науково-технічних та інших відношень. Нами було виділено відповідні тематичні групи: “тип діяльності; статус у суспільстві”; “права й обов’язки”; “сприйняття й усвідомлення, відображення дійсності”; “моральна свідомість”; “характеристика діяльності особи, подій у часовому вимірі”; “ставлення до світу та діяльності суб’єктів”. Релятивність семантики об’єкта визначає набір компонентів посесивних відношень і тип структурно-семантичного поширювача.

Статичні конструкції, вжиті в загальному значенні, мають трикомпонентну будову і характеризують посесивний зв’язок за такими параметрами, як тривалість, усталеність і чіткість відображеної свідомістю реальності; номінація певних умінь і навичок за соціальними нормативами: $N_1 - Vf$ (мати) — N_4 (фах, спеціальність); $N_1 - Vf$ (мати) — N_4 (минуле, майбутнє). Конструкції, що відбивають способи поведінки людини у певних ситуаціях суспільного життя, регулювання діяльністю мають чотирикомпонентну будову ($N_1 - Vf$ (мати) — N_4 (час) — Inf). Структурною особливістю аналізованих структур є використання деривата підрядної цільової частини, вираженого прийменниково-відмінковими формами (для N_2 ; (на) N_4).

Окремо виділяються конструкції, що відбивають зв’язок „особа — особа”; „особа — абстрактне поняття” у процесі спілкування (розмова, пропозиція, порада, додаток, справа тощо). Структура комунікативного акту зумовлює функціонування чотирикомпонентної моделі, визначає формальні

засоби для реалізації значення: N₁ — Vf (мати) — N₄ (справа, претензія) — (до) N₄; N₁ — Vf (мати) — N₄ (відповідь) — (на) N₄.

Якщо подія розглядається в стадії її безпосереднього функціонування, модель має вигляд N₁ — Vf (мати) — N₄ (справа) — (з) N₅. Співучасник події характеризується за параметрами суб'єктивної оцінки поведінки у спільній діяльності чи стосунках. Переважна більшість конструкцій розглядуваного типу конституюється на базі дієслова *мати*, тому є вживаними в усіх стилях сучасної української мови.

ВИСНОВКИ

1. У сучасній україністиці посесивність розглядається як одна з універсальних категорій, що виявляється на семантико-синтаксичному рівні й відбиває відношення між двома об'єктами, коли один об'єкт сприймається як елемент особистої сфери іншого об'єкта (особи) або коли один об'єкт (особа) має право володіння чи користування іншим об'єктом (матеріальним).

Посесивність розглядається і як функціонально-семантична категорія. Граматичні одиниці з посесивним значенням об'єднуються на семантико-функціональній основі й утворюють функціонально-семантичне поле посесивності. За ознакою інваріантність / варіативність посесивного значення виділяють конструкції, що відносяться до ядра чи периферії. Для функціонально-семантичного поля посесивності характерною є регулярна інтерферентна взаємодія з іншими полями (атрибутивністю, локативністю, калітативністю, темпоральністю).

Релевантними ознаками для посесивних відношень є протиставлення “активність — субординативність”; “відчужуваність — невідчужуваність”; “статичність — динамічність”; “входження — включення”. Вихідним вважається зв'язок, що виявляє активний посесор, відчужуваний об'єкт, конверсивність (входження — включення), статичність (постійність) володіння. У мовній реальності на синтаксичному рівні таке відношення реалізується в конструкціях, що конституюються на базі дієслів *мати* та *бути*.

2. Значення посесивності в сучасній українській мові реалізується мовними засобами синтаксичного (предикативні конструкції, субстантивні словосполучення), лексичного (посесивні дієслова, присвійні прикметники та займенники), словотвірного (складні прикметники й іменники-назви), морфологічного (родовий та давальний посесивні відмінки) рівнів. На сучасному етапі розвитку української мови семантика посесивності виражається в усіх стилях, виявляючи варіативність формальних засобів та функціональну своєрідність.

3. Одиниці всіх рівнів перебувають у системному зв'язку і являють собою однорівневі та різнорівневі деривати. У синтаксичній дериваційній парадигмі виділяється базова конструкція (N_1 — Vf (мати) — N_4), що характеризується симетрією співвідношень власне семантичної, семантико-синтаксичної, формально-синтаксичної та комунікативної структур.

У вихідній одиниці знаходять вираження передбачувані валентністю предиката позиції посесора й об'єкта володіння. Така конструкція (на позначення зв'язку „посесор – предмет”) є своєрідним ідентифікатором посесивної ситуації й реалізує такі семантичні компоненти: а) суб'єкт є незалежною субстанцією, носієм активної ознаки володіння; б) об'єкт є залежною субстанцією, не становить частини посесора; в) посесивний зв'язок постійний (статичний).

Процес трансформації демонструє явище асиметрії базової та похідної одиниць на семантико-синтаксичному рівні. Аналіз причин асиметрії зазначених планів, ступеня трансформації базового речення дозволяє визначити співвідносність однорівневих і різнорівневих дериватів, а також виділити шляхом порівняння компоненти посесивних відношень, що виявляються на семантико-синтаксичному та власне семантичному рівнях.

4. Складність, багатокomпонентність значень посесивних предикативних конструкцій ґрунтується на елементарних семантичних опозиціях, які входять до складу значень посесивних конструкцій. Структурний мінімум конструкцій з дієсловом *мати* становлять компоненти, обов'язкові з комунікативного погляду. Структурно-семантичні поширювачі конкретизують, уточнюють, доповнюють значення володіння і вказують на вірогідні, можливі елементи ситуації.

Посесивний простір умовно складається з трьох сфер за ознакою належності об'єкта до зовнішньої чи внутрішньої / ідеальної реальності. Референція лексем дозволяє охарактеризувати об'єкт як відчужуваний / невідчужуваний або такий, що поєднує ознаки обох типів зв'язків. На основі комбінації компонентів виділяються конструкції, що відображають відношення „посесор – предмет”, „посесор – особа” (неорганічна належність); відношення, що характеризують фізичні властивості особи (органічна належність).

Окремо виділяються одиниці, що передають психічні, інтелектуальні характеристики людини як психофізичного концепта; відношення на рівні „посесор – подія”, „посесор – духовна цінність” (конструкції дифузного типу).

5. Зі структурного погляду конструкції неорганічної належності у структурі речення мають три– і чотирикомпонентну будову, де статичність виявляється як постійність володіння, динамічність — як зв'язок за функцією. Тому в першому випадку для семантичного різновиду конструкцій зі значенням наявності в особі конкретного предмета типовими є атрибутивний та локативний поширювачі; у другому випадку — атрибутивний та поширювач зі значенням призначення.

Трикомпонентна будова конструкцій зумовлена такою організацією семантичних компонентів посесивних відношень: власне володіння; постійність володіння. Чотирикомпонентна будова конструкцій зумовлена відповідною ситуацією, семантичні компоненти якої являють собою: атрибутивний поширювач — суб'єктно-оцінна й об'єктивна оцінка об'єкта володіння; локативний поширювач — типова / нетипова позиція у просторі; поширювач зі значенням призначення — тимчасовість володіння.

6. Абсолютну більшість становлять конструкції трикомпонентної будови зі статичним зв'язком, що характеризують об'єкт як верифікаційний, але не обов'язковий у посесивному просторі суб'єкта.

Другий різновид становлять конструкції зі значенням наявності в посесора стосунків з іншими особами по лінії родинних, соціальних та функціональних зв'язків. На структуру чотирикомпонентної конструкції

зазначеного семантичного різновиду ($N_1 - Vf$ (мати) – $N_4 - (за) N_4$) впливають такі семантичні компоненти посесивних значень, як типовість дій субординативного суб'єкта, які співвідносяться з узагальненим судженням, актуалізуючи у внутрішньому значенні конструкції сему непостійності.

7. Конструкції органічної належності вказують на наявність в особи фізичних властивостей і характерних ознак зовнішності, реалізуючи сему не “власне володіння”, а наявності певної зовнішності, фізичних даних, манер і характерних ознак.

Функціонування трикомпонентної моделі з абсолютно невідчужуваним об'єктом (обов'язковим членом, органом тіла) можливе лише у генералізованому вживанні типу *Людина має очі*. Семантичною особливістю зазначених конструкцій є те, що невідчужувані об'єкти є також унікальними в посесивному просторі посесора. Неможливість побудови конструкції володіння з абсолютно невідчужуваним об'єктом без вказівки на його ознаки свідчить про несумісність значень невідчужуваності й власне володіння.

8. Регулярним є функціонування конструкцій з однорідними й неоднорідними членами, субстантивними й порівняльними зворотами. Функціонують також структури, що відбивають зв'язок фізичного й психічного станів людини ($C - П - O - Loc$; *Михайло має в очах любов*). У подібних конструкціях локалізатор виражається соматизмом, що відбиває внутрішній світ людини. Взаємозв'язок станів можуть передавати конструкції з атрибутивним поширювачем, вираженим прикметником на позначення емоціональних, інтелектуальних характеристик; моральних та вольових якостей людини ($C - П - Atr - O$; *Михайло має розумні очі, Михайло має добрі очі*).

Необов'язковість знаходження соматизму в межах посесивного простору дозволяє характеризувати об'єкт як відносно невідчужуваний. У цьому випадку типовими є конструкції, поширені локативними прийменниково-відмінковими формами (на) N_6 ; (під) N_5 ; (між) N_2 тощо, що передають місцезнаходження об'єкта на поверхні цілого – тіла.

9. Конструкції дифузного типу відображають такий зв'язок, де об'єкт володіння становить абстрактну субстанцію, яка є „непредметною” за посесивною ідентифікацією. Посесивний простір утворюють духовні цінності, психічні константи, афективно-когнітивні прояви, інтелектуальні характеристики, зовнішні обставини. Варіанти реалізацій основних типів посесивних структур зумовлені дифузним полем семантичних компонентів посесивності.

10. Внутрішній світ людини в мовному менталітеті представлений через опозицію емоційного світу й суб'єкта на рівні категорії активності / субординативності. Активність суб'єкта формально виявляється у три- або чотирикомпонентних конструкціях. Чотирикомпонентна конструкція функціонує за умови правобічного об'єктного спрямування стану, тоді як зворотне спрямування передбачає в конструкціях із дієсловом *мати* експліцитне вираження причини стану особи.

Дифузність у структурній організації семантичних компонентів посесивних відношень зазначеного різновиду знаходить також вияв у прямому (каузальному) зв'язку між психічним станом діяча та його поведінкою, що уможливорює сполучуваність у формальному плані відповідної локативної синтаксеми у функції об'єкта та атрибута за характеристикою поведінки (С — (мати — дійсний спосіб) — Atr — О (локатив-об'єкт) — *серце, душа*): *Жінка має добре серце.*

Статичність конструкцій зазначеного різновиду полягає у проекції на тривалий емоційний стан у поведінці суб'єкта, в афективно-когнітивних емоційних проявах, усвідомленні, що зумовлює відносну керованість психічним станом. Динамічність виявляється, відповідно, як короткочасність відчуттів, емоцій, некерованість психічним станом.

Конструкції зі значенням інтелектуальних характеристик особи являють собою трикомпонентну модель у випадку констатації інтелектуальних спроможностей у широкому розумінні. Структурно-семантичні поширювачі базової трикомпонентної конструкції відповідають співвідносним трансформаційним рядам: а) вихідна модель — поведінка (діяльність) (локативний поширювач); б) вихідна модель — модифікація якості (атрибутивний поширювач).

11. Конструкції зі значенням судження репрезентують його (судження) в узагальненому значенні лексеми *думка*, демонструючи поєднання ознак думки (реальність / гіпотетичність; верифікаційність / неверифікаційність; істинність / хибність).

Судження в таких конструкціях обмежується характером сконструйованої форми судження, не актуалізованого постійно і відображеного свідомістю нечітко, приблизно. На основі цього факту виділяються співвідносні групи: *думка* — сумнів; підозра; непевність; *думка* — судження; *думка* — самоідентифікація, де ознаки виражаються атрибутивно. У поверхневій структурі речення зміст судження-думки виражається прийменниково-відмінковою формою (про) N₄; (на) N₄.

Модальний компонент внутрішньої зумовленості дії ґрунтується на опозиціях вірогідність / верифікаційність; можливість / неможливість; постійність / тимчасовість, що виявляють ступені вияву здібності.

Абсолютну більшість становлять статичні конструкції зі структурною формулою N₁ — Vf — N₄ (право) — Inf, що свідчить про функціонування спеціалізованого тематичного ряду на означення можливості згідно з усталеною, соціально закріпленою системою правил, угод, умов тощо. У динамічних конструкціях виділяється дія, реалізація якої залежить від рівня вміння, навички або стану (фізіологічного або психічного) діяча. Акцентування семи вищого ступеня в семантичній структурі лексеми *сила* свідчить про системний зв'язок конструкцій зі значенням усвідомленої та вірогідної можливості: *мати (дійсний спосіб) — Inf; мати (дійсний спосіб) — N₄ (сила) — Inf.*

12. Конструкції зі значенням самопочуття особи, її фізіологічного стану мають різне граматичне оформлення залежно від характеристики

фізичних відчуттів, дій органів і частин тіла. Відхилення від задовільного фізіологічного стану в мовній дійсності передаються за допомогою пасивних конструкцій (~ 85 % від загальної кількості) з суб'єктивним членом, вираженим родовим або давальним відмінками. Регулярно реалізуються моделі, що конституюються на базі предикатів, виражених тематичними дієсловами (*боліти, щеміти, колоти, шуміти* тощо): (У) $N_2 - N_1$; (У) $N_2 - Vf$ (боліти, щеміти) – N_1 ; $N_3 - Vf$ (боліти) – N_1 . У семантичній структурі подібні одиниці виявляють такі семантичні компоненти: мимовільний характер больових відчуттів, інтенсивність їх виявлення, субординативність посесора.

Пасивні конструкції типові для художнього й розмовно-побутового мовлення. Моделі з дієсловом *мати* характерні для наукового стилю. Подібні конструкції виявляють семантичний компонент, що позначає регулярність вияву симптомів задовільного або незадовільного фізичного стану людини. Регулярно вживаються описові структури і їх деривати. Такі одиниці містять інформацію про біохімічні процеси, що викликають симптоми захворювання. У художньому стилі чотирикомпонентна конструкція (з дієсловом *мати*) поширена атрибутом зі значенням оцінки загального самопочуття особи за нормативною шкалою: “позитивне” (добре) — “негативне” (погане, незадовільне). Об'єктний компонент виражається іменником на позначення органів тіла (С — П — Atr — О (орган тіла)): *Чоловік має хвору печінку*.

13. Подія як сукупність зовнішніх процесів характеризується послідовним здійсненням (існує в певних просторових і часових межах), кульмінативністю, статичністю / динамічністю та кількісною ознакою, що зумовлює функціонування конструкцій з кількісним, темпоральним і локативним поширювачами. На вживання конструкцій з пасивним суб'єктом впливають такі компоненти, як раптовість, несподіваність (характеризують динамічний зв'язок): $N_1 - Vf$ (трапитися) – (з) N_5 ; $N_1 - Vf$ (звалитися) – (на) N_4 . Якщо експлікується афективно-когнітивна оцінка подій (суб'єкт усвідомив й оцінив подію чи серію подій), вживаються одиниці, в яких об'єкт виражається лексемами типу *горе, біда, радість, щастя*. Окремо виділяються конструкції за функцією, де конкретизується роль діяча (*У нього тренування, Він тренується, Він тренує учнів*).

Зв'язок „особа – зовнішні обставини” може відображати також двосуб'єктну або багатосуб'єктну ситуацію, яка передбачає участь двох чи декількох осіб. У цьому випадку знаходять реалізацію моделі, в яких суб'єктний член виражається за допомогою родового посесивного, сполучення з прийменниками з: $N_1 - Vf$ (мати) – $N_4 - (з) N_5$; (У) $N_2 - Vf - N_1 - (з) N_5$.

Якщо в конструкціях позицію суб'єкта займають назви подій, на посесивний зв'язок вказують родовий посесивний, присвійний прикметник або займенник, сполучення з прийменниками з, *між*. Такі форми виявляють у семантичній структурі семантичний компонент – суб'єкт володіння.

14. Конструкції зі значенням наявності в особі духовних цінностей становлять найчисельнішу групу з-поміж структур дифузного типу. Духовна цінність визначається як соціальна константа, яка відбиває способи

духовного пізнання дійсності, характеристики знань, умінь і навичок, набутих у процесі соціальних, економічних, виробничих, науково-технічних та інших відношень. Лексеми, що займають позицію об'єкта володіння, формують тематичні групи: “тип діяльності; статус у суспільстві”; “права й обов'язки”; “сприйняття й усвідомлення, відображення дійсності”; “моральна свідомість”; “характеристика діяльності особи, подій у часовому вимірі”; “ставлення до світу й діяльності суб'єктів”.

Трикомпонентну будову мають конструкції із загальним значенням, що характеризують посесивний зв'язок за такими параметрами, як тривалість, усталеність і чіткість відображеної свідомістю реальності; номінація певних умінь і навичок за соціальними нормативами: N_1 — Vf (мати) — N_4 (фах, спеціальність); N_1 — Vf (мати) — N_4 (минуле, майбутнє).

Чотирикомпонентні одиниці передають зв'язок „особа — особа”; „особа — абстрактне поняття” у процесі спілкування (розмова, пропозиція, порада, додаток, справа тощо): N_1 — Vf (мати) — N_4 (справа, претензія) — (до) N_4 ; N_1 — Vf (мати) — N_4 (відповідь) — (на) N_4 .

Більшість конструкцій розглядуваного типу конституюється на базі дієслова *мати*, тому є вживаними в усіх стилях сучасної української мови. У цілому, можна визначити конструкції моделі N_1 – Vf (мати) – N_4 та їх модифікації як спеціалізовані при вираженні зв'язків „посесор – духовна цінність”.

15. Вивчення конструкцій зі значенням належності на рівні речення розширює наші поняття про категорію посесивності. Посесивний простір можуть утворювати не лише об'єкти матеріальної (характеризуються як відчужувані або невідчужувані), а й ідеальної реальності (поєднують ознаки обох різновидів відношень). Сфера дифузного типу характеризує зв'язок „особа – внутрішній світ”, „особа – соціальна дійсність”.

Аналіз семантичних компонентів, що характеризують зв'язок володіння і визначають напрям трансформації / модифікації базової одиниці, дозволяє розглядати посесивні конструкції в їх системній організації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абызова В.Н., Муравенко Е.В. Трансформационный подход к проблеме деривации // Теоретические аспекты деривации: Межвуз. сб. науч. тр. — Пермь, 1982. — С. 91-106.
2. Адамец П. Очерк функционально-трансформационного синтаксиса современного русского языка. — Прага, 1973. — 218 с.
3. Адмони В.Г. Нулевая связка, связочные глаголы и грамматика зависимостей // Вопр. языкозн. — 1983. — №5. — С. 28-34.
4. Адмони В.Г. Типология предложения и логико-грамматические типы предложений // Вопр. языкозн. — 1973. — №2. — С. 46-57.
5. Алексеев Г.П. Функции притяжательных прилагательных и определенного артикля в параллельном употреблении в современном французском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1954. — 15 с.
6. Андерш Й.Ф. Грамматика чеської мови / Й.Ф. Андерш та ін. — К.: Наук. думка, 1992. — 374 с.
7. Андерш Й.Ф. Дателный принадлежности в современном русском и украинском языке // Сопоставительное исследование русского и украинского языков. — К.: Наук. думка, 1975. — С. 222-238.
8. Андерш Й.Ф. Семантична структура безприйменникового давального відмінка в чеській і німецькій мовах. — К.: Наук. думка, 1975. — 134 с.
9. Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. — К.: Наук. думка, 1987. — 191 с.
10. Антипенко Л.А. Опыт концептуального анализа имён негативных эмоций в русском языке: Дис. ... канд. филол. наук. — Харьков, 1995. — 226 с.
11. Антошкина Т.Е. Предложения со значением посессивного наличия в современном русском языке (у + Р.п. + (есть) + Им.п.): Дис. ... канд. филол. наук. — М., 1983. — 210 с.
12. Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики (краткий очерк). — М.: Просвещение, 1966. — 300 с.
13. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. — М.: Наука, 1974. — 367 с.
14. Апресян Ю.Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. — М.: Наука, 1967. — 295 с.
15. Арват Н.М. Антропоцентрический подход в изучении синтаксиса (русское языкознание) // Антропоцентричний підхід у дослідженні мови: Матеріали VII Міжнародних Карських читань 13–14 травня 1998 р. / Н.М. Арват (упоряд. і відпов. ред.). — Ніжин: Наука-сервіс, 1998. — С. 115-117.
16. Арефьева Т.Л. Некоторые случаи употребления предложных и предложно-падежных форм имени для передачи значения принадлежности // Рус. яз. за рубежом. — 1992. — №3. — С. 82-91.
17. Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речень в сучасній українській мові. — К.: Наук. думка, 1982. — 132 с.

18. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. — М.: Наука, 1988. — С. 186-187.
19. Арутюнова Н.Д., Ширяев Е.М. Русское предложение. Бытийный тип. Структура и значение. — М.: Русский язык, 1985. — 195 с.
20. Ахундов М.Д., Гарковенко Р.В. Прерывное и непрерывное. — К.: Наук. думка, 1983. — 311 с.
21. Баландіна Надія. Чеські прагматичні кліше в контексті інтенційності мовлення // Наукові записки. Серія Філологія / Вінницький держ. пед. ун-т. ім. М.Коцюбинського. — 2001. — №3. — С. 234-243.
22. Басенкова И.А., Силин В.Л. Семантические корреляции родственных слов разных лексико-грамматических классов // Филол. науки. — 1984. — №2. — С. 53-59.
23. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. — Львов: Світ, 1997. — 392 с.
24. Бездітко В.І. Семантична структура синонімічного ряду прикметників // Українське мовознавство. — К., 1985. — Вип. 13. — С. 1521.
25. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. — Ужгород, 1960. — 416 с.
26. Безпояско О.К. Іменні категорії (функціональний аналіз). — К.: Наук. думка, 1991. — 177 с.
27. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. — К.: Либідь, 1993. — 336 с.
28. Беларуская мова і мовазнавство: Зборнік навук. арт. / А.І. Падлужні (навук. рэд). — Мн.: Аналітычны цэнтр НАН Беларусі, 2000. — 263 с.
29. Белошапкина В.А. О понятии синтаксической производности // Рус. яз. за рубежом. — 1983. — №7. — С. 49-53.
30. Белошапкина В.А., Шмелева Т.В. Деривационная парадигма предложения // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 2. Филология. — 1981. — №2. — С. 43-51.
31. Бенвенист Э. Общая лингвистика. — М.: Прогресс, 1974. — 447 с.
32. Бендикс Э.Г. Эмпирическая база семантического описания // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1983. — Вып. 14. — С. 75-107.
33. Бирюкович Р.М. К семантическому обоснованию категории принадлежности в тюркских языках // Вопр. языкозн. — 1980. — №3. — С. 95106.
34. Богачов А.Л. Релятивізм і філософська герменевтика: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. — К., 1997. — 27 с.
35. Богдан М.М. Значення і синтаксичні функції родового присубстантивного відмінка: Безприйменникові конструкції // УМЛШ. — 1975. — №6. — С. 35-45.
36. Бойко Л.М. Номінація локативних артефактів у російській та українській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1996. — 23 с.

37. Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики. Языковая интерпретация идеи времени. — СПб: Изд-во С-Петербур. ун-та, 1999. — 260 с.
38. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. Модальность. Посессивность. — Л.: Наука, 1984. — 133 с.
39. Булаховський Л.А. Вибрані праці: В 5-и т. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 2. Українська мова. — 631 с.
40. Бурячок А.А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. — К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1961. — 150 с.
41. Васильев Л.М. Семантический класс глаголов поведения в современном русском языке // Исследования по семантике. — Уфа, 1976. — С. 41-63.
42. Ващенко В.С. Полтавські говори. — Харків, 1957. — 540 с.
43. Вендлер З. Факты в языке // Философия. Логика. Язык / Под ред. Д.П. Горского, В.В. Петрова. — М.: Прогресс, 1987. — С. 293-318.
44. Виднэс И.О. О некоторых изменениях в позициях выражения принадлежности в русском языке // Вопр. языкозн. — 1958. — №5. — С. 99-102.
45. Вихованець І.Р. Варіантність і синоніміка синтаксичних одиниць // Рідне слово. — К., 1972. — Вип. 6. — С. 21-28.
46. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. — К.: Либідь, 1997. — 368 с.
47. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. — К.: Наук. думка, 1992. — 222 с.
48. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. — К.: Наук. думка, 1980. — 286 с.
49. Вихованець І.Р. Родовий відмінок на тлі синтаксичної деривації // Мовознавство. — 1983. — №2. — С. 65-71.
50. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. — К.: Наук. думка, 1971. — 120 с.
51. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. — К.: Наук. думка, 1988. — 256 с.
52. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. — К.: Наук. думка, 1983. — 219 с.
53. Воейкова М.Д. Семантическая вариативность глагольных бытийных конструкций в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Л., 1987. — 27 с.
54. Володина Г.И. Предложения со значением наличия // Рус. яз. за рубежом. — 1985. — №6. — С. 74-79.
55. Волоцкая З.М. Опыт описания словообразовательных значений: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1968. — 24 с.
56. Волощук Т.М. Глагольные словосочетания и их реализация в контексте: На материале лексико-семантической группы глаголов чувства в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Л., 1978. — 24 с.

57. Вольф Е.М. Некоторые особенности местоименных посессивных конструкций (иберо-романские языки) // Категории бытия и обладания в языке. — М.: Наука, 1977. — С. 144-194.

58. Вольф Е.М. Посессивные конструкции со „скрытым” предикатом // Античность и современность. — М.: Наука, 1972. — С. 84-88.

59. Вольф Е.М. Эмоциональные состояния и их представление в языке // Логический анализ языка: Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. — М.: Наука, 1989. — С. 55-75.

60. Воротников Ю.Л. Степени качества качественных, относительных и притяжательных прилагательных // Филол. науки. — 1992. — №3. — С. 117-120.

61. Вышеславцев Б. Сердце в христианской и индийской мистике // Вопр. филос. — 1990. — №4. — С. 62-87.

62. Габка К. Об изучении синтаксической синонимии // Рус. яз. за рубежом. — 1986. — №1. — С. 70-73.

63. Гайсина Р.М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в русском языке. — Саратов, 1981. — 196 с.

64. Гак В.Г. Высказывание и ситуация // Проблемы структурной лингвистики. — М.: Наука, 1973. — С. 349-372.

65. Гак В.Г. Глаголы “быть” и “иметь” как центр лексико-грамматической структуры предложения // Revue Roumaine de linguistique. — 1975. — Т. XX. — №4. — С. 349-351.

66. Генюшене Э.Ш. Посессивность и транзитивные рефлексивы в литовском языке // Балто-славянские исследования. — М.: Наука, 1984. — С. 95-106.

67. Гиро-Вебер М. Вид и семантика русского глагола // Вопр. языкозн. — 1990. — №2. — С. 102-112.

68. Головачёва А.В. Категория посессивности в плане содержания // Категория посессивности в славянском и балканском языках. — М.: Наука, 1989. — С. 44-112.

69. Головачёва А.В. К вопросу о соотношении категорий неотчуждаемости и определённости // Славянское и балканское языкознание: Проблемы диалектологии. Категория посессивности. — М.: Наука, 1986. — С. 230-240.

70. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. — К.: Наук. думка, 1991. — 189 с.

71. Городенська К.Г. Проблема зв'язку словотвору та синтаксису в новій академічній граматиці української мови // III Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство (26-29 серпня 1996 р.) — Харків, 1996. — С. 182-185.

72. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова (відіменні деривати). — К.: Наук. думка, 1981. — 197 с.

73. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. — К.: Наук. думка, 1978. — 207 с.

74. Гуйванюк Н.В. Засоби вираження присвійності в українській мові. — Чернівці, 1976. — 20 с.

75. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: Дис. ... д-ра. філол. наук. — К., 1993. — 444 с.
76. Гумовская В.В. Семантико-синтаксическая структура предложения с глаголами мысли в современном украинском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — К., 1988. — 22 с.
77. Даниленко А. Дієслово як комунікативний центр у синтаксичній будові української мови: проблема типологічного конструкта // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. — Т. 1. — Харків, 1993. — С. 131-139.
78. Данильчук І.Г. Взаємодія лексико-семантичної та граматичної зон ФСП посесивності // Мова. — 1995. — № 1. — С. 92-96.
79. Данильчук І.Г. Деякі особливості функціонально-семантичного поля посесивності в українській мові: На матеріалі п'єси М.Старицького „Не судилось” / „Панське болото” // Побратими Українського Театру Корифеїв: Тези доп. та повід. регіон. наук.-тв. конф. — Одеса, 1990. — С.44-46.
80. Данильчук І.Г. Функціонально-семантичне поле посесивності в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Одеса, 1996. — 17 с.
81. Довбня Л.Е. Семантична трансформація спільнослов'янських слів у російській та українській мовах: Дис. ... канд. філол. наук. — К., 1993. — 209 с.
82. Дрогомирецький П.П. Интенционально-валентная структура глаголов состояния: На материале украинского, немецкого и английского языков: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — К., 1991. — 16 с.
83. Дрогомирецький П.П. Пропозиційні структури дієслівних предикатів внутрішнього стану суб'єкта в українській і болгарській мовах // Семантика мови і тексту: Зб. наук. ст. VI міжнародної конференції. — Івано-Франківськ: Плай, 2000. — С. 166-169.
84. Дручишина Г.М. Локативные синтаксемы в современном русском языке: Автореф. ... дис. канд. филол. наук. — М., 1987. — 20 с.
85. Жаналина Л.К. Взаимодействие лексического и словообразовательного значений в рядах противопоставлений с отрицательными прилагательными // Филол. науки. — 1983. — №6. — С. 7080.
86. Жовтобрюх М.А., Брицин М.Я. Порівняльна граматики української і російської мов. — К.: Вища школа, 1978. — 270 с.
87. Жовтобрюх М.А. Мова української преси (До середини 90-х рр. XIX ст.). — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — 415 с.
88. Жовтобрюх М.А. Мова української періодичної преси: кінець XIX – поч. XX ст. — К.: Наук. думка, 1970. — 303 с.
89. Журиная М.А. Именные possessивные конструкции и проблема неотторжимой принадлежности // Категория бытия и обладания в языке. — М.: Наука, 1977. — С. 194-258.
90. Забуранна О. Антропоцентричні механізми конструювання значень // Антропоцентричний підхід у дослідженні мови: Матеріали VII

Міжнародних Карських читань 13–14 травня 1998 р. / Н.М. Арват (упоряд. і відпов. ред.). — Ніжин: Наука-сервіс, 1998. — С. 76-77.

91. Загнітко А.П. Категорія стану в системі граматичних категорій дієслова // Українське мовознавство. — Вип. 17. — С. 17-83.

92. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Морфологія. — Донецьк: ДонДУ, 1996. — 437 с.

93. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис. — Донецьк: ДонДУ, 2001. — 662 с.

94. Загнітко А.П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). — К.: ІЗМН, 1996. — Ч. 2. — 240 с.

95. Залозний П. Коротка граматика української мови. Ч. 2. Синтаксис. — К., 1913. — 90 с.

96. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. — М.: Наука, 1982. — 386 с.

97. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. — М.: Наука, 1973. — 351 с.

98. Иванов В.В. Синхронная и диахроническая типология посессивности // Категория посессивности в славянском и балканском языках. — М.: Наука, 1989. — С. 5-44.

99. Иванов В.В. Типология посессивного спряжения и посессивного типа конструкции // Славянское и балканское языкознание: Проблемы диалектологии. Категория посессивности. — М.: Наука, 1986. — С. 132-142.

100. Иванова Л.П. К вопросу о соотношении употребляемости посессивных конструкций в современных славянских языках // Вопр. филол. — 1976. — Вып. 5. — С. 3-10.

101. Иванова Л.П. О содержании категории принадлежности // Вестник ЛГУ. История языка и литературы. — Л., 1975. — Вып. 2. — №8. — С. 171-174.

102. Іваницька Н.Л. Речення з дієсловом *бути* в українській мові // УМЛШ. — 1981. — №12. — С. 9-12.

103. Изард К. Э. Психология эмоций / Под. ред. А. Татлыбаева. — СПб.: Питер, 2002. — 460 с.

104. Исследование по глаголу в славянских языках: Структура, семантика и функционирование. — Варшава, 1985. — 275 с.

105. Історія української мови: Синтаксис / Г.П. Арполенко, А.П. Грищенко, В.В. Німчук та ін. — К.: Наук. думка, 1983. — 501 с.

106. Калиущенко В.Д. Типология локативных, посессивных и атрибутивных отсубстантивных глаголов // Вопр. языкозн. — 1987. — №1. — С. 93-105.

107. Калиущенко В.Д. Типология отыменных глаголов. — Донецьк: Донеччина, 1994. — 422 с.

108. Камова И.М. Типология посессивного значения: Автореф. Дис. ... канд. филол. наук. — М.: Изд-во МГУ, 1980. — 27 с.

109. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности // Вопр. языкозн. — 1987. — №3. — С. 32-45.

110. Кендюшенко А.Г. Интенция и валентные свойства предикатов эмоционального состояния // Актуальные вопросы грамматики и лексики современного русского языка. — М., 1989. — С. 71-77.
111. Клименко Н.Ф. Парадигмы сложных слов (на материале современного украинского языка) // Семантика и структура деривационных моделей: Сб. науч. тр. / Под ред. Б.И. Барткова. — Владивосток: ДВО АН СССР, 1988. — С. 23-33.
112. Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. — К.: Наук. думка, 1984. — 251 с.
113. Ковалик І.І. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце в системі науки про мову // Словотвір сучасної української літературної мови. — К.: Наук. думка, 1979. — С. 5-56.
114. Колечко М.Д. Конструкції із значенням володіння у вузівському курсі української мови // Матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. „Психолого-педагогічні основи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів”. — Вінниця, 1992. — С. 38-40.
115. Колечко М.Д. Посессивные конструкции в украинском и русском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — К., 1995. — 25 с.
116. Колечко М.Д. Посессивные конструкции как показатель типологического противопоставления близкородственных языков // Материалы VI науч. конф. по проблемам семантических исследований «Стилистика русского языка: теоретический и сопоставительный аспекты». Ч. 2. — Киев-Харьков, 1993. — С. 36-37.
117. Колечко М.Д. Сопоставительное изучение посессивных конструкций русского и украинского языков // Матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. „Актуальні питання фахової підготовки студентів-філологів”. — Суми, 1992. — С.143-145.
118. Кононенко І.В. Компоненти оцінної структури прикметників // Мовознавство. — 1989. — №3. — С. 54-60.
119. Кондаков Н.И. Введение в логику. — М.: Наука, 1967. — 328 с.
120. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — Харків, 2001. — 36 с.
121. Кочерган М.Г. Лексическая сочетаемость и лексико-семантическая типология // Филол. науки. — 1984. — №2. — С. 40-49.
122. Кривченко Е.Л. Классификация предметного мира, отраженная в свойствах лексики. — Саратов: Колледж, 1998. — 56 с.
123. Кубрякова Е.С. Словообразование // Общее языкознание: Внутренняя структура языка. — М.: Наука, 1972. — С. 344-393.
124. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. — М.: Наука, 1981. — 200 с.
125. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. — Торонто: Нові дні, 1960. — С. 38-39.

126. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая: К теории частей речи // Курилович Е. Очерки по лингвистике. — М.: Изд-во иностр. лит., 1962. — С. 57-70.
127. Курс сучасної української літературної мови. Т.2. Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. — К.: Наук. думка, 1961. — 401 с.
128. Леонтьев А.А. Психолінгвістика. — Л.: Наука, 1967. — 118 с.
129. Лиепінь Э. К. Категориальные ориентации познания. — Рига: Зинатне, 1986. — 209 с.
130. Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
131. Литвинникова О.І. Множинність мотивації у системі основних словотвірних характеристик дієслів паралельної похідності // Мовознавство. — 1995. — №4-5. — С. 17-24.
132. Лисицына Т.А. Лексика с временным значением в современном русском языке (существительные, прилагательные, наречия) // Исследования по семантике: Межвуз. сб. науч. ст. — Уфа, 1986. — С. 12-27.
133. Ломтев Т.П. Парадигматика предложения на основе конвертируемости отношений // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. — М.: Наука, 1969. — С. 104-115.
134. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові: Автореф. дис. ... кандид. філол. наук. — К., 2001. — 19 с.
135. Лухт Л.И. Категории бытия и обладания. Французско-румынские параллели // Категории бытия и обладания в языке. — М.: Наука, 1977. — С. 125-143.
136. Людина та її дійсність: філософсько-антропологічні дослідження / Під ред. М. Верникова. — Львів: Центр Європи, 1997. — 215 с.
137. Майданник З.М. Засоби вираження кількісної характеристики ознаки, названої прикметником, в українській мові // Мовознавство. — 1994. — №1. — С. 58-60.
138. Матвиенко Т.И. Взаимодействие внутренней и внешней семантических структур глаголов речи и мышления в современном чешском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — К., 1986. — 16 с.
139. Мельничук О.С. Історія вживання давального безприйменникового відмінка в українській мові // Дослідження синтаксису української мови. — К.: АН УРСР, 1968. — С. 261-295.
140. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. — К.: Наук. думка, 1966. — 324 с.
141. Мещанинов И.И. Проблемы развития языка. — Л.: Наука, 1975. — 387 с.
142. Мещанинов И.И. Глагол. — Л.: Наука, 1982. — 272 с.
143. Мірченко М.В. Варіативність синтаксичних конструкцій і стилістичне забарвлення // Культура слова. — 1982. — Вип. 22. — С. 45-47.
144. Мірченко М.В. Формально-орієнтовні та семантико-синтаксичні категорії речення // Філол. студії. — Вип. 1. — Луцьк: Ютта, 1996. — С. 60-65.

145. Мішеніна Т.М. Динаміка зміни тематичного поля синтаксичних конструкцій з дієсловом *мати* в українській мові // Наукові записки: Зб. наук. праць. Серія: Філологія. Випуск 3 / Відп. ред. Н.Л.Іваницька. – Вінниця: ВДПУ, 2001. – С. 210-214.

146. Мішеніна Тетяна. Конструкції зі значенням наявності в особі духовних цінностей в українській мові // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 11. У 2 частинах / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Част. I. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – С. 177-183.

147. Мішеніна Тетяна. Конструкції з родовим посесивним і присвійним прикметником (на матеріалі роману А.Хижняка „Данило Галицький”) // Мандрівець. – 2004. – №3(50). – С. 47-50.

148. Мішеніна Тетяна. Конструкції неорганічної приналежності в українській мові // Рідний край (Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах). – 2002. – №2(7). – С. 49-54.

149. Мішеніна Т.М. Лексеми тематичної групи „час” в позиції об’єкта володіння посесивної предикативної конструкції // Науковий Вісник Волинського держ. ун-ту ім. Л.Українки. – 2002. – №6. – С. 202-205.

150. Мішеніна Т.М. Про основні засади визначення структури синтаксичних конструкцій з дієсловом „мати” в українській мові // Наука і сучасність: Зб. наук. праць Національного пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова. Т. XXXIII. Серія: Педагогіка. Філологія. – К.: Логос, 2002. – С. 235-244.

151. Мішеніна Тетяна. Синтаксичні конструкції моделі *мати за кого? що?* в українській мові // Мандрівець. – 2002. – №5–6(34–35). – С. 35-38.

152. Мішеніна Тетяна. Складений дієслівний присудок моделі *мати + інфінітив* в українській мові // Складні питання вузівського курсу української мови: Навч. посібн. – Кривий Ріг, 2001. – С. 66-72.

153. Мішеніна Т.М. Структурно-семантичні особливості посесивних конструкцій на позначення афективно-когнітивних станів людини // Система і структура східнослов’янських мов: Зб. наук. праць / Редкол.: В.І.Гончаров (відп. ред.) та ін. – К.: Т-во „Знання” України, 2003. – С. 4143.

154. Мішеніна Т.М. Філософічність концепта „серце” в історії української мови // Семантика мови і тексту: Зб. статей VI Міжнародної конференції: Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 399-402.

155. Митяй З.О. Структура функціонально-семантичного поля неповноти ознаки: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Мелітополь, 2001. — 18 с.

156. Молошная Т.Н., Николаева Т.М., Свешникова Т.Н. План выражения категории посессивности // Категория посессивности в славянском и балканском языках. — М.: Наука, 1989. — С. 112-216.

157. Молошная Т.Н. Сложные и производные слова с посессивным значением в болгарском и сербохорватском языках // Славянское и балканское языкознание: Проблемы диалектологии. Категория посессивности. — М.: Наука, 1986. — С. 189-192.

158. Мурзин Л.Н. Синтаксическая деривация. — Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 1974. — 170 с.

159. Мусієнко В.П. Про співвідношення онтологічного і семантичного аспектів міри в структурі лексеми // Мовознавство. — 1992. — №5–9. — С. 35-40.

160. Мусиенко В.П. Функционально-семантическая категория меры в русском языке: Дис. ... д-ра филол. наук / АН Украины. Институт языковедения им. А.А. Потебни. — К., 1992. — 447 с.

161. Мухин А.М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка. — Л.: Наука, 1980. — 308 с.

162. Мухин А.М. Функциональный анализ синтаксических элементов: На материале древнеанглийского языка. — Л.: Наука, 1964. — 292с.

163. Немченко В.Н. Притяжательные прилагательные в современном русском языке (опыт структурно-семантического анализа) // Учебные записки Горьковского университета им. Н.И.Лобачевского. Серия лингвистическая: Материалы исследования по русской грамматике и лексикологии. — Горький, 1970. — Вып. 99. — С. 73-96.

164. Николаева Т.М. Посессивность и другие содержательные категории в высказывании // Категория посессивности в славянском и балканском языках. — М.: Наука, 1989. — С. 216-247.

165. Общая психология / Под ред. А.В.Петровского. — М.: Просвещение, 1986. — 464 с.

166. Основи психології: Підручник / За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. — К.: Либідь, 2002. — 632 с.

167. Падучева Е.В. О семантике синтаксиса: Материалы к трансформационной грамматике русского языка. — М.: Наука, 1974. — 292 с.

168. Папаускене А. Местоименное выражение посессива в балтийских языках // Балто-славянские исследования. — М.: Наука, 1984. — С. 92-95 с.

169. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. — К.: Вища шк., 1986. — 175 с.

170. Подольская Л.И. Семантико-синтаксические свойства глаголов обладания и приобретения в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Горький, 1979. — 16 с.

171. Познанська В. Лексика на позначення фізичних і психологічних рис людини як основа для творення українських прізвищ // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. / Наук. ред. А.П. Загнітко. — Донецьк, 2002. — Вип. 10. — С. 161-168.

172. Порівняльні дослідження з граматики англійської, української, російської мов / Відп. ред. Ю.О. Жлуктенко. — К.: Наук. думка, 1981. — 354 с.

173. Потаєва І. Про “філософію серця” в працях Дмитра Чижевського // Філософська і соціологічна думка. — 1994. — № 5–6. — С. 18-29.

174. Радзівєвська Т.В. Сумління й совість крізь призму української мови // Мовознавство. — 1999. — №1. — С. 31-39.

175. Романова Г.С. Конструкции с общим значением событийности: На материале испанского, итальянского и французского языков: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1979. — 24 с.
176. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. — К.: Наук. думка, 1988. — 240 с.
177. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. — К.: Наук. думка, 1971. — 315 с.
178. Рустамов Исмет Ханым Оглы. Средства выражения принадлежности в разносистемных языках: На материале современных английского, русского и азербайджанского языков: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — К., 1984. — 18 с.
179. Савицкий М.П. О синтаксическом типе „деньги есть: денег нет” в русском и украинском языках // *Cs rusist.* — 1972. — №4. — С. 152-155.
180. Савицький М.П. Про деякі особливості буттєвих речень // Зіставне дослідження української, чеської та російської мови: Зб. наук. пр. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 111-122.
181. Селиверстова О.Н. Семантический анализ предикативных притяжательных конструкций с глаголом *быть* // *Вопр. языкозн.* — 1973. — №5. — С. 95-105.
182. Селиверстова О.Н. Семантический анализ экзистенциональных и посессивных конструкций в английском языке // Категория бытия и обладания в языке. — М.: Наука, 1977. — С. 5-67.
183. Селиверстова О.Н. Семантические типы предикатов в английском языке // Семантические типы предикатов. — М.: Наука, 1982. — С. 150-216.
184. Селігей П.О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2001. — 20 с.
185. Сердюк А.М. Мотиваційна основа назв рослин у первинному і вторинному семіозисі (на матеріалі української, російської, німецької та французької мов) — К., 2002. — 20 с.
186. Сильницкая Г.В., Сильницкий Г.Г. Модель глагольного действия и семантическая классификация глаголов с предикатными актантами // Категория глагола и структура предложения. — Л.: Наука, 1983. — С. 31-35.
187. Слинько І.І. Парадигматика простого речення української мови (двоскладне речення) // *Мовознавство.* — 1978. — №3. — С. 23-31.
188. Слинько І.І. Історичний синтаксис української мови. — К.: Вища шк., 1973. — 215 с.
189. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української літературної мови: Проблемні питання. — К.: Вища шк., 1994. — 670 с.
190. Словник української мови: В 11-ти томах. — К.: Наук. думка, 1970–1980.
191. Словник української мови: В 4-х томах. — К.: Аконіст, 2000.
192. Слюсарева Н.А. Категориальная основа тема-рематической организации высказывания-предложения // *Вопр. языкознания.* — 1986. —

№ 4. – С. 3-15.

193. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (У зв'язку з фразеологією та стилістикою). — Харків: Рад. шк., 1932. — 283 с.

194. Смотрицький М. Грамматіки Славенския правилое сунтагма. /Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В.В.Німчука.— К.: Наук. думка, 1979. — 248 с. Німчук В.В. Мелетій Смотрицький. Грамматика. — 112 с.

195. Снитко Е.С. Деривация и её виды в русском языке // Рус. языкозн. — 1982. — №4. — С. 84-89.

196. Снитко Е.С. Семантико-синтаксическая компрессия субстантивных словосочетаний в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — К., 1980. — 23 с.

197. Собинникова В.И. Родительный принадлежности с предлогом у — в восточнославянских языках // Славяноведение: Сб. науч. тр. — Воронеж, 1958. — Т. 11. — С. 33-46.

198. Соколовська Ж.П. Модель семантичних відношень у лексиці // Мовознавство. — 1986. — №6. — С. 38-43.

199. Современный русский язык / Под ред. П.А.Леканта. — М.: Высш. шк., 1982. — 398 с.

200. Степанян В.А. Семантико-синтаксическая категория притяжательности в современном французском языке: Автореф. дис. ... кандидата филол. наук. — М., 1979. — 23 с.

201. Сункало Саного. Семантическая структура группы существительных со значением интеллекта: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Мн., 1985. — 20 с.

202. Сухомлин І.Д. Питання антропоніміки в українській мові. — Дн -к.: ДДУ, 1975. — 110 с.

203. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. акад. АН УРСР І.К.Білодіда. — К.: Наук. думка, 1972. — 515 с.

204. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За ред. акад. АН УРСР І.К.Білодіда. — К.: Наук. думка, 1972. — 515 с.

205. Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / А.В.Бондарко, М.Д.Воейкова, В.Г.Гак. — СПб: Наука, 1996. — 229 с.

206. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А.В.Бондарко, Е.И.Беляева, Л.А.Бирбли и др. — Л.: Наука, 1990. — 264 с.

207. Терехова Д.І. Психолінгвістичні особливості сприйняття семантики соматичної лексики в українській та російській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1997. — 20 с.

208. Тимченко Є.К. Акузатив в українській мові: з української складні . — К., 1928. — 102 с.

209. Тимченко Е.К. Функции генитива в южнорусской языковой области. — Варшава: РФВ, 1913. — 275 с.

210. Топоров В.Н. О некоторых предпосылках формирования категории посессивности // Славянское и балканское языкознание: Проблемы диалектологии. Категория посессивности. — М.: Наука, 1980. — С. 142-167.
211. Удовиченко Т.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. — К.: Наук. думка, 1968. — 227 с.
212. Ужевич І. Граматика слов'янська І.Ужевича / Підгот. до друку І.К. Білодід, Є.М. Кудрицький. — К.: Наук. думка, 1970. — 114 с.
213. Ульман С. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. — М.: Прогресс, 1970. — С. 250-299.
214. Философский словарь / Под редакцией И.Т.Фролова. — М.: Изд-во полит. лит-ры, 1987. — 589 с.
215. Филлмор Ч. Дело о падеже // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1981. — Вып. 10. — С. 469-495.
216. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. — М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1972. — 328 с.
217. Храковский В.С. Деривационные отношения в синтаксисе // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. — М.: Наука, 1969. — С. 138-147.
218. Худаш М.Л. З історії української антропології. — К.: Наук. думка, 1977. — 236 с.
219. Цейтлин С.Н. К характеристике посессивных предложений // 26е Герценовские чтения. Филологические науки. Лингвистика. Научные доклады. — Л., 1973. — С. 70-73.
220. Цейтлин С.Н. Синтаксические модели со значением психического состояния и их синонимика // Синтаксис и стилистика / Отв. ред. Золотова Г.А. — М.: Наука, 1976. — С. 118-149.
221. Чинчлей К.Г. Некоторые аспекты типологии категории посессивности: На материале романского, германского, балтийского и славянского языков: Дис. ... канд. филол. наук. — М., 1984. — 241 с.
222. Шведова Н.Ю. Об активных потенциях, заключённых в слове // Слово в грамматике и словаре. — М.: Наука, 1984. — С. 7-15.
223. Шведова Н.Ю. Русские бытийные глаголы и их субъекты // Слово и грамматические законы. Глагол. — М.: Наука, 1989. — С. 5-171.
224. Этюды по типологии грамматических категорий в славянских и балканских языках / В.В. Иванов, Г.Н. Молошная, А.В. Головачёва, Г.Н. Свешникова. — М.: ИНДРИК, 1995. — 264 с.
225. Юсікова О.В. Семантико-синтаксична структура субстантивних вторинних словосполучень // Мовознавство. — 1993. — №4. — С. 57-63.
226. Юрченко В.С. Система сказуемого в русском языке // Вопр. языкозн. — 1987. — №2. — С. 47-52.
227. Явир В.В. Несогласованные определения, выраженные беспредложными и предложными формами имён существительных в современном украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Одесса, 1972. — 26 с.

228. Ярцева В.Н. Иерархия грамматических категорий и типологических характеристик языков // Типология грамматических категорий: Мещаниновские чтения. – М.: Наука, 1975. – С.5-23.
229. Ярцева В.Н. Принципы описания языков мира. — М., 1976. — 343 с.
230. Adamec P. K ekvivalentum sloves “buti” a “miti” v rustine // Rucko–ceske studie: Sbornik Vysoke skoly pedagogicke v Praze. Pr., 1960. Jazyk a literature II.
231. Benveniste E. “Etre” et “avoir” dans leurs fonctions linguistiques // Bull Soc. Linguistiques. — Paris. — Т. 55., 1960. — P. 113-134.
232. Jirsova A. K syntaktickym vlastnostem prefigovanych desubstantivnych a deadjektivnych sloves // Slovo a slovenost. — 1986. — №3. — S. 208-215.
233. Leither G. Denominale Verbalisierung im Englischen: Eine Analyse der Derivation in Rahmen der generativen Grammatik // Linguistische Arbeiten, 21. Tübingen, 1974. 230 p.
234. Lyons J. A note on possessive existential and locative sentences // Foundation of Language. 1967. P. 390-396.
235. Mrazek R., Brym J. Semantika a funkce ruskeho genitivu s predlozkou u // Sbornik praci filosoficke fakulty Brnenske university. 1962. A. 4-10.

236. СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. Аксенчук Н. Сповідзь арабіни: Вершы. – Мн.: Маст. літ., 1995. – 94с.
2. Багрянний 1991 — Багрянний І. Тигролови. Роман та оповідання. — К.: Молодь, 1991. — 263 с.
3. Багрянний 1992 — Іван Багрянний. Людина біжить над прірвою. Роман. — К.: Укр. письм., 1992. — 318 с.
4. Білкун — Білкун М.В. Вибрані твори: Гуморески, фейлетони; гумористично-сатиричні повісті; Повісті-памфлети, памфлети. — К.: Дніпро, 1988. — 509 с.
5. Біологічний – Біологічний словник. – К.: УРЕ, 1986. – 680 с.
6. Біологія — Біологія: Навч. посіб. / А.О. Слюсарев, О.В. Самсонов, В. М. Мукін та ін.; За ред. В.О. Мотузязного / — К.: Вища шк., 2001. — 622 с.
7. Історія – Бойко О.Д. Історія України: Посібник. – К.: Академія, 2002. – 656 с.
8. Ваше здоров'я // Ваше здоров'я. – 2002. – 30 травня.
9. Вінграновський — Вінграновський М. Київ. Поезії. — К.: Дніпро, 1982. — 156 с.
10. Василенко — Василенко Микита. Кам'яна чума. Володимир Діброва Тексти з назвами і без назв. Кучерук Олександр. Вперше. — К.: Молодь, 1990. — 342 с.
11. Винниченко — Винниченко В. Сонячна машина. Роман. – К.: Дніпро, 1989. — 618 с.

12. Вороний — Микола Вороний. Поезії: Переклади. Критика. Публіцистика. — К.: Наук. думка, 1996. — 697 с.
13. Глазовий — Глазовий П.П. Сміхологія: Книга для всіх, хто любить сміх. — К.: Дніпро, 1989. — 575 с.
14. Гончар 1 — Гончар О.Т. Твори: В 2 т. — К.: Наук. думка, 1993. — Т.1. Романи. — 640 с.
15. Гончар 2 — Гончар О.Т. Твори: В 2 т. — К.: Наук. думка, 1993. — Т.2. Романи. Новели та оповідання. — 752 с.
16. Гончаров — Гончаров И.А. Обрыв: Роман в 5-ти ч. — Мн.: Нар. асвета, 1985. — 736 с.
17. Гордієнко — Гордієнко К. Твори: В 2 т.— К.: Молодь, 1984.— Т.1. — 682 с.
18. Горіхи — Ф.Л. Щепотьєв, Ф.А. Павленко, О.А. Ріхтер. Горіхи. — К.: Урожай, 1987. — 184 с.
19. Грінченко — Грінченко Б. Дзвоник. — К.: Веселка, 1969. — 160с.
20. Гуцало Кроп — Гуцало Є. Запах кропу. Оповідання, повість.— К.: Рад. письм., 1969. — 268 с.
21. Гуцало — Гуцало Є. Полювання з гончим псом. — К.: Рад . письм., 1980. — 287 с.
22. Десять — Десять українських прозаїків. Десять українських поетів . — К.: Роккард, 1995. — 256 с.
23. Дімаров — Дімаров А. Боги на продаж. Міські історії. — К.: Рад . письм., 1988. — 691 с.
24. Довженко — Довженко Олександр. Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1971. — 238 с.
25. Драч — Драч І.Ф. Сонце і слово: Поезії. — К.: Дніпро, 1978. — 367 с.
26. Жиленко — Жиленко І.В. Дім під каштаном: Вірші. Поеми. — К.: Молодь, 1981. — 160 с.
27. Загребельний 1971 — Загребельний П. Диво. Роман. — К.: Рад. письм., 1971. — 685 с.
28. Загребельний 1987 — Загребельний П. Євпраксія. Роман. — К.: Дніпро, 1987. — 319 с.
29. Історія культури — Історія української культури / За загал. ред. І. Крип'якевича. — К.: Либідь, 1994. — 656 с.
30. Кармалюк — Народ про Кармалюка. Збірник фольклорних творів . — К: Вид-во АН УРСР, 1961. — 276 с.
31. Кв.-Основ'яненко 2 — Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Зібрання творів: В 7 т. — К.: Наук. думка, 1979. — Т.2. — 568 с.
32. Кв.-Основ'яненко 3 — Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Зібрання творів: В 7 т. — К.: Наук. думка, 1981. — Т. 3. — 480 с.
33. Кобилянська — Кобилянська О. Повісті. Оповідання. Новели.— К. : Наук. думка, 1988. — 668 с.
34. Кодекс — Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Кавронюка. — К.

: Каннон, А.С.К., 2002. — 1104 с.

35. Козлов – Козлов В.Ф. Волосы Вероники: Роман, повести. – Л.: Сов. пис., 1988. – 520 с.

36. Костюм — Філановський Г.Ю., Супрун А.І. Костюм. ХХ століття . — К.: Веселка, 1990. — 127 с.

37. Костенко — Поезія: Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус. — К.: Наук. думка, 1999. — 272 с.

38. Костенко 2 — Ліна Костенко. Навчальний посібник-хрестоматія. — Кіровоград: Степова Еллада, 1999. — 320 с.

39. Коцюбинський — Коцюбинський М. Твори: В 2 т. — К.: Дніпро, 1984. — Т.1. — 482 с.

40. Кочерга — Іван Кочерга. Драматичні твори. — К.: Наук. думка, 1939. — 731 с.

41. Кримінологія – Курс кримінології / За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

42. Кропивницький — Марко Кропивницький. Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1971. — 348 с.

43. Людина — Данилова Є.І., Сегеда С.П. Людина та її розвиток. — К.: Рад. шк., 1985. — 153 с.

44. Медицина – Антибактеріальна терапія в педіатрії: Навчальний посібник / За ред. С.О. Мокій. – Дн-к.: АРТ-ПРЕС, 2003. – 112 с.

45. Мушкетик — Мушкетик Ю. Суд над Сенекою. Повісті. — К.: Молодь, 1978. — 323 с.

46. Навуменка І. Я. Выбранные творы: У 2-х т. – Мн: Маст. літ, 1995. – Т. 1. – 478 с.

47. Н.-Левицький — Нечуй-Левицький І.С. Старосвітські батюшки та матушки. Повість-хроніка. — К.: Дніпро, 1985. — 356 с.

48. Новелла – Русская новелла начала ХХ века. – М.: Сов. Россия, 1990. – 400 с.

49. Основи психології – Основи психології: Підручник / За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – К.: Либідь, 2002. – 632 с.

50. Петрова Л.Ф. Сад моїх надій: Лірика. – К.: Наук. думка, 1998. – 102 с.

51. Підмогильний — Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи. — К.: Наук. думка, 1991. — 790 с.

52. Пісня — Заспіваймо пісню веселеньку. Українські народні пісні. — Чернігів: Десна, 1993. — 79 с.

53. Платонов – Платонов А.П. Государственный житель: Проза, ранние сочинения, письма. – Мн.: Маст. літ., 1990. – 702 с.

54. ПП — Ю.М. Швалб, О.В. Данчева. Практична психологія в економіці та бізнесі. — К.: Лібра, 1999. — 270 с.

55. Прадіди — І прадіди в струнах бандури живуть: Українська романтична поезія. — К.: Веселка, 1991. — 239 с.

56. Практикум — Т.І. Пашукова, А.І. Допіра, Г.В. Дьяконов. Практикум із загальної психології / За ред. Т.І. Пашукової. — К.: Знання,

2000. — 204 с.

57. Праліс — Шкляр В.М. Праліс (Тінь сови): Роман. — К.: Молодь, 1986. — 216 с.

58. Присяник — Присяник І. Чорна паморозь. Повісті. — К.: Молодь, 1990. — 205 с.

59. Рослини — Заверуха Б.В., Шемшученко Ю.С., Бабенко В.І. Рослини Червоної книги. — К.: Урожай, 1985. — 136 с.

60. Риби — Л.С. Романова. Цікаве про риб. — К.: Рад. шк., 1970. — 105 с.

61. Савка — Савка Мар'яна. Малюнки на камені. Вірші. — К.: Смолоскип, 1998. — 88 с.

62. Сад — Шестопал С.Я., Коваль А.Т., Шестопал З.А. Довідник садівника-початківця. — Львів: Каменярь, 1987. — 175 с.

63. Свидницький — Анатолій Свидницький. Роман. Оповідання. Нариси. — К.: Наук. думка, 1985. — 575 с.

64. Сенченко — Сенченко Іван. Оповідання. Повісті. Спогади. — К.: Наук. думка, 1990. — 664 с.

65. Смолич — Смолич Ю. Повісті. Романи. — К.: Наук. думка, 1987. — 749 с.

66. Старицький — Старицький М. П'єси. — К.: Дніпро, 1979. — 246 с.

67. Стельмах — Стельмах М.П. Чотири броди: Роман. — К.: Рад. письм., 1979. — 527 с.

68. СФО — Сучасне фантастичне оповідання. — К.: Молодь, 1990. — 314 с.

69. Ткач — Ткач Д.В. Спокійне море. Оповідання, повість, роман. — К.: Рад. письм., 1974. — 390 с.

70. Українка — Українка Леся. Вибране. — К.: Дніпро, 1966. — 710 с.

71. УС — Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: В 3 книгах. — К.: Рось, 1994. — Книга 3. — 685 с.

72. Фізіологічний 3 — Фізіологічний журнал. Т. 47. — № 3. — 2001. — 110 с.

73. Фізіологічний 4 — Фізіологічний журнал. Т. 47. — № 4. — 2001. — 109 с.

74. Фізіологічний 5 — Фізіологічний журнал. Т. 47. — № 5. — 2001. — 102 с.

75. Фізіологічний 6 — Фізіологічний журнал. Т. 47. — № 6. — 2001. — 116 с.

76. Фольклор — Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича. — К.: Наук. думка, 1983. — 520 с.

77. Франко — Франко І. Твори. — К.: Держлітвидав, 1955. — 351 с.

78. Франко 2 — Франко І. Твори: В 50 т. — К.: Наук. думка, 1976. — Т. 2. — 544 с.

79. Франко 4 — Франко І. Твори: В 50 т. — К.: Наук. думка, 1976. — Т. 4. — 472 с.
80. Франко 7 — Франко І. Твори: В 50 т. — К.: Наук. думка, 1976. — Т. 7. — 592 с.
81. Франко 24 — Франко І. Твори: В 50 т. — К.: Наук. думка, 1979 — Т. 24. — 448 с.
82. Хвильовий — Хвильовий М. Сині етюди. Новели. Оповідання. Етюди. — К.: Рад. письм., 1989. — 421 с.
83. Хімія — Марункно І. Анатомія та вікова фізіологія людини // Хімія. Біологія. — 2002. — № 62. — 63 с.
84. Хижняк — А. Хижняк. Данило Галицький. Роман. — К.: Дніпро, 571 с.
85. Хоткевич — Хоткевич Г.М. Авірон; Довбуш: Повісті. Оповідання . — К.: Дніпро, 1990. — 559 с.
86. Цюпа — Цюпа І.А. Краяни: Роман. — К.: Дніпро, 1976. — 416 с.
87. Шевченко Т.Г. Кобзар. — К.: Дніпро, 1994. — 687 с.
88. Шевчук 1989 — Шевчук В. Вибране. — К.: Дніпро, 1989. — 586с.
89. Шевчук 1987 — Шевчук В. Три листки за вікном ... Роман-триптих. — К.: Дніпро, 1987. — 880 с.
90. Шкляр — Шкляр В.М. Ностальгія: Роман, новели. — К.: Молодь, 1989. — 256 с.
91. Шляхами віків — М. Котляр, С. Кульчицький. Шляхами віків: довідник з історії України. — К.: Україна, 1993. — 380 с.
92. Щербак — Щербак Ю. Причини і наслідки. Повісті і романи. — К.: Дніпро, 1986. — 610 с.